

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

Slezská univerzita v Opavě

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Slezská univerzita v Opavě
Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné

PSYCHOLOGIE

VYBRANÉ KAPITOLY Z OBECNÉ PSYCHOLOGIE A PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Pro prezenční formu studia

Ivona Buryová

Karviná 2013

Projekt OP VK č. CZ.1.07/2.2.00/28.0017
„Inovace studijních programů na Slezské univerzitě,
Obchodně podnikatelské fakultě v Karviné“

Obor: Psychologie.

Anotace: Studijní opora Psychologie je rozdělena na dvě části: obecnou psychologii a psychologii osobnosti. Cílem předkládaného studijního materiálu je využití informací a poznatků ve dvou studijních předmětech a to psychologie a psychologie osobnosti. Kapitoly jsou strukturovány s logickou návazností a provedou studenta filozofickými a kulturně-antropologickými začátky až po vznik psychologie jako samostatné vědecké disciplíny. Druhá část studijního textu je věnována tématu motivace, motivačnímu jednání a typologii osobnosti podle MBTI. Stěžejní kapitoly studijní opory jsou doplněny otázkami pro studenty, které jim tímto dávají zpětnou vazbu při samostudiu.

Klíčová slova: Psychologie, vývoj lidského myšlení, inteligence, motivace, typologie osobnosti, poruchy osobnosti.

© **Doplní oddělení vědy a výzkumu.**

Autor: **Mgr. Ivona Buryová, Ph.D.**

Recenzenti: prof. PhDr. Dušan Polonský, CSc., Ing. Patrik Kajzar, Ph.D.

ISBN Doplní oddělení vědy a výzkumu.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 ÚVOD DO STUDIA PSYCHOLOGIE.....	6
1.1 VYMEZENÍ POJMU „PSYCHOLOGIE“.....	6
1.2 VÝVOJ PSYCHOLOGIE JAKO SAMOSTATNÉHO OBORU.....	7
1.3 PŘEDMĚT PSYCHOLOGIE	12
1.4 ZAŘAZENÍ PSYCHOLOGIE DO SYSTÉMU VĚD.....	13
2 ANTROPOLOGICKÉ MODELY V PSYCHOLOGII.....	16
2.1 ANTICKÉ ANTROPOLOGICKÉ MODELY	16
2.2 ANALOGIE MEZI KŘESŤANSKÝMI A ANTICKÝMI NÁZORY.....	19
2.3 ANTROPOLOGICKÉ CHÁPÁNÍ ČLOVĚKA V NOVOVĚKU	20
3 PSYCHOANALYTICKÁ STRUKTURA OSOBNOSTI.....	22
3.1 SIGMUND FREUD A FENOMÉN NEVĚDOMÍ	22
3.2 ANALYTICKÁ PSYCHOLOGIE C. G. JUNGA.....	23
3.3 INDIVIDUÁLNÍ PSYCHOLOGIE ALFREDA ADLERA.....	25
4 BEHAVIORÁLNÍ KONCEPT OSOBNOSTI	27
5 HUMANISTICKÁ A KOGNITIVNÍ PSYCHOLOGIE	28
5.1 HUMANISTICKÁ TEORIE CARLA R. ROGERSE	28
6 FRANKLŮV TROJDIMENZIONÁLNÍ MODEL OSOBNOSTI	30
7 VÝVOJ A FORMOVÁNÍ OSOBNOSTI.....	32
7.1 BIOLOGICKÁ DETERMINACE OSOBNOSTI.....	32
7.2 SOCIOKULTURNÍ DETERMINACE OSOBNOSTI.....	33
8 VÝVOJOVĚ PSYCHOLOGICKÉ TEORIE.....	36
8.1 FREUDOVA STÁDIA VÝVOJE POHLAVNÍ INDENTITY.....	36
8.2 TEORIE VÝVOJOVÝCH STÁDIÍ PODLE E. H. ERIKSONA.....	37
8.3 KOGNITIVNÍ TEORIE JEANA PIAGETA	40
8.4 TEORIE MORÁLNÍHO VÝVOJE LAWRENCE KOHLBERGA	42
9 PSYCHICKÉ VLASTNOSTI OSOBNOSTI	44
9.1 TEMPERAMENT.....	44
9.2 CHARAKTER.....	46
9.3 SCHOPNOSTI A INTELIGENCE	51
10 SEBEPOJETÍ A KULTURNÍ KONTEXTY JÁSTVÍ	58
10.1 SEBEPOJETÍ.....	58
10.2 KULTURNÍ KONTEXTY JÁSTVÍ	59
11 SOCIÁLNÍ NORMY, HODNOTY, POSTOJE	62
11.1 SOCIÁLNÍ NORMY	62
11.2 SOCIÁLNÍ HODNOTY	64
11.3 POSTOJE A JEJICH ZMĚNA.....	65
12 MOTIVACE	69
12.1 ZDROJE MOTIVACE.....	69
12.2 KONFLIKT MOTIVŮ.....	71
12.3 TEORIE MOTIVAČNÍHO JEDNÁNÍ	72

13	TYPOLOGIE OSOBNOSTI MBTI	79
13.1	OSOBNOSTNÍ TYPY V PRACOVNÍM PROCESU.....	90
14	PORUCHY OSOBNOSTI A CHOVÁNÍ	94
ZÁVĚR		100
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY		101
	ELEKTRONICKÉ ZDROJE:	102
PŘÍLOHA Č. 1		103

ÚVOD

Cílem studia psychologie a psychologie osobnosti je představit a objasnit základní zákonitosti psychologických věd a rozvíjet schopnost aplikace získaných poznatků v praxi.

Znalosti psychologie jsou významné pro všechny, kteří přiměřeně usilují o přizpůsobení se soukromému i pracovnímu prostředí. Velkým přínosem psychologie je především praktické využívání získaných poznatků při řešení problémových vztahů mezi lidmi. Současně pomáhá kultivovat lidskou povahu nejen po stránce sociální ale i kulturní. Umožňuje pochopit chování a prožívání člověka, poznávat jeho hodnotový systém a cíle, učit asertivní a efektivní komunikaci a současně seznamovat zájemce s principy řídicí a výchovné práce i sebepoznání a sebevýchovy. Dokazuje, že rezervy ukryté v lidském potenciálu nejsou zdaleka vyčerpány.

Cílem psychologických věd je vědecký popis duševních jevů a jejich zákonitostí. Blíže specifikovat psychickou regulaci činnosti a chování, seřadit získaná fakta do logické soustavy, vysvětlit je, a na základě získaných poznatků předvídat a regulovat chování a prožívání člověka.

Psychologie osobnosti je jedním ze stěžejních vědeckých odvětví psychologie. Znalosti z psychologie osobnosti lze uplatnit při poznávání lidí i při každodenním interaktivním jednání. Získané poznatky se dají využívat v personálních činnostech, při řešení interpersonálních konfliktů, výchově a řídicí práci, při péči o sociální a osobní záležitosti pracovníků apod.

Osobnost se utváří v průběhu společensko-historického vývoje. Je jeho produktem, ale současně spolutvůrcem. Vývoj a modulace jsou však závislé i na dědičnosti a biologické kvalitě organismu. Z praktického hlediska nelze opominout fakta, do jaké míry lze přičíst konkrétní projevy chování (adaptace, akomodace a asimilace) na vrub individuálních vlastností osobnosti a do jaké míry jsou závislé na působení aktuální konstelace přírodního prostředí, ale především prostředí společenského (KOHOUTEK, 2000).

Význam získávání a osvojení si základních poznatků psychologie osobnosti spočívá v tom, že může pozitivně ovlivnit práci s lidmi, zejména její celkové zkvalitnění a současně dosáhnout užitečnosti při spojení převládající empirie s hlubším teoretickým přístupem.

Studijní opora psychologie je koncipována a obsahově strukturována tak, aby vyhovovala požadavkům předmětů psychologie a psychologie osobnosti, které jsou součástí studijních plánů vybraných studijních oborů na Obchodně podnikatelské fakultě v Karviné.

Obsahová náročnost koresponduje se získanými vědomostmi studentů na střední škole a posouvá tak znalostní a vědomostní úroveň na vysokoškolskou.

Studijní opora je rozdělena na dvě části. První je věnována vybraným kapitolám z obecné psychologie, druhá, se zabývá motivací, motivačním jednáním a typologií osobnosti. V závěru studijního textu si mohou studenti v teoreticko-praktické části sami vyzkoušet a vyhodnotit vlastní typ osobnosti podle MBTI.

Studijní text je přizpůsoben samostudiu. Za hlavními kapitolami najdou studenti otázky k zamyšlení, které jsou vypracovány na principu autokorekce, to znamená, že odpovědi lze najít přímo v textu. Tento způsob autokorekce studujícím umožní vyhledat v textu obtížnější pasáže a případně se jim věnovat podrobněji.

Záměrem autora studijní opory bylo připravit studijní text, který by po obsahové stránce splňoval přednášková témata pro studenty ekonomicky zaměřených oborů na OPF v Karviné a současně text upravit způsobem, který bude pro studující názorný, přehledný, čtivý a zajímavý.

1 ÚVOD DO STUDIA PSYCHOLOGIE

1.1 VYMEZENÍ POJMU „PSYCHOLOGIE“

Pojem „psychologie“ vychází z řeckého slova - psyché a logos = věda o duši. Duše představuje oživující princip těla, to znamená vitální sílu. Je naprosto nezávislá a nemateriální substance. Duše - duševno – psychika fungují prostřednictvím centrální nervové soustavy (CNS), zejména mozku.

Doslovné přetlumočení slova *psychologie* znamená nauku o duši. **Platón** (427-345 př. n. l.) považoval duši za samu podstatu člověka. Svou duši má vztah člověk k idejím jako je krása, pravda, zbožnost, láska apod. Tyto ideje jsou věčné a svým vztahem k nim, skrze svou duši, má člověk na věčném životě účast. Úkolem je, aby člověk svou moudrostí obnovoval svou duševní podstatu, aby obracel skrze svou duši pozornost k idejím, spojujícím je s tím, co trvá, oproti tomu, co mívá a je jenom marným staráním.

Aristoteles (384-322) napsal spis „O duši,“ považoval duši za univerzální oživující základ všech bytostí. Je činitelem rozumového poznání, kterým dospíváme k pravdě a usilujeme o dobré spravedlivé skutky. Na rozdíl od Platóna je názoru, že duše není schopna existovat mimo tělo a ani po tom netouží.

K Aristotelovi se hlásí i **Tomáš Akvinský** (1225-1274), který v souvislosti s Aristotelovou naukou kladl důraz na rozum.

S nástupem osvícenectví a racionalizmu se do popředí dostává skutečnost prožitkově známější – **mysl**. Je třeba si uvědomit, že šlo o historické období objevů, nových cest poznání, které člověku otevírají nové možnosti vlády člověka nad přírodou, nad osudem, a to díky aktivitám mysli, která poznává, přemýšlí a rozhoduje se.

Mezi významné osobnosti té doby patří **René Descartes** (1596-1650). Na jedné straně navazuje na platonsko-aristotelovskou tradici a zahrnuje duši jako bytostně vlastní ideje duchovní povahy, jako ideu „já“, ideu Boha nebo věčnosti, na straně druhé uvádí ideje odvozené, to znamená v duši vyvolané působením vnějšího světa. Tedy naše zkušenosti s jevy životních okolností (vůně květu, tvar stromu, apod.). Duše je dějištěm kritického, pochybujícího a zkoumajícího myšlení. Tímto směrem se ubírá i slavný Descartův výrok „*Myslím, tedy jsem.*“

John Lock (1632-1704), představitel anglického empirizmu rozhodně existenci vrozených idejí popíral. Tvrdil, že: „*Na svět přicházíme s myslí prázdnou jako list čistého papíru, a teprve naší zkušeností se mysl naplňuje.*“ (PLHÁKOVÁ, 2006, s. 89) Lock je znám svým výrokem, že v mysli je pouze to, co do ní vstoupilo z vnějšího světa, prostřednictvím smyslů.

S rozmachem přírodních věd v průběhu 19. století souvisí i snahy mnoha badatelů psychologie o to, aby se psychologie zakládala na empirických důkazech, vyvozených ze striktně kontrolovatelných experimentů. O slovo se hlásí nastupující pozitivizmus. V jeho duchu je třeba, aby vědy, zabývající se duševními projevy člověka, již nespekulovaly, ale hledaly jasná, pokud možno experimentem či pozorováním podložená fakta. Vzniká například psychofyzika jako nový moderní vědní obor, zkoumající vzájemné vztahy mezi fyzikálními jevy a jejich prožíváním.

V souvislosti s dalším bádáním zabývající se pochody v mysli a reakcí organismu sehráli důležitou úlohu dva neurologové – **Paul Broca** (1824-1880) a **Karl Wernicke** (1848-1905).

Broca zjistil, že existuje mozkové centrum řečového projevu neboli centrum řečové motoriky. Jeho poškození způsobuje, že pacient sice řeči rozumí, ale neumí se řeči projevit. Tento fenomén se jmenuje motorická afázie. Wernicke o něco později doplnil Brocův objev nálezem sensorické afázie, kdy postižený dokáže normálně mluvit ale obsah jeho slov a vět postrádá význam. Současně nerozumí obsahu řeči druhých lidí. Souvisí to s poškozením jiného mozkového centra, nacházejícího se ve spánkovém laloku mozkové kůry (Wernickovo centrum).

1.2 VÝVOJ PSYCHOLOGIE JAKO SAMOSTATNÉHO OBORU

Ve druhé polovině 19. století vznikly podmínky pro ustanovení psychologie jako samostatného oboru. Jednalo se zpočátku o obor převážně orientovaný empiricky a experimentálně.

Psychologie se tak odděluje od filozofie. V Evropě i v USA vznikaly první psychologické časopisy, budovaly se psychologické laboratoře a psychologie se začala přednášet i na univerzitách.

EXPERIMENTÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Jedním ze zakladatelů psychologie byl **Wilhelm Wundt** (1832-1920). Wundt považoval za předmět studia psychologie *bezprostřední zkušenost – vědomí*, které může být analyzováno na psychické elementy, ke kterým patří počitky, pocity a volní akty. Počitky vznikají na základě stimulace smyslových orgánů. Wundt na základě introspekce stanovil sedm základních kvalit počitků, kterými jsou zraková, sluchová, chuťová, čichová, kožní, kinestetická a organická. Kvality počitků se mohou lišit v intenzitě, trvání, živosti a rozsahu. U pocitů vedlo „vnitřní vnímání k odhalení tří obecných dimenzí citového prožívání, kterými jsou:

- libost – nelibost,
- napětí – uvolnění,
- vzrušení – uklidnění.

Porozuměním aktům vůle pokládal Wundt za velmi významné. Vnitřní pohnutky (vůle) se projevují volními akty a sahají od automatických (reflexních) činností až po komplexní rozhodování a výběr aktivit, vyžadující velké úsilí. Za nejvyšší projev lidské vůle považoval Wundt rozvoj logického myšlení.

Významným představitelem a spoluzakladatelem psychologie jako samostatné disciplíny byl **Wiliam James** (1842-1910). V roce 1890 vydává své velké dílo „*Principy psychologie*“. Dílo zahrnuje nejen jednoduché psychologické jevy, ale také komplexní zkušenosti člověka (náboženské, umělecké). Nemá se omezovat jen na experimentální zkoumání a empirii, ale má rozvíjet i psychologizování nad jevy experimentálně neuchopitelnými. V tom smyslu James zdůrazňoval vyšší kvality vědomých procesů, prostřednictvím kterých si je člověk vědom nejen sám sebe, ale i událostí společenského významu. Nevyhýbal se ani snahám, porozumět lidskému *já* v jeho vznikání, sebeprosazování, stálosti versus proměnlivosti apod. Díky velkému Jamesovu dílu se psychologie prezentovala jako věda, schopná zabývat se člověkem v širším spektru jeho životních situací a možnosti vývoje.

Koncem 19. století vznikají dva významné přístupy, které charakterizují člověka jako společenského tvora, jedince, který je součástí nějaké společnosti.

PSYCHOLOGIE NÁRODŮ A PSYCHOLOGIE DAVU

První z těchto přístupů se rozvíjí v Německu jako „psychologie národů“ (**M. Lazarus** a **H. Steinhil** v roce 1860). Základní realitou je tzv. národní duch. Jedinec, který se podílí na spoluutváření ducha národa, je současně jeho součástí, je mu podroben, je jím ovlivněn a jsou mu vtiskovány určité znaky.

Hlavními projevy národního ducha je národní jazyk, lidové písemnictví, tradice a národní mýtus. Tento přístup kladl důraz na *nadindividuální skutečnost, vtiskující životu jedince smysl a řád*, integrující jej do služby většímu lidskému celku, sledujícím své poslání.

Druhý přístup se orientoval jiným směrem. Všiml si *proměn chování a myšlení lidí stržených davovým hnutím*, v situacích revolučních procesů, výbuchů hromadně prožívaných vášní. Je nutné poznamenat, že hovoříme o historické době plné revolučních zvrátů. Představitelem zmíněného přístupu je **Gustav Le Bon**, který koncem 19. století napsal a vydal své významné dílo „Psychologie davu“. Snažil se poukázat na změny, které jedinec prodělává, stává-li se součástí davového hnutí.

TESTOVÁNÍ INTELIGENCE

Počátky jsou úzce spjaty s **Alfrédem Binetem** (1857-1911) a jeho spolupracovníkem T. Simonem. Na popud „*Svobodné společnosti pro psychologický výzkum dítěte*“ na francouzském Ministerstvu pro veřejné vyučování měli vytvořit zkoušku, která by pomohla vyřešit problém dětí, nevládající běžné školní požadavky.

Vypracovali sady testů různé obtížnosti a vyzkoušeli je na stovkách dětí ve věku od 3 do 12 let. Byly to děti normální, podprůměrné, ale i děti s diagnózou idiocie. Výsledky testování zveřejnili v předním psychologickém časopise (1905) pod názvem „*Škála na měření inteligence*“. Jednalo se o soubor třiceti testů narůstající obtížnosti, tak aby bylo možné zaregistrovat jak nejnižší inteligenci, tak i inteligenci nadprůměrnou. Základní rozlišení, se kterým Binet a Simon dále operovali a které mělo rozhodující význam, spočívalo v diferenciaci chronologického a mentálního věku vyšetřovaných dětí. Chronologický věk je věk počítaný od narození dítěte. Mentální věk je definován způsobilostí, řešit úkoly, které řeší většina populace daného věku.

Pokrok ve formulaci výsledků testových zkoušek znamenal návrh vyjádřit je jako inteligenční kvocient – IQ. Jednoduchým výpočtem je: mentální věk dítěte dělíme chronologickým věkem a výsledek násobíme 100:

$$\frac{\text{mentální věk}}{\text{chronologický věk}} \times 100 = \text{IQ}$$

O Binet-Simonův test začal být veliký zájem a současně vznikla debata nad podstatou a projevy inteligence a způsob jejího zjišťování. Testování ale mělo i svá úskalí. Sám Binet upozorňoval na nebezpečí, že výsledek testu se může stát, pro některé, nálepkou, která je bude znevýhodňovat a jejich postavení nadále zhorší. Uvědomoval si, že špatné výsledky nemusí být ukazatelem vrozené omezenosti, ale že se na nich může podílet i špatná a nedostatečná výchova. Zrealizoval tzv. experimentální školy pro podprůměrné děti, kde praktikoval speciální výchovné metody a později ve svých pracích dokladoval pozitivní změny jejich inteligence, zjištěné pozdějším testováním.

Největší ohlas mělo Binet-Simonovo testování v USA. Znamý protagonist a psycholog Godard rozvinul kampaň testování inteligence ve veřejných školách s cílem, vyčlenit zaostávající děti do speciálních tříd a zvýšit tak efektivitu výuky. Godard se také angažoval v testování přistěhovalců. Ti přicházeli do USA na začátku 20. let v početném množství. Mnozí

byli negramotní, jevíli se jako zaostalí a vzbuzovali v americké veřejnosti i státních orgánech obavu z celkového snižování kvality populace. Godard prosadil testování inteligence na vstupních imigračních místech i za pomoci tlumočnicků. Nevyhovující zaostalí lidé byli zpětně deportováni. Diskriminační zneužití testů bylo evidentní. Nepřihlíželo se ke kulturním odlišnostem, vzdělání a působení motivace změnou nového prostředí. Testování tak mělo fatální následky pro velké počty lidí.

Další velký pokrok zaznamenalo testování v období první světové války. Jednalo se o výběr jedinců do armády a především na velitelské pozice. Byly vypracovány testy „*Army alfa*“ a „*Army beta*“. Výhodou bylo, že mohly být zadávány hromadně, vyplněním příslušných formulářů. Jeden z hlavních protagonistů tohoto projektu R. Zerkes v souladu s názory Godarda zastával názor, že:

- inteligence je dědičná,
- testy dokážou rychle a levně inteligenci zjišťovat u velkých populačních vzorků,
- testy mohou pomoci při výběru osob vhodných pro různá povolání, společenské pozice.

V tomto směru se dopustil řady chyb a posílil předsudky s diskriminačními důsledky. Byl přesvědčen, že přistěhovalci z některých zemí vykazují nižší inteligenci, než rodilí Američané. Černoši jsou inteligenčně pod úrovní bělochů a nejsou schopni dosáhnout s bílými rovnocenného postavení.

Pozdější komplexní výzkumy toto tvrzení korigovaly. Bylo prokázáno, že vliv nového prostředí a následná socializace kulturně odlišných přistěhovalců postupně mentální rozdíly vyrovnávala.

Se všemi zmíněnými aspekty testování se tak rozvinula velká diskuze, další bádání a nově řešená témata:

- Standardizace testů a jejich prověřování na velkém počtu populací.
- Validita testů a zkoumání, do jaké míry test měří to, co má měřit.
- Reliabilita testů a zkoumání, do jaké míry je test spolehlivý.

Přestože testování vzbudilo mnoho otázek a emocí, stále platí, že patří k základům kvalifikovanosti a nelze jej od psychologie oddělit. Přínos, jakým je Binetův a Simonův vklad do vzniku psychologie je nezvratný.

GESTALTPSYCHOLOGIE (TVAROVÁ PSYCHOLOGIE)

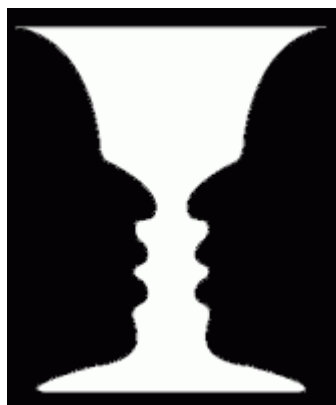
V období mezi dvěma světovými válkami se začala prosazovat tzv. tvarová psychologie. K zakladatelům a hlavním představitelům patřili zejména německý psycholog **Max Wertheimer** (1880-1943), **Kurt Kofka** (1886-1941) a **Wolfgang Köhler** (1887-1970) z univerzity v Berlíně. Výchozí myšlenkou tvarové psychologie je předpoklad, že psychické celky nejsou vytvářeny spojováním jednotlivých prvků, ale že jde o celky strukturně uspořádané od samého počátku (Gestalt). V tomto smyslu není tedy vjem syntéza jednotlivých počitků, ale specifický kognitivní celek. Obecně lze konstatovat, že tvarová psychologie prosazuje zásadu tzv. *celostnosti*.

Naše mysl nevnímá svět v nekonečných jednotlivostech, ale právě v celkových tvarech, které pak interpretuje. Stejně tak mysl produkuje v celkových tvarech své fantazie, prožitky a myšlenky. Základní metodou gestaltismu je *introspekce* – introspektivní pozorování psychických jevů.

Jako ilustraci můžeme uvést hudební transpozici. Melodii, převedenou o několik tónů výše (např. Ovčáci čtveráci v C dur nebo v F dur), vnímáme jako totožnou, protože její tvar zůstal nezměněn. Stejně tak čtverec, trojúhelník nebo kruh zůstávají čtvercem, trojúhelníkem a kruhem, i když změním jejich velikost či umístění. Totéž platí o písmu. Písmeno A čteme jako A, i když jeho jednotlivé podoby mohou v různých rukopisech variovat. Základní struktura je stále totožná. **Christian von Ehrenfels** (1859–1932) pro to zavedl pojem tvarová kvalita (Gestaltqualität).

O něco známější je problém figury a pozadí, který poprvé ve své doktorské disertaci rozebral dánský psycholog Edgar Rubin v roce 1915. Jako příklad si můžeme představit reverzibilní obrazec. Buď obraz vnímáme jako figuru s bílým kalichem na tmavém pozadí, anebo vnímáme jako figuru dvě tmavé tváře na bílém pozadí. Figura se vždy jeví jako ostřejší zřetelnější a bližší, kdežto pozadí se jeví jako druhotné, vzdálené a chaotické (viz Obrázek 1).

Obrázek 1: Reverzibilní obrazec figury

Zdroj: <http://ografologii.blogspot.cz/2010/09/gestalt-psychologie.html>

Ke skupině gestaltistů patřil významný německý psycholog **Kurt Lewin** (1890-1947), který principy tvarové psychologie přenesl později i do sociální psychologie ve své teorii sociálních polí. Pojem pole převzal K. Lewin z fyziky, aby dokázal lépe vysvětlit vztahy mezi člověkem a situací, v níž se nachází. Cílem bylo zdůraznit souvislost prožívajícího subjektu a prožívaného vnějšího světa a v tomto rámci vysvětlit smysluplnost lidského chování.

V období fašismu se přesunula tvarová psychologie do USA, kde přispěla ke vzniku kognitivní psychologie (psychologie, orientovaná na poznávací procesy).

PSYCHOANALÝZA

Počátkem 20. století vzniká na rozhraní psychologie a lékařství trend, který výrazně ovlivnil obecné představy o psychologii a pojetí člověka vůbec. Jeho vznik byl podmíněn:

- ✚ Odhalováním tzv. *psychogeneze* některých psychických onemocnění, např. hysterie, které jsou provázeny i výraznými tělesnými příznaky (nespavostí, nechutenstvím, poruchou hybnosti, potížemi v oblasti sexuality, poruchou řeči apod.)

Psychogenezi myslíme, že tato onemocnění nemají žádnou orgánovou příčinu, ale souvisejí s prožíváním zážitků, které na jedince dolehly tak, že je nedokázal přijmout, zpracovat a vysvětlit. Jde především o traumatizující zážitky, zážitky zahanbující a nepřijatelné z morálního hlediska.

- ✚ Usuzování, že psychogenní poruchy je třeba léčit psychoterapií a ne somatoterapií (léčení tělesných orgánů). Psychoterapie pomáhá pacientovi vnitřně zpracovat a pochopit událost, která na něj dolehla a se kterou se nedokáže smířit.

Významným představitelem psychoterapie je **Sigmund Freud** (1856-1939), který je spojován především s psychoanalýzou. V roce 1899 vydává „*Výklad snů*“, prezentující jednu z klíčových oblastí nevědomí. Nevědomí bylo inspirováno experimenty s posthypnotickou sugescí.

Příklad:

Pokusným osobám byl v hypnotickém spánku dán příkaz, že mají po probuzení otevřít okno. Osoby, vnímavější v tomto směru, po probuzení příkazy splnily, aniž by sami sobě dokázaly zdůvodnit, co je k tomu vedlo. Nabízelo se tak vysvětlení, že příkaz byl „zaset“ do jejich nevědomí a odtud ovládl jednání dotyčné osoby, aniž o tom měla tušení.

Freud se s výzkumem posthypnotické sugesce seznámil během své stáže u významného lékaře J. M. Charcota. Ten konstatoval, že hysteričtí pacienti jsou obzvlášť citliví na posthypnotickou sugesci. Po svém návratu do Vídně Freud prováděl experimenty s hysterickými pacienty a dospěl k názoru, že stejně jako hypnotizér vkládá do nevědomí prostřednictvím posthypnotické sugesce svůj příkaz, který i nadále z nevědomí působí jako autonomní mimo dosah vědomí, vznikají i *nevědomé ideje chorobné povahy, které do pacientovy mysli zasévají určité události.*

Freud a jeho psychoanalýza znamenala přelom v možnostech psychologie zabývat se duševními nemocemi, pomáhat lidem, kteří jsou bezradní a kteří psychicky trpí. Jiným směrem otevřelo cestu uplatnění psychologie v životní praxi psychologické testování.

ANALYTICKÁ PSYCHOLOGIE

Analytická psychologie představuje jeden z psychologických přístupů, které spadají, stejně jako psychoanalýza, do oblasti tzv. hlubinné psychologie.

Zakladatelem analytické psychologie i příslušného psychoterapeutického směru je švýcarský psycholog **Carl Gustav Jung** (1875-1961). Jeho přínos v psychologii spočívá v pochopení lidské psychiky na pozadí světa snů, umění, mytologie, náboženství a filosofie. Má významný podíl na zkoumání příčin a léčbě schizofrenie.

Jung se snažil zachytit a popsat nějakou praktickou metodiku, jak se člověk může vypořádat se svým nevědomím. Byl si vědom toho, že náboženské filosofie, metafyzické systémy nebo symbolická imaginace pracují s tímto faktem. Psychologické výpovědi mají stejnou váhu jako výpovědi vědeckého rázu, jakými disponuje například fyzika. Jung v této souvislosti zavádí pojem *psychické reality*, kterou moderní osvícené pojetí člověka odkazuje mimo skutečnost. Neustále se snaží zdůrazňovat empirickou povahu duševních výpovědí a je si zároveň vědom, že pro moderní vědecký názor nebude snadné tento fakt přijmout.

Poukazuje na nebezpečí plynoucí z oddělení psychického světa od racionalisticky chápané skutečnosti. Na mnoha místech vyslovil předtuchu nebezpečného vlivu nezpracovaných nevědomých archetypů, která se mu splnila druhou světovou válkou.

1.3 PŘEDMĚT PSYCHOLOGIE

Psychologie člověku umožňuje, aby se mohl ve společnosti druhých pohybovat relativně bezproblémově, nabízí znalost základních mechanismů a zákonitostí fungování lidské psychiky.

Psychologie má význam pro každého člověka (např. jak se učit, jak zacházet se stresem, jak podněcovat tvořivé myšlení, jak porozumět druhým lidem - sobě samému, jak si uchovat duševní zdraví apod.).

Jak již bylo řečeno, psychologie je samostatná vědní disciplína. Je jednou z věd o člověku, který je součástí přírody a současně členem společnosti.

Psychologie je vědou patřící mezi vědy společenské, ale i přírodní.

Předmětem psychologie je *vědecké studium chování a duševního života člověka v kontextu vnitřních a vnějších podmínek jeho existence*. (PAUKNEROVÁ, 2012. s. 35)

Předmětem psychologie je také vědecké studium chování a prožívání, studium psychiky (psychických jevů).

Podle Atkinson (2003) je psychologie **vědou, zabývající se výzkumem chování a duševních procesů. Zaměřuje se na podstatu, vznik, vývoj, fungování a na ovlivňování lidské psychiky.**

V rámci podstaty psychiky představuje schopnost člověka odrážet svými stavy okolní skutečnost. Obsah psychiky je určován subjektivním zpracováním vnějších a vnitřních podnětů dříve i aktuálně působících. To znamená, že psychika vždy představuje individuálně interpretovaný obraz objektivní reality. Má biologický základ, díky kterému můžeme reagovat na úrovni instinktů. **Současně umožňuje proces učení, socializaci a spoluutváření okolního světa.**

Vznik psychiky souvisí s vývojem lidského druhu a rozvojem lidské kultury. Základem vzniku psychiky byla nervová soustava nižších živočichů. Významnou roli v jejím utváření hrál vznik a rozvoj skupinových forem pracovní činnosti člověka: používání nástrojů, nutnost komunikace, sdružování a sociální sounáležitosti apod.

Utváření psychiky souvisí s ontogenetickým vývojem od období prenatalního vývoje (nitroděložního) po celou dobu jeho života. Psychická činnost se uskutečňuje prostřednictvím vrozených a získaných dispozic, které se neustále rozvíjejí individuální aktivitou jedince. Psychiku lze sledovat pouze prostřednictvím vnějších projevů člověka – chováním a jednáním.

Studium *fungování lidské psychiky* představuje zkoumání psychických procesů, stavů a vlastností i jejich determinant. Patří sem procesy vnímání, myšlení, emocionální stavy, paměť, pozornost apod.

Studium ovlivňování lidské psychiky je zaměřeno na možnosti a způsoby nápravy dysfunkce psychické činnosti, na možnosti individuálně prospěšných zásahů do forem a způsobů fungování lidské psychiky a na prevenci možných psychických poruch.

Současné pojetí zkoumání psychologie je celostní. To znamená, že probíhá v rovině somatické (tělesné), psychické (duševní), sociální (společenské) a spirituální (duchovní).

1.4 ZAŘAZENÍ PSYCHOLOGIE DO SYSTÉMU VĚD

Psychologie patří mezi empirické vědy, které zahrnují vědy přírodní (biologie, medicína, chemie, fyzika apod.) a humanitní (sociologie, kulturologie, antropologie). Jelikož je psychika člověka ovlivňována na jedné straně biologickými faktory, na straně druhé jsou to faktory společenské, které ji rovněž modelují a přetvářejí. Proto zaujímá psychologie postavení mezi přírodními a humanitními vědami.

Postavení psychologie mezi všemi ostatními vědami je do značné míry klíčové – „objekty mohou být poznávány pouze subjektem, zatímco subjekt může poznávat sebe sama jen tehdy, pokud má co činit s objekty" (PIAGET, 1977 In NAKONEČNÝ, 1997) - vědění tedy vždy závisí na subjektu (který je předmětem studia psychologie).

Psychologie je souhrnný název pro systém dílčích věd, v němž se primárně rozlišují psychologické vědy základní (teoretické), aplikované a speciální.

Předmětem zájmu teoretických psychologických věd jsou základní aspekty psychiky. Aplikované psychologické vědy čerpají z poznatků věd základních, které využívají ke studiu a řešení problémů v nejrůznějších oblastech lidské činnosti. Vztah mezi základními a aplikovanými vědami je ovšem reciproční - cesta vede nejen od teorie k aplikaci, ale i zpětně z praxe přicházejí podněty k novým teoretickým výzkumům.

K teoretickým oborům patří: (PLHÁKOVÁ, 2006, s. 34)

Obecná psychologie:

Zpracovává základní teoretické otázky, podává celkový psychologický obraz člověka, zkoumá obecné zákonitosti lidské psychiky, zahrnuje do systému svých poznatků fakta dalších základních psychologických věd.

Vývojová (ontogenetická) psychologie:

Zabývá se lidským psychickým vývojem a faktory, které formují lidské chování člověka v průběhu jeho života.

Sociální psychologie:

Zkoumá, jaký vliv má na postoje a chování člověka interakce s druhými lidmi, zkoumá chování skupin lidí i veřejnosti, zkoumá vliv skupin a společnosti na jedince, charakter vzájemných vztahů, utváření a projevy psychických jevů v sociální interakci.

Psychologie osobnosti:

Zkoumá psychické vlastnosti člověka, rozdíly mezi lidmi. Psychický potenciál jedince a jeho individuální rozdíly.

Metodologie psychologie:

Zabývá se metodologickými přístupy, problematikou výzkumných projektů, teoriemi a jejich užití.

Psychopatologie:

Popisuje a zkoumá patologické změny psychických jevů, vycházejících z nejrůznějších příčin, uvádí druhy psychických poruch a vysvětluje příčiny jejich vzniku.

Dějiny psychologie:

Zkoumají vývoj psychologického myšlení od nejstarších dob po současnost.

Mezi aplikované obory psychologie patří:

Pedagogická psychologie:

Věnuje se otázkám výchovně-vzdělávací praxe, sleduje člověka v podmínkách výchovy, zkoumá základy, činitele a zákonitosti výchovy, vyučování a vzdělávání, zaměřuje se na i na osobnost a činnost učitele, žáka, na analýzu výchovně vzdělávacích cílů a prostředků.

Psychologie práce:

Zabývá se psychologickými aspekty činnosti práce, zkoumá vliv pracovního prostředí na pracovní výkon, rozmístění pracovníků, otázky bezpečnosti práce, vztahy na pracovišti.

Psychologie řízení:

Zkoumá psychologické podmínky ovlivňující optimální výkony lidských zdrojů v organizacích: např. sociálně-psychologické aspekty vztahů na pracovišti, sociální vztahy uvnitř pracovních skupin, řešení konfliktů uvnitř organizací, pracovní motivace.

Inženýrská psychologie:

Zabývá se např. konstrukcí strojů a stroj. zařízení ve vztahu k psychickému založení člověka, který má stroj obsluhovat, jak zlepšit vztah mezi lidmi a stroji, pomoc při projektování stroje tak, aby byla minimalizována možnost lidské chyby apod.

Klinická psychologie:

Věnuje se diagnostice, prevencí a terapií duševních poruch a onemocnění, dále zkoumá vztahy lékaře a pacienta, postoje pacienta k nemoci apod.

Poradenská psychologie:

Využívá psychologických poznatků a metod při řešení životních problémů člověka, např. problémy v partnerských vztazích.

Forenzní psychologie:

Zejména je využívána v soudní praxi; např. při zjišťování psychologických zvláštností obviněného, při vyšetřování a posuzování výpovědi svědků apod.

Dalšími aplikovanými psychologickými obory jsou: psychologie vojenská, sportu, dopravy, trhu, reklamy a umění. Psychologie ekologická, environmentální (psychologie životního prostředí, která zkoumá vzájemné vztahy mezi člověkem a jeho okolím, důsledky jeho jednání pro přírodu i zpětné vlivy na jeho rovnováhu a zdraví.

K speciálním psychologickým oborům patří:

Psycholingvistka:

Studuje vzájemné vztahy mezi myšlením a řečí.

Psychofyziologie:

Zabývá se materiálním základem psychických jevů, především procesy centrálního nervového systému, které jsou základem psychických jevů, neuropsychologie apod.

Zoopsychologie:

Zkoumá psychiku zvířat na různých stupních vývoje, poskytuje materiál pro srovnávací komparativní psychologii srovnávající psychiku zvířat a lidí.

Psychofyzika:

Zkoumá vztahy mezi fyzikálními vlastnostmi podnětů a jejich počitkovými a vjemovými kvalitami.

Biopsychologie:

Shromažďuje poznatky o biologicko-fyziologické determinaci psychiky.

Farmakopsychologie:

Sleduje účinky chemických látek a psychoaktivních látek na psychiku.

Diferenciální psychologie:

Studuje rozložení a rozdíly mezi měřitelnými psychickými jevy, inter-individuální rozdíly.

Psychometrie:

Orientuje se na konstrukci testů.

Speciální kategorii tvoří *psychologie náboženství* a *pastorační psychologie*, oba interdisciplinární obory původně vznikaly především na půdě teologických fakult.

Zatímco *psychologie náboženství* zkoumá psychologickou rovinu náboženského života způsobem typickým pro akademický obor, *pastorační psychologie* má blízko psychoterapeutickým směrům a slouží pomoci klientovi v duševních a duchovních otázkách.

Psychologie náboženství se věnuje pouze poznání jednotlivých aspektů nábožensky podmíněných duševních jevů a jevů s nimi souvisejících.

Pastorační psychologie nabízí široký okruh přístupů k věřícímu (nebo nevěřícímu) člověku s cílem usnadnit vzájemnou komunikaci a nabídnout mu případně konkrétní pomoc či podporu. Zjednodušeně řečeno: cílem psychologie náboženství je v dané oblasti poznání samo, cílem pastorační psychologie je na poznání založená pomoc a porozumění.

Otázky k zamyšlení:

1. Které vědy ovlivnily vznik psychologie?
2. Co je podstatou psychoanalýzy?
3. Charakterizujte gestaltpsychologii
4. Co je předmětem psychologie?
5. Které aplikované psychologické disciplíny znáte?

2 ANTROPOLOGICKÉ MODELY V PSYCHOLOGII

Antropologie je v širokém smyslu věda hledající to, co je všem lidem společné, co lidský druh odlišuje od druhů jiných, co je podstatou naší lidskosti.

2.1 ANTICKÉ ANTROPOLOGICKÉ MODELY

Již na počátku lidských civilizací, při prvních zaznamenaných pokusech o abstraktní či teoretické myšlení, se člověk začal starat o své postavení vůči světu. Již první filosofické myšlení v sobě neslo úvahy o podstatě a roli člověka ve světě.

Filosofie vznikla ve starověkém Řecku. Dějiny řecké filosofie a následně filosofie římské, dominovaly téměř jedno tisíciletí. Začínají v polovině 6. století před Kristem a končí v polovině 6. st. po Kristu. Lze je rozdělit na tři myšlenkově vyhraněné periody.

Nejstarší období je charakteristické hledáním jakési pralátky, prvotní látky, která je společná všem věcem, a zároveň hledáním prvotního principu, činící z nicoty jsoucí věci. Jde o hledání tzv. *arché* působící ve všem jsoucím.

Například **Anaximandros** tvrdí, že „*všechno vzniká a zaniká podle řádu času*“. (PATOČKA, 1994, s. 48) Vnáší tedy do chápání světa zcela lidské hledisko: vinu a odplatu, proud času, uvědomění vývoje, vzniku a zániku.

Hérakleitos z Efesu postavení člověka vyzdvihl ještě výše, když jej považoval za tvora, který dokáže vnímat *logos* – tedy smysl a řád světa, který dle něj spočívá v nikdy neutuchajícím boji protikladů. Člověk je již v nejstarší přírodní filosofii vydělen z řádu světa, kterému svým způsobem rozumí. Chápe jeho běh, dynamičnost, dějinnost i proměnlivost. Člověk je bytostí chápající, mající rozum. Jeho podstatou je, že dosahuje poznání, a tím převyšuje vše živé kromě bohů. *Logos* nebo *nús* jsou prvními pojmy na cestě lidské sebereflexe.

V následujících staletích měla v řeckém myšlení významný vliv Pythagorova škola, učící o hegemonii čísla – obecného principu ve všech věcech. Všichni zastánci přírodní filosofie a také pythagorejci učí, že člověk je součástí přírody. Spolu se všemi ostatními proměnlivými věcmi patří do oblasti fyziky, tedy v antickém slova smyslu oblasti, kde věci mají skutečný objem a tvar, věci tělesných.

Člověka, na rozdíl od ostatních těles a živých tvorů, charakterizuje a jeho podstatu určuje *psyché*, tedy duše. Proto se i v následném období bude zaobírat člověkem v jeho celosti a soustředí svůj zájem směrem psychologickým, zatím zájmem o duši (*Peri Psychés*).

Od antiky po středověk půjde lidem spíše o duši, než o celého člověka.

Pojem „*psyché*“ používá **Homér**, který chápal duši jako reálnou bytost. Podle Homéra jde o „*druhé Já člověka*“ (kopie člověka, jeho stín, jemně hmotný). (PATOČKA, 1994, s. 50) Duše je podle něj nesmrtelná. V období Homéra byl pěstován kult mrtvých a pořádána mystéria. Nejvíce byl oslavován kult boha Dionýsa, boha plodnosti. Cílem okultních obřadů bylo dosažení vzrušené extáze účastníků a pozvednutí tak jejich duše z pozemského života k bohům (opíjení, tanec – orgie).

Účelem bylo vyvolání pocitu, že duše, sotva co opustí tělo, je povolána k božskému životu.

Některé řecké kmeny oplakávaly narození dítěte, ale s radostí pohřbívaly mrtvé – smrt člověka zbavila strastí, byla něčím krásným a osvobozujícím. Smrt měla přivést člověka k vyššímu stupni života.

V Thrákii vzniklo okultní učení *orfismus* (Orfeus a Euridika) – mystéria ujišťovala lidi, že je třeba duši osvobodit z těla (tělo = okovy) Existovala představa, že když duše opustí tělo, očistí se v podsvětí a znovu se vtěluje do jiné bytosti („koloběh znovuzrození“).

Právě již výše zmíněný **Pythagoras** navázal na učení orfismu a založil vlastní filozofickou školu. Panovala v ní přísná pravidla dušení hygieny, přísná životospráva a meditace.

Díky tomu se jeho žáci mohli věnovat nazírání svých vnitřních psychických stavů. Pythagoras zdůrazňoval význam hudby pro udržení duševní harmonie a vnitřního míru. Zastával názor, že duše je nesmrtelná, nehmotná (vycházel z orfismu) a lidský život je o tom aby se duše vymanila z okovů těla (záleží na tom, jak člověk žije, podle toho se vtěluje do zvířete). Pythagorovo učení, *psychagogia* - filozofie duchovního vedení, patřilo jen nejužšímu okruhu jeho žáků a nemělo se dostat mimo zasvěcené. Přestože byl velice chytrý, byl velmi pověřivý. Zakazoval například jíst boby a fazole, kvůli jejich podobnosti s lidskými ledvinami.

Hérakleitos uznává duši a tvrdí, že duše je prazáklad světa. Duše je spojena s božským logem (rozumem), a současně s tělem (s vnějším světem) prostřednictvím dýchání a smyslových orgánů. Po smrti těla se duše vrací ke svému prazákladu.

Epikúros (epikureismus) navazuje na Démokrita. Je přesvědčen, že je duše složena z atomů. Centrum duše není v mozku ale v hrudi. Duše je nositelkou citění a po smrti těla umírá, s tělem zaniká.

Zénon z Kitia, představitel stoicismu, tvrdí, že existuje něco jako světová duše - *pneuma* – a z ní vznikají všechny duše individuální – díky tomu člověk ví, jak má správně žít, především musí žít v souladu s přírodou, s řádem světa. Lidé by měli žít se stoickým klidem a zachovávat si klidný přístup a chladnou mysl. Stoikové věřili, že je člověku osud předurčen. Člověk by se neměl osudu bránit: „*Co se má stát, ať se stane*“. (PATOČKA, 1994, s. 52)

Sokrates svou filozofii zaměřuje na člověka pod heslem „Poznej sám sebe“. Tvrdí, že člověk nemorální, je člověk nerozumný. Je přesvědčen o tom, že ctnostem se člověk může naučit. Největší ctností je podle Sokrata skromnost (střídmost). Je přesvědčen, že každý člověk má v sobě vnitřní hlas, tzv. *daimonion*, který člověka varuje před zlými činy. Sokratovo životní krédo „*Vím, že nic nevím.*“ je známé. (PATOČKA, 1994, s. 54)

Sokratem počíná druhá nejvýznamnější perioda řeckého filosofického myšlení, perioda, kterou určují tři největší myslitelé, jaké antika zrodila: **Sokrates**, jeho žák **Platon** a Platonův žák **Aristoteles**. Tito myslitelé ostatně převyšují průměr lidského myšlení a poznání všech dob obecně. V nich se dovršuje řecké myšlení a přesahuje do současnosti. Postupně vytváří základy téměř všech věd: fyziky, biologie, kosmologie, logiky, etiky, politologie, estetiky, pedagogiky, ale také metafyziky.

Platon založil svou filozofickou školu a nazval ji Akademie. Zabývá se pojmem „*lidské duše*“, která má původ ve světě idejí, je nesmrtelná a nehmotná. Platon rozděluje svět na svět *idejí*, svět, který je dobrý a nejdokonalejší a svět *pozemský*, jenž je jeho odrazem. Právě duše pochází z onoho lepšího světa, ze světa idejí. Duše, se při vrození vtěluje a spojuje s tělem, které se tak pro ni stává vězením. Tělo poutá duši svými smysly. Pudy a smysly duši spojují s něčím hmotným a to je překážkou skutečného poznání. Duše je důležitá, protože tělo člověka (hmota) je pasivní, a duše jej oživuje, propůjčuje mu pohyb (život). Lidská duše se skládá ze tří složek, jejichž poměr vytváří typ člověka (PATOČKA, 1994, s. 56) :

1. složka rozumová – nejvyšší, sídlí v hlavě,
2. složka žádostivá – sídlí v břiše,
3. složka vznětlivá – sídlí v srdci.

Platon je názoru, že duše je nesmrtelná a tělo pomíjivé. Věří ve věčné převtělování duše. Zabývá se i lidským poznáním. Rozlišuje poznání díky smyslům, které je klamně a falešně a poznání rozumové, které je pravým poznáním. Díky rozumu si duše v nás rozpomíná na svět idejí, ve kterém duše žila před spojením s tělem.

V souvislosti s Platónem se mluví často o tzv. triádách. Z Platónova odkazu lze sestavit tři základní triády. Jedná se o se sebou související a na sebe (hierarchicky i systematicky) navazující rozdělení lidské duše, společnosti a ctností na tři základní části (PATOČKA, 1991, s. 26):

- První platónskou triádou je tedy *rozdělení duše* (jak je výše uvedeno).
- Druhou triádou je *rozdělení společnosti na vrstvy*: vládce, vojáky a otroky.
- Třetí triádou jsou *tři nejvyšší platónské ctnosti*, jichž můžeme v morálce dosáhnout. Jsou to:
 - rozumnost (typická pro vládce – filosofy),
 - statečnost (vlastnost strážců),
 - uměřenost (obecná ctnost, skromnost či umění brát tolik, kolik potřebuji k životu).

Aristoteles (384 – 322 p. n. l.) napsal spis „*O duši*“, který se stal v té době velmi významným nejen pro něj samotného, ale i pro celé Řecko. Duši vykládá biologicky, je podle něj nositelkou biologických funkcí člověka. Sídlí v srdci, oživuje tělo a zároveň působí jako účel (směřuje člověka k nějakému cíli, účelu). Aristoteles se zabýval elementárními částmi duše, která má podle něj tři složky (PATOČKA, 1991, s. 26):

- *duše vegetativní* – duše, kterou mají rostliny,
- *duše senzitivní* (smyslová) – mají zvířata, protože jsou na rozdíl od rostlin schopna pohybu,
- *duše rozumová* – je specificky lidská duše, která je schopna i poznání sama sebe. Je jediná nesmrtelná.

Aristoteles se zabýval i charakterologií člověka. Na základě charakterů, které popsal, jeho žáci vytvořili třicet povahových typů (nestyda, skrblík, horlivec, klevetník, škarohlíd atd.). Základní Aristotelovou filosofickou pozicí je tzv. „*otcovražda*“. V jeho případě to znamená, že odmítl nauky svého učitele a přítele Platóna, především nauku o distinkci mezi světem idejí a reálným světem, tedy Platónův filosofický idealismus. Aristoteles stojí na počátku dalšího vlivného filosofického směru – *umírněného realismu*.

Třetí období řecké filosofie je dějinně nejdelší. Zahrnuje období od Aristotelovy smrti přes úpadek řecké samostatnosti, nástup římské hegemonie v egejské oblasti, působení Ježíše Krista a jeho následovníků, vznik křesťanských obcí v římské říši, až po konečný rozpad Říše římské v 5. st. po Kristu. Vyznačuje se odklonem od přírodního bádání. Nicméně člověku a etice dále věnují pozornost především stoikové a epikurejci – dvě nejznámější školy tohoto věku.

Stoická etika je založena na přesvědčení, že nejvyšší blaho člověka spočívá ve vedení ctnostného života. Ctnosti se dosahuje životem vedeným ve shodě s přírodou. Cílem moudrého života je dosažení rovnováhy čtyř platónských zdatností: rozumnosti, statečnosti, uměřenosti, spravedlnosti. Teprve díky nim se člověk stává svobodným a blaženým.

Epikureismus (pojmenování se odvozuje od zakladatele školy Epikura ze Samu) svou etiku zakládá na principech sensualismu a materialismu, tedy principech, které převažují i v dnešní společnosti. Spatřuje blaho člověka v uvážlivě volené a nerušeně prožívané slasti, kterou je pro moudrého člověka ničím neotřesitelný klid duše (ataraxie), jehož lze dosáhnout, překoná-li člověk strach ze života i ze smrti a stane se tak vnitřně svobodným.

2.2 ANALOGIE MEZI KŘESŤANSKÝMI A ANTICKÝMI NÁZORY

V **antice** vzniklo několik slovních vymezení člověka. Většina vychází z Aristotela. Nejznámější zní: „*Člověk je zóon logon echon*“ – tedy člověk je tvorem mající v sobě samém *logos* – slovo, rozum, řád.

Římané tento výrok překládali jako „*člověk je animal rationale*“. Co to znamená? V antickém paradigmatu byl člověk s ostatní živou přírodou v jednotě a obdařen výlučnou vlastností, rozumem. Nebyl však dosud vnímán jako něco jedinečného, odtrženého od zbytku kosmu. Řecko ještě neznalo pojem subjektu, pojem sebevědomí. Aristotelés definuje v metafyzice člověka jako *zóon logon echon* a v politice jako *zóon politikon*, tedy poprvé jako „*bytost mluvící a naslouchající*“, podruhé jako „*bytost společenskou*“. Člověk jako *zóon logon echon* je bytostí, uzpůsobenou k naslouchání řádu světa, jeho harmonii, logu. Odtud Platónův požadavek v Ústavě, aby ideální výchova dětí začínala múzickou výchovou, tedy kultivací lidské schopnosti naslouchat kosmu, *fysis i polis*.

Člověk jako *zóon politikon* je bytostí, která své lidství může realizovat jen ve společenství. Osud člověka, tak jako celku světa – kosmu – byl předem určen, odporovat osudu bylo cosi nevhodného. (SOUKUP, 2010, s. 35-37)

Řecké myšlení se často vůči křesťanskému světonázoru staví do opozice, je zdůrazňován jejich protikladný charakter v pojmání kosmu i člověka. Přesto lze v této protikladnosti vidět podobnosti.

Základy křesťanského pohledu na svět položili tzv. církevní otcové, odtud první křesťanská perioda, čerpající z antiky, nese název **patristika** – od latinského *páter = otec* – tato perioda sahá od apoštolské doby až do korunovace Karla Velikého (r. 800). Nejvýznamnějšími představiteli této epochy jsou Boethius a **především sv. Augustin**.

Po ní následuje druhé středověké období – **scholastika**, která je odvozena od názvu scholastici, užívaného nejprve pro učitele ve škole, pak pro misionáře a nakonec pro církevní učitele obecně, scholastika sahá od tzv. karolínské renesance (kolem r. 800) až po konec středověku někdy kolem r. 1500.

Tím nejcharakterističtější, co se v tomto období událo z hlediska školství a vzdělanosti, je vznik univerzit po celé křesťanské Evropě.

Vrcholná scholastika sebou přinesla dokonalé zformování středověké křesťanské filosofie, především v dílech Alberta Velikého a **Tomáše Akvinského**.

Nový rozměr, který křesťanství přináší k problému člověka je založen na přesvědčení, že člověk je obraz boží – *imago Dei* – staví tedy tento obraz – boží dílo – do středu svého zájmu. Člověk je vrcholem stvoření a je mu svěřen výsadní úkol, účast na dějinách spásy.

Člověk je svobodná bytost nadaná na rozdíl od ostatních tvorů rozumem, schopností sebevědomění.

Křesťanství přináší zcela novou dimenzi do dějin: je jí poselství spásy konkrétnímu člověku v dějinách. Uznává svobodnou jedinečnou lidskou bytost, která může ve vztahu k osobnímu Bohu rozhodnout o svém životě či smrti. Pro řecké myšlení, jak již bylo výše řečeno, byla typická strohá víra v osud, podle níž je všechno pevně stanoveno, nutností předurčeno. Člověk je podroben absolutnímu, avšak slepému a neosobnímu osudu.

V křesťanství naproti tomu člověk stojí před živým a osobním Bohem, který se zjevuje v dějinách jako Bůh lásky a spásy. V tom spočívá nejhlubší protiklad mezi řeckým a křesťanským sebeepochopením člověka.

Křesťanství učinilo náhle významnou duchovní stránku lidství. Bůh sám je nejvyšší osoba a kontakt s ním se musí odehrávat skrze lidské nitro.

V antice nebyla duše takovým osobním nitrem. Byla totiž nadřazena tělu a nemohla být tedy závislá na individuální tělesné existenci.

Další rozměr, kterým doplnilo křesťanství pojetí člověka na sklonku antiky, byl smysl pro dějiny. Stvoření je v Bibli proces, který někam směřuje, a člověk je součástí tohoto směřování. Vývoj má svůj cíl a směr. Není cyklickým opakování událostí jako v Řecku. Zde je výrazný další protiklad mezi řeckým a křesťanským myšlením – protiklad v hodnocení dějin.

2.3 ANTROPOLOGICKÉ CHÁPÁNÍ ČLOVĚKA V NOVOVĚKU

Novověk s sebou nese změnu perspektivy, z níž člověk dosud vyvozoval své postavení ve světě. Nositelem nové ideje je i „nová přírodověda“. Předpokladem rozvoje přírodních věd je subjekt-objektový model poznání. „*Ob*“ znamená „před“, tak „objektivita“ znamená stavět poznávanou věc do zorného pole pozorovatele jako „před-mět“. Člověk díky této poznávací představě začne poznenáhlu uskutečňovat svůj subjektivní nárok vládnout a panovat světu i přírodě. Novověká společnost kriticky podléhá sebereflexi, snaží se tedy vidět a hodnotit sebe samu jako dílčí objekt ve světě poznávané skutečnosti. Přehodnocuje své sociální uspořádání a pravidla politiky, vzájemné vztahy států i vztahy mezi státem a jednotlivcem.

Thomas Hobbes (1588-1679) se ve svém nejznámějším díle *Leviathan* zabývá právě postavením jedince ve společnosti. Podle Hobbese tvoří společenský řád (*ordo*) člověk, a proto je také v jeho moci tento řád nejen uznávat a dodržovat, ale i měnit. Člověk přebírá zodpovědnost za své postavení v řádu světa.

Novověká kritika společenského uspořádání, nová přírodověda a filosofie empirismu a racionalismu vedou k vypracování koncepcí lidského bytí, jež zakládá principiální tázání člověka po sobě samém (člověk jako subjekt se může učinit objektem vlastního poznání, protože se vymanil z předem daného postavení v řádu světa), a proto mluvíme ve spojitosti s nástupem renesančního myšlení o novověkém obratu k člověku.

S možnostmi lidského poznání úzce souvisí rozvoj věd o člověku obecně. Lze mluvit o „obratu k subjektu“. Člověk čili subjekt se stává středem vlastního světa poznání, který bude hledat východiska buď v jistotě sebe sama (*racionalismus*) nebo v nejistotě empirie (*empirismus*).

Racionalismus je filosofický postoj založený na uznání rozumu jako zdroje poznání i mravních hodnot. Byl zformován na počátku novověku. Jejimi představiteli jsou René Descartes, B. Spinoza nebo G. W. Leibniz.

René Descartes (1596-1650), nachází bezpečné východisko pro poznání v jistotě vědomí: „*Myslím, tedy jsem.*“ „*Já*“ si je prvotně vědomé sebe sama. Není to konkrétní člověk ve své celistvosti, ale pouze „čistý rozum“, který je schopen sám ze sebe, z vrozených a jemu vlastních idejí, dojít k veškeré pravdě. (STARK, 2000, s. 21)

Právě Descartes rozdělil integritu člověka na dvě složky: subjekt a objekt, tedy rozum a tělo. Odlišil duchovní substanci, vybavenou atributem myšlení – *res cogitans* – od hmotné substance, které přináleží atribut rozprostraněnosti – *res extensa*. Člověk začíná sám sebe vnímat jako duchovní substanci (tedy *res cogitans*), a tak může sám sebe reflektovat jako objekt vlastního poznání.

Ačkoli, se již na počátku novověku setkáváme se snahou podat jednotný vědecký výklad světa, přesto se filosofové rozešli v základním náhledu na člověka a jeho postavení či schopnost pochopit a vyložit svět. Filosofie se rozštěpila do dvou základních táborů podle toho, jaké zdroje poznání uznávaly za základní.

Empirismus tvrdil, že prvotní a nejdůležitější v lidském poznání je zkušenost (empirie) se světem. *Racionalismus* naopak tvrdil, že prvotním vodítkem lidského poznání jsou vrozené schopnosti našeho rozumu.

Epistemologické postoje filosofů se rozešly do dvou rovin a také svět byl nadále vnímán ve dvou rovinách poznání. První je rovina smyslová, která je založena na lidské schopnosti konstruovat si představy z počitků a vjemů; v základech druhé roviny nalezneme jazyk a

schopnost poznávané popsat: jde tedy o rovinu pojmovou a logickou, která je založena na lidské schopnosti pomocí pojmů vyvozovat soudy o věcech a úsudky o světě, v němž žijeme.

Racionalistický a empirický výklad světa i člověka překročil na konci 18. století až Immanuel Kant, kterého můžeme považovat za inspirátora novověké filosofie člověka.

Otázky k zamyšlení:

1. *V čem se názorově liší Sokrates, Platón a Aristotelés?*
2. *Jak je chápán člověk v období antiky a v období křesťanském?*
3. *Co je to „patristika“ a „scholastika“*
4. *Uveďte představitele racionalismu*

3 PSYCHOANALYTICKÁ STRUKTURA OSOBNOSTI

3.1 SIGMUND FREUD A FENOMÉN NEVĚDOMÍ

Psychoanalýza je jedním ze tří nevlivnějších současných psychologických směrů. Jejím zakladatelem je **Sigmund Freud** (1856-1939). Ve Vídni, kde pobýval, vystudoval neurologii a psychiatrii. Freud svým pojetím psychiky vnesl do psychologie vývojový přístup: psychika není statickým a daným systémem, ale souborem dynamických, v čase se rozvíjejících a proměnlivých vlastností. Poznání psychiky člověka, zvláštěností jednotlivých funkcí i psychiky jako celku předpokládá poznání podmínek a konkrétních forem utváření jeho osobnosti.

Zásadní Freudovo obohacení psychologické teorie představuje fenomén nevědomí.

Idea nevědomí se objevuje už v antické filozofii. Do psychologie ji však zavedl a systematicky rozpracoval právě Freud, který psychoanalýzu definoval jako „vědu o nevědomí“

Pod pojmem „nevědomí“ je možné si představit:

- a) aktivitu nebo psychický stav, kterého si jedinec není vědom,
- b) ztrátu vědomí – stav v kómatu,
- c) oblast iracionální dynamiky duševního dění, která vzniká obvykle z tendencí potlačených jedincem. (PAUKNEROVÁ, 2012, s. 21)

Freud objevil, že na regulaci chování a prožívání člověka, které je řízeno jeho psychikou, se podílí nejen její vědomé, ale i předvědomé a nevědomé složky.

Vědomí představuje momentální konkrétní stav uvědomění. *Předvědomí* obsahuje informace, které jsme schopni si uvědomit, pokud chceme. Obsah *nevědomí* je však poznatelný pouze zprostředkovaně, to znamená, z neuvědomovaných projevů chování člověka (mimika, gesta), z chybných úkonů, neuróz – a symbolicky se také odráží v našich snech. Proto se Freud věnoval také výkladů snů.

Podle Freuda je lidský život ovládán dvěma protikladnými principy:

- ✚ **Princip slasti** působí podle psychoanalýzy ve formě sexuální energie (eros), zvané libido, která vychází z nevědomí. Společenský život člověka však brání jeho přímému ukojení, neboť princip reality, který se uplatňuje na úrovni vědomí, jej nutí uspokojovat libido společensky přijatelným způsobem. Mezi nevědomím a vědomím tak vzniká napětí. Psychicky zdravý člověk toto napětí zvládá tak, že najde společensky přijatelný způsob ukojení libida. Psychicky nezdravý člověk nedokáže v reálném životě společensky přijatelnou cestu ukojení libida nalézt, a proto „utíká“ do nemoci. Vytváří si tak svůj vlastní, imaginární svět, který pokládá za realitu.
- ✚ Proti pudu slasti se stavějí vnější síly, které jsou destruktivní a agresivní, **pud smrti** (thanatos). Veškeré lidské chování je pak výsledkem přeměny a využití energie obou pudů.

Psychosexuální teorie vývoje člověka byla v této době zcela nová a upozornila na významnou roli lidské sexuality a utváření psychického aparátu.

Dalším přínosem psychoanalýzy je strukturní model rozvrstvení osobnosti člověka formou tří funkčních systémů:

- ✚ **ID – Ono** – v této substruktuře vládnu pudy a princip slasti, které jsou spojené s vášní. ID je úplně nevědomé.
- ✚ **EGO – Já** – reprezentuje rozum a uvážlivost. Zahrnuje jak složku nevědomou, tak vědomou. Funguje na principu reality a představuje jakousi střední rovinu dané struktury. Reprezentuje zkušenosti jedince a vyvíjí se ze sféry vnímání.
- ✚ **SUPEREGO – Nadjá** – obsahuje svědomí jedince a ideální ego. Reprezentuje zvnitřněné hodnoty a morálku společnost. Tato substruktura je podle Freuda výsledkem vývoje jedince v podmínkách dlouhé dětské bezmocnosti a závislosti na sociálním prostředí, především na rodičích. (PAUKNEROVÁ, 2012, s. 22)

3.2 ANALYTICKÁ PSYCHOLOGIE C. G. JUNGA

Dalšími psychoanalytickými teoriemi, navazujícími na klasickou psychoanalýzu Sigmunda Freuda, jsou analytická psychologie Carla Gustava Junga a individuální psychologie Alfreda Adlera.

Carl Gustav Jung (1875-1961) studoval v letech 1895–1900 na univerzitě v Basileji a později Curychu. Curyšská univerzita měla svoji klinickou bázi v Burghölzli a Jung se stal v roce 1900 jejím lékařem. Ústav vedl Eugen Bleuler, který se zabýval spíše tradičním popisným zkoumáním duševních chorob.

V opozici k filosofické psychologii se Jung zabýval experimentální psychologií, v níž odvozoval zákony se stejnou platností jako ve vědě. Se svým spolupracovníkem Franzem Riklinem významně přepracovali Bleulerem používaný asociační test, rozšířili škálu podnětných slov i asociačních párů. Asociační test tak pro Junga představoval bránu k obsahům nevědomých komplexů v lidské psychice. Ve fabulacích duševně nemocných nacházel podobnosti s mýty a tuto shodu chápal jako projev společné základny individuální imaginace a vědomí celé lidské rasy.

Studoval mytologii a sbíral materiál přeludů, halucinací a snů pacientů, který se mu zdál pro tuto teorii relevantní.

Jung se poprvé setkal s Freudem v roce 1907. Vzájemná spolupráce trvala do roku 1912. Pro Freuda znamenal Jung nejinspirativnější prvek svého psychoanalytického hnutí. Shodovali se především ve výzkumech v oblasti hysterie.

Freudovská psychoanalýza, která se zaměřovala na sexuální původ neurózy, však připadala Jungovi příliš omezená. Velmi si přál pracovat s „trajektorií“ neurózy a jejími implikacemi pro budoucí vývoj pacienta. Stejně tak pojetí komplexu jako jakéhosi sexuálního rezidua z psychických prožitků raného dětství mu přišlo jako silně omezující.

Objev fantazií americké spisovatelky Frank Millerové jej přivádí k podvědomým tvořivým imaginacím, mytologickým snům a fantasiím, které měly veskrze neosobní charakter. Subjekt se vrací k archaické mimoslovní formě výrazu. Zatímco pro Freuda byl symbolismus z větší části důsledkem historického a kulturního kontextu, Jung kladl na tyto faktory maximální důraz.

V roce 1912 vydává Jung studii *Symboly proměny*, kde odmítá Freudův přílišný důraz na sexualitu a na příkladu symbolismu vizí Frank Millerové rozšiřuje pojetí libida jako obecné psychické a životní energie zaměřené na cíl. Freud nebyl schopen přijmout cokoli, co by bylo v neshodě s jeho teorií, kterou už mezitím povýšil na dogma.

Jak už bylo řečeno, Carl Gustav Jung v mnohém na Freuda navázal, ale v mnohém se i distancoval. Především na místo libida postavil tzv. *duševní energii*, která sídlí podle jeho představ v nevědomí.

Jung rozeznává dva druhy nevědomí:

- *individuální nevědomí* – jde o potlačená přání,
- *kolektivní nevědomí* – kde jsou uloženy nejstarší a typické zkušenosti představy lidstva.

Jsou to pravzory lidského jednání a usilování (např. archetyp matky, ohně, zrození a smrti a s nimi spojené představy). Jde o souhrn veškeré lidské paměti znovuzrozené v každém jedinci.

Jung významně obohatil psychologickou typologii člověka. Jako kritérium pro rozlišení typů osobnosti použil vztah jedince k vnějšímu světu, především k druhým lidem, a k sobě samému.

Introvertní typ představuje osobnost uzavřenou, zaměřenou více na své nitro. *Extrovertní typ* je orientován více na společenské prostředí, na kontakty s lidmi.

Jung dále rozlišoval jedince podle dominance jedné ze čtyř duševních funkcí na (ATKINSON, 2003, s. 55):

- *Smyslové* - kteří prožívají věci tak, jak jsou a vnímají jen právě prožívanou chvíli;
- *Intuitivní* - spoléhající se na intuici, „šestý smysl“;
- *Citové* - kteří přisuzují hodnotu lidem a událostem;
- *Racionální* - rozumové, kteří jednájí na základě logického a analytického myšlení.

Jungova práce nebyla přijímána bez výhrad. Před moderní vědou musel trvale dokazovat empirickou povahu svých zjištění a byl často obviňován z esoterismu.

Z opačné strany jej například židovský filosof Martin Buber kritizoval za přílišné zatemňování Boha gnostickou spekulací. Častá výtka teologů směřuje k psychologizujícímu pojetí Boha, který jako autonomní psychický obsah nemá žádnou realitu mimo lidskou psyché.

K této výtce se Jung vyjadřoval mnohoznačně, vždy se zřetelem na své psychologické zaměření. V korespondenci s anglickým dominikánem Victorem Whitem došlo navzdory veškerým sympatiím k neshodě okolo otázky *privatio boni* (zlo je nedostatek - nepřítomnost dobra). Zlo podle Junga patří do celku skutečnosti a nelze je redukovat na pouhý nedostatek dobra, a i zde nachází pro tvrzení psychologické zdůvodnění.

Jungova analytická psychologie je obecně použitelná a neomezuje se pouze na určité psychologické typy, nýbrž respektuje jakoukoliv povahu člověka. Získala si celou řadu ctitelů a žáků, kteří pokračovali v Jungově díle. V roce 1948 byl založen Institut C. G. Junga jako reakce na vzrůstající zájem o rozvíjení a spolupráci na myšlenkách analytické psychologie.

3.3 INDIVIDUÁLNÍ PSYCHOLOGIE ALFREDA ADLERA

Alfred Adler (1870-1937) byl Žid, ale netrpěl kulturním odcizením jako S. Freud. Po třicítce přestoupil na protestantskou víru, kterou pokládal za kulturně otevřenější než judaismus.

Jako dítě trpěl křivicí (rachitidou), proto si nemohl hrát s vrstevníky. Vystudoval lékařství, pracoval jako praktický a oční lékař, následně se věnoval psychiatrii.

Od mládí se zajímal o chudobu a sociální nespravedlnost. Obdivoval Marxe a socialismus; posléze byl znechucen praktikami v SSSR, ale socialismus neopustil.

Od roku 1902 spolupracoval se Sigmundem Freudem. Názorově se rozešli kolem roku 1910, kdy na základě studia komplexu méněcennosti vypracoval Adler systém své individuální psychologie, lišící se od Freudova učení připisováním menšího významu sexuálního života a naopak zdůrazňováním nutnosti sociální integrace jedince.

V Adlerově pojetí je hybnou silou utváření lidské psychiky především touha po moci, která může být narušena komplexem méně-cennosti, touha po osobním uplatnění, realizaci "životního plánu" jedince.

Stěžejní dílo, ve kterém formuloval své teze, je kniha *Člověk, jaký jest: základy individuální psychologie* (český překlad 1935). Podle Adlera, který byl sám tělesně postižený, vede ke konfliktnímu jednání a k nevědomým pokusům o kompenzaci v raném dětství především „organová méněcennost“, nedostatky v ekonomické situaci a nutnost dítěte podřizovat se autoritě dospělého. Duševní život je podle něj závislý v největší míře na volné pohyblivosti organismu, neboť psychika člověka je předurčena k tomu, aby byla orgánem útoku, obrany nebo zajištění a ochrany podle požadavků životních podmínek.

Adler také zdůrazňoval význam těsného sepětí duševního života člověka s jeho sociálním okolím. Vyvozuje dokonce existenci vrozeného „společenského pudu“. Soudí, že objev výhod pospolitého života byl významným momentem vývoje lidského druhu, který v přírodě předtím zaujímal méněcenné postavení - tzn. nevybavenost drápy, tesáky, nedostatečná rychlost pohybu, málo vyvinutý čich, zrak, sluch, slabé orgány apod. S tímto souvisí i rozvinutí „společenského citu“, „snahy po uplatnění“ a o převahu, „bažení po osobní moci“, které jsou podle něj nejvýznačnějším neduhem lidské kultury díky konfliktům, které vytvářejí a pokusům o kompenzaci až překompenzování komplexů méněcennosti.

Jedním z klíčových výrazů Adlerovy terminologie je již zmíněný „životní plán (styl)“. Ten se vytváří během prvních čtyř až pěti let života dítěte asimilací vlivů z jeho těla i z vnějšího prostředí do podvědomí, přičemž ve vědomí se nachází pouze jeho „odlesk“. Obsahuje šablony, které předurčují chování jedince. Toto vyjadřuje jeden ze základních výroků individuální psychologie: „Dítě je otcem muže.“ (ATKINSON, 2003, s. 56)

Tento pohled se Adler pokusil aplikovat zejména při diagnostice poruch u dětí s výchovnými problémy. Při zjišťování kořenů problémů jako například dětské lhaní, noční pomočování, chorobná ctižádost, přehánění vlastní důležitosti se v první řadě zajímá o to, z kolika sourozenců pochází, kolikáté v pořadí dané dítě je, případně zda se jedná o jedináčka, rozmazlované či naopak nenáviděné dítě, jak je u něj rozvinut pocit sounáležitosti a podobně. U nejstarších sourozenců je například podle jeho pojetí častý pocit „ohrožení jejich výsostného postavení“ v rodině ze strany těch mladších. Během prvních let života si zvykli na to, že veškerá rodičovská láska patří jim, což se po příchodu mladšího sourozence na svět radikálně mění a oni se o ni nyní musí dělit.

Nejmladší sourozenci naopak mohou trpět pocitem „nedostižnosti“ vůči starším a tudíž silnějším, samostatnějším a schopnějším, kterým se svými výkony nemůže vyrovnat, což může později vést k překompenzované ctižádosti či naopak sklíčenosti z vlastní neschopnosti.

Adler ve své individuální psychologii popíral význam zděděných vrozených předpokladů jedince. Podle něj si všichni na svět přinášíme stejné nebo podobné vlohy. Jejich rozvoj je mírou tréninku, který je určen mírou mocenského úsilí jedince.

Tato teorie dávala Adlerovi i jeho stoupencům velký, i když nereálný pedagogický optimismus. Představovala reakci na tehdy převládající názor, že vše záleží na vrozených, zděděných předpokladech – dispozicích.

Z toho vyplývá, že Adlerova individuální psychologie je **psychologií pozic**. Zkoumá postavení člověka ve společnosti a zjišťuje, jakými způsoby lidé realizují svou touhu po moci.

Na Adlerovu individuální psychologii později navázali mimo jiné E.Wexberg (1928) a v oblasti charakterologie F.Kunkel (1930)

V současné době je Adlerův pohled vnímán jako poněkud jednostranný a jeho zevšeobecnění významu komplexu méněcennosti jako motivačního činitele považováno za neopodstatněné, avšak i tak je nesporné, že významnou měrou přispěl k obohacení psychologického poznání.

Freudova psychoanalýza, Adlerova individuální psychologie a Jungova analytická psychologie představují tzv. **hlubinnou psychologii**. Důvodem tohoto označení je zaměření na hlubinné, nevědomé vrstvy psychické činnosti, které se spolu s vědomými složkami psychiky podílejí na řízení a regulaci veškerého prožívání a chování člověka.

Otázky k zamyšlení:

1. *Charakterizujte vědomí, předvědomí a nevědomí.*
2. *Zkuste se zamyslet a identifikovat své vlastní ID, EGO a SUPEREGO*
3. *Z jakého důvodu se Jung i Adler názorově rozešli s Freudem?*
4. *Co myslíte, že ovlivnilo Adlera při koncipování individuální psychologie?*
5. *Jak chápete a vysvětlíte pojem „hlubinná psychologie“?*

4 BEHAVIORÁLNÍ KONCEPT OSOBNOSTI

Behaviorismus je věda o chování člověka. Zatímco v centru pozornosti hlubinné psychologie jsou především vědomé a nevědomé psychické procesy, behaviorismus se především zaměřuje na pozorovatelné projevy – na chování.

Významný podíl na vzniku behaviorismu a jeho další konstituování jako specifické psychologické teorie měl, kromě jiných (Bechtěrev, Sečenov) i ruský fyziolog **I. P. Pavlov** (1878-1958).

Zakladatelem behaviorismu byl americký psycholog **John Broadus Watson** (1878-1958). Narodil se a vyrostl v Greenville v Jižní Karolině, navštěvoval Furmanovu Universitu, kterou úspěšně zakončil již ve 21 letech magisterským titulem.

Proslavil se následujícím výrokem: „*Dejte mi na výchovu tučet zdravých dětí a já vám zaručím, že z každého z nich vyhovám specialistu, jakého náhodně zvolím – lékaře, právníka, umělce, obchodníka, dokonce i žebřáka, zloděje bez ohledu na jeho talent, sklony i bez ohledu na vlastnosti jeho předků*“.(ATKINSON, 2003, s. 221)

Watson zkoumal podněty z okolí, reakce na ně a odměny a tresty, které následují. Vycházel z experimentální práce se subhumánními živočichy a odmítal pojmy jako je vědomí, nevědomí, pud a myšlenka, tedy vše, co není přímo pozorovatelné.

Sám definoval behaviorismus jako přírodní vědu, která si všímá celého spektra lidských způsobů přizpůsobování se. Podle Watsona jde o zaměření se na otázky, **co živý tvor dělá od rána do večera a od večera do rána**.

Má-li být psychologie skutečnou, pozitivní vědou, musí se držet schématu S-R (S - stimul, R – reakce, odpověď). To znamená, že musí studovat vztahy objektivně registrovaných nebo pozorovatelných reakcí jedince na stimuly, které tyto reakce vyvolávají.

V behaviorismu se ztrácí osobnost člověka, jelikož je redukována pouze na vnější projevy. Watson byl toho názoru, že neexistují žádné instinkty, že je tento pojem v psychologii zcela nepotřebný. Podle Watsona má behaviorista rozlišovat pouze vrozené chování (dýchání, krevní oběh, vylučování apod.), ostatní je chování naučené. To znamená, že i instinkt je výsledkem cviku.

Přínos behaviorismu lze spatřovat ve zdůraznění vnějších společenských podmínek, které se spoluúčastní ne formování člověka a významně ovlivňují proces učení.

Proto se behaviorismu využívá v pracovním procesu a v práci s lidmi. Jde zejména o proces motivace a vytváření podmíněných reflexů.

Neobehaviorismus představuje vývojovou modifikaci Watsonova klasického behaviorismu. Podstata spočívá v tom, že se nezaměřuje jen na podněty a reakce ale obsahuje i mezičlánek, kterým je organismus, osobnost člověka. Ta je chápána jako intervenující proměnná. Jde o souhrn různých osobnostních faktorů (pudů, motivů, apod.), které se podílejí na reakci, tzn. na chování či činnosti jedince.

K představitelům neobehaviorismu patří J. Dollard, N. Miller, A. Bandura, H. Eysenck a další.

5 HUMANISTICKÁ A KOGNITIVNÍ PSYCHOLOGIE

Existenciální a humanistická psychologie jsou filozoficky a spirituálně laděné směry psychologie 20. století, které se zabývají problematikou lidského bytí a jeho smyslu, otázkami lidského svědomí, hodnot, zodpovědnosti, osamělosti a intimity. Jde jim o pochopení lidské existence tváří v tvář nevyhnutelné smrti.

Zaměřují se na specificky lidské vlastnosti a motivy, kterými se člověk liší od zvířat. Představitelé existenciální i humanistické psychologie předpokládají u člověka schopnost svobodné volby. Oproti psychoanalýze, vůči níž se kriticky vymezují, nepátrají po dřívějších determinantách aktuálního duševního stavu, ale zdůrazňují lidskou orientaci na budoucnost, a to s vědomím blížící se smrti. Jedinec má ale možnost volit mezi různými alternativami a cíli. Za svá rozhodnutí tudíž nese osobní zodpovědnost.

Existenciální a humanistická psychologie studují především lidské prožívání. Hlavní metodou získávání nových poznatků je zde **fenomenologie**, tj. přezkoumávání vnitřní zkušenosti a smyslu.

Vycházejí-li psychologie chování a hlubinná psychologie spíše z negativního obrazu člověka, potom podle humanistické psychologie člověk usiluje o dobré a o vývoj.

Maslowova pyramida potřeb je příznačným příkladem takového přístupu. Když jsou uspokojeny nejnižší základní potřeby těla, bezpečí a sociálních vztahů, touží člověk po zvýšení pocitu vlastní hodnoty, po poznání, kráse, po seberealizaci a spiritualitě. Maslowova pyramida potřeb a koncept seberealizace Carla Rogerse získaly velký vliv na trénink managementu a komunikace.

5.1 HUMANISTICKÁ TEORIE CARLA R. ROGERSE

Přístup **Carla R. Rogerse** (1902-1987) je označován jako teorie zaměřená na člověka. Rogers měl vysoce pozitivní pohled na podstatu člověka. Hovoří o vrozeném zdroji zdravého rozvoje a života člověka i o tom, že je nám dána vlastní tendence ke zdraví a zdokonalování – tzv. *aktualizační tendence* (tendence k sebe-uskutečňování). (VYMĚTAL, 2001, s. 48)

Jedná se o vrozenou tendenci člověka k duchovnímu růstu, k rozvíjení vztahu k lidem a k tvořivosti. Směřování od ovládnutí vnějšími silami k vnitřnímu sebeřízení je jakou si vrozenou moudrostí organismu.

Rogers je přesvědčen, že člověk je vrozeně dobrý a že jen vlivem vnějších tlaků a nepříznivých životních zkušeností se u něho projevuje nepřátelské, egoistické nebo neurotické chování. Poskytneme-li mu příznivé podmínky, jaké vytváří např. chápající nemanipulativní atmosféra důvěrného vztahu, bude se pod vlivem svých vnitřních sil znovu rozvíjet kladným zdravým směrem.

Rogers klade velký důraz na důležitost prožívání důvěrného vztahu pro další osobnostní růst člověka. Ke změně a růstu dochází právě při prožívání vztahu. Důvěrný vztah – setkání, které napomáhá rozvoji vnitřního potenciálu člověka, je charakterizováno empatií, akceptací a autenticitou.

Empatie je schopnost chápat a pociťovat s různou mírou přesnosti aktuální prožívání druhého člověka - to, co druhý sděluje, jak to cítí a chápe. Základ empatického chování tvoří aktivní naslouchání. Jak již sám název vyjadřuje, nejedná se o pasivní „slyšení“, ale o aktivní zájem a plné soustředění na druhého.

Akceptace znamená základní postoj otevřenosti a vstřícnosti, při níž druhého bezpodmínečně přijímáme jako hodnotnou bytost zasluhující si úctu a respekt. Vychází z přesvědčení, že člověku je možné důvěřovat a že se lze spolehnout na jeho vnitřní rozvojový potenciál.

Autenticita je rysem osobnosti a znamená, že je učitel v každém daném okamžiku ve svém jednání sám sebou, tedy konkrétním nezáhadným člověkem, chová se podle toho, jaký skutečně je, a nepoužívá přetvářek. Jedná se o soulad – *kongruenci* – mezi chováním a vnitřním prožíváním.

Vztah, který je vytvořen na tomto základě, je prožíván jako bezpečný a pomáhá člověku k sebe-akceptaci (přijetí sebe sama) a k rozvoji jeho vlastních možností – k sebeaktualizaci. Čím víc dokáží být ve vztahu opravdový, tím bude tento vztah užitečnější.

Rogers se také věnoval vývoji sebepojetí člověka. Sebepojetí vyjadřuje názor člověka na sebe sama: pozitivní, zhodnocující, nebo negativní, znehodnocující.

Sebepojetí je značnou měrou formováno rodiči a dalšími významnými osobami v životě jedince. Nepodmíněné kladné přijetí projevované dítěti podporuje utváření pozitivního sebepojetí. Rodičovská péče poskytovaná bez jakýchkoli podmínek vede k tomu, že dítě nemusí popírat žádný ze svých prožitků.

Dítě, kterému se nedostalo nepodmíněného kladného přijetí a které o sobě případně dostávalo negativní sdělení, cítí, že musí popírat některé prožitky organismu jako nepřijatelné. Protože se takový jedinec snaží přizpůsobit přáním druhých lidí namísto projevování vlastního „já“, vytváří si takové vzorce chování, které jsou podle Rogerse značně nezdravé. (VYMĚTAL, 2001, s. 48)

Kognitivní psychologie zdůrazňující význam kognitivních (poznávacích) procesů a funkcí v utváření a fungování psychiky člověka, patří k relativně samostatným směrům psychologického myšlení. Osobnost chápe jako rozumem nadanou a řízenou bytost, zvláštní pozornost proto věnuje právě poznávacím procesům a informační interakci člověka s prostředím. K představitelům kognitivní psychologie patří G. Kelly, G. Miller, E. Galanter, S. Bemová a další.

6 FRANKLŮV TROJDIMENZIONÁLNÍ MODEL OSOBNOSTI

Myšlenky **V. E. Frankla** (1905-1997) mají svou velkou váhu i díky jeho silné životní zkušenosti. V letech 1942-1945 byl vězněn v koncentračních táborech v Terezíně, Osvětimi a Dachau, kde sdílel se svými spoluvězni hraniční situace lidského bytí. Právě zde se potvrdilo, že vězňům v táborech smrti pomáhalo přežít, když měli pro co žít, když měli ať již konkrétní nebo abstraktní smysl svého života.

Tyto zkušenosti Frankla dovedli k přesvědčení, že to, co ochraňuje člověka psychicky i duchovně, když je v nouzi, je orientace na smysl, na hledání smyslu.

Člověk, který se snaží o smysl, bude šťastný a schopný snášet utrpení. Frankl označuje lidskou *touhu (vůli) po smyslu* za jednu ze základních lidských potřeb. Směr, který založil, nazval *logoterapie*. Logos zde neznamena slovo, nýbrž smysl.

Frankl vytvořil trojdimenzionální model lidské osobnosti. Člověk je podle něj nedílný celek, v jehož rámci můžeme vidět tři kvalitativně odlišné stránky: (PAUKNEROVÁ, 2012, s. 31)

- **tělesnou**, která se vztahuje k našim fyziologicko-biologickým pochodům. Opomíjení fyziologických potřeb vede k tělesnému onemocnění,
- **duševní** - opomíjení psychických potřeb je příčinou emočních problémů,
- **duchovní**, která se vztahuje k lidské vůli po smyslu a k sebetranscendenci – k překročení úzkého zaměření pouze na sebe a otevření se hodnotám, které jedince přesahují.

Sebetranscendence nevyžaduje nutně hrdinský čin. Jakýkoliv zdánlivě bezvýznamný čin, který je konán s ohledem na druhé, se stává sebezpřesahujícím, v pravdě lidským a smysluplným.

Opomíjení potřeb duchovní dimenze působí problémy v samém jádru osobnosti.

Nenaplněním touhy po smyslu dochází k **existenciální frustraci**. Existenciální frustrace vzniká tehdy, když člověk pochybuje o smyslu své existence, když dosavadní smysl ztratil své odůvodnění a člověk neví, co dál, nebo když pochybuje o smyslu svého života vůbec.

Lidé, kteří ve svém životě postrádají smysl, pak trpí tím, co logoterapie nazývá „existenciální vakuum“. Trpí jím zejména lidé v rozvinuté konzumní společnosti, je u kořene velkého počtu sebevražd, zvláště mezi zjevně úspěšnými a zámožnými lidmi.

Logoterapie pomáhá najít jedinci vlastní osobní životní smysl v souladu s jeho osobností. Člověk může dát svému životu smysl uskutečňováním hodnot.

Proti zaměření na vlastní uspokojení a štěstí staví logoterapie zaměření k dosahování vyšších cílů a hodnot, přesahujících jedince. Zdůrazňuje, že pocit štěstí se snáze dostaví jako vedlejší účinek plnění smysluplného úkolu, než usiluje-li člověk jen o štěstí samo.

Smysl člověka se mění od člověka k člověku, ze dne na den, z hodiny na hodinu. Proto záleží nikoli na obecném smyslu života, nýbrž na smyslu života určité osoby v daném okamžiku. Správně pochopenou otázkou po smyslu života neklade člověk životu, ale život člověku. Člověk by se neměl tázat, co je smyslem jeho života, ale vzít vážně konkrétní otázky, které mu klade v každé chvíli život.

V souvislosti s objeováním smyslu života jedince hovoří Frankl o třech okruzích hodnot: hodnoty tvořivé, zážitkové a postojové.

Hodnotou tvořivou je např. práce, zájmová činnost. Frankl tvrdí, že každá činnost obsahuje skrytý smysl.

Tesař může objevit smysl ve své práci při pohledu na kvalitu výrobku a na poctivé úsilí, které do svého díla vkládá. Pokojská v hotelu může najít smysl v čistotě a pořádku pokoje, který připravila pro dalšího hosta.

Hodnoty zážitkové se uskutečňují v prožívání, např. v ponoření se do krásy přírody nebo umění. Plnost smyslu, které mohou dát lidskému životu, se nesmí podceňovat. Zažívá je např. člověk, který se plně ponoří do poslechu oblíbené hudby nebo který je uchvácen pohledem z vrcholku hory při horské túře. Každý jistě zná tyto pocity, při nichž člověku až „běhá mráz po zádech“. Příkladem zážitkové hodnoty může být i prožívání lásky.

Hodnoty postojové - vychází z Franklových zkušeností z mezních situací z koncentračního tábora, kde nebylo možné prožívat ani hodnoty tvořivé, ani zážitkové. V takových situacích je nejdůležitější, jak se člověk staví k omezením svého života, jaký k nim zaujme postoj. Záleží na tom, jak se člověk postaví vůči nezměnitelnému osudu.

Otázce utrpení v lidském životě věnuje logoterapie velkou pozornost. Ač bychom utrpení neměli nikdy vyhledávat, je přítomno v každém lidském životě. Logoterapie hovoří o tragické triádě – utrpení, vina, trest – jako o něčem, co dává příležitost pro nejhlubší lidský růst.

Na čem nejvíce záleží, je postoj, který zaujmeme vůči utrpení. V souvislosti s postojovými hodnotami hovoří Frankl o svobodné vůli člověka. Lidská svoboda je omezená. Člověk není svoboděn od podmínek, které mu život klade. Má však svobodu zaujmout k těmto podmínkám určitý postoj.

Otázky k zamyšlení:

1. *Uveďte, jak se jmenuje hlavní psychologický proud, jehož představitelem je Carl R. Rogers.*
2. *Které hlavní termíny patří do Rogersovy psychologie?*
3. *Vysvětlete termín: „existenciální frustrace“.*
4. *Čeho se týká Franklova „logoterapie“?*

7 VÝVOJ A FORMOVÁNÍ OSOBNOSTI

Determinace osobnosti – to jsou možné faktory ovlivňující vývoj osobnosti. Hlediska na determinaci jsou různá, například: (BLATNÝ, 2010, s. 44)

- *fatalismus* – tedy osudovost jako filozofický názor, který říká, že proti osudu nelze nic dělat;
- *indeterminismus* – člověk je zcela nezávislý na čemkoli, může se rozhodovat naprosto svobodně;
- *determinismus* – uznává, že na nás mají vliv různé faktory.

Pokud přijmeme determinismus, pak je osobnost závislá na různých vlivech, které se vzájemně kombinují: (BLATNÝ, 2010, s. 45)

- vnitřní - biologická vybavenost;
- vnější - okolí, sociální prostředí atd.;
- člověk sám - tento směr ovlivnění funguje vždy – vůle rozhodnutí.

Determinace je komplexní, až na výjimečné případy není osobnost tvořena pouze jedním z daných činitelů, většinou se jedná o synchronní determinaci.

7.1 BIOLOGICKÁ DETERMINACE OSOBNOSTI

Biologickou determinací osobnosti se především rozumí dědičnost, tj. přenos určitých schopností z generace na generaci (pomocí genů). Genetické vybavení ovlivňuje tělesné vlastnosti a částečně psychiku.

Geneticky získáváme 50% od rodičů, 25% od prarodičů, 12,5% od praprarodičů atd. Dědičnost je ověřována na výzkumech jednovaječných dvojčat, které se dostaly do různých rodin. V jejich osmnácti letech se zkoumá jejich aktuální psychický stav – to, co mají shodné, považujeme za dědičné (např. intelekt). Co je rozdílné, přičítáme vlivu prostředí.

Genetika se účastní téměř všude, někdy více někdy méně, působí jako podklad pro vývoj určitých vlastností (působením prostředí).

Další biologický vliv má konstituce. Od starověku převládal nesprávný názor, že existuje určitá vazba mezi osobnostními vlastnostmi a tělesnou vybaveností. Lidé se od sebe liší konstituční vybaveností (srdce, stavba kostí a svalů atd.). Jistá korelace tělesných znaků s osobnostními vlastnostmi zde je, ale působí nepřímo (obézní dítě má často potíže v tělocviku, na tomto základě může být terčem posměchu a následně trpět komplexy méněcennosti, obezita zde ale není příčinou).

Dalším významným prvkem biologické determinace je mozek a nervová soustava. Tady také existují individuální odchylnosti v jeho vybavení u jednotlivých lidí. Jeho kvalita je předpokladem ke zdravému vývoji osobnosti. Jistá narušení mozkových center (vlivem drog, úrazů, nemocí, aj.) vedou ke změnám v osobnosti. Nervová soustava nejspíše vytváří obecný základ pro temperament. Nelze opomenout další činitele, ovlivňující osobnost člověka.

Žlázy s vnitřní sekrecí - vylučují hormony. Množství hormonů ovlivňuje duševní čas člověka. Zásadní vliv má štítná žláza. Hyperfunkce - nadbytek hormonů způsobuje nervozitu, přemrštěné reakce, neadekvátní chování, přecitlivělost apod.. Hypofunkce - nedostatek hormonů je příčinou ospalosti, pomalých reakcí, zpomaleného myšlení, nesoustředěnosti. Pokud není štítná žláza aktivována, může končit demencí.

Růst a stárání organismu - ve věku dítěte jsou etapy, kdy je nervová soustava schopna se učit poznáváním a záměrným učením. Současně je mozek schopen si naučené pamatovat a prakticky využívat. S postupem věku dochází ke ztrátě paměti a schopnosti učit se novým věcem. Jde o biologický proces stárnutí mozkových buněk a vyhasínání některých senzomotorických funkcí. Mění se i osobnost člověka (úzkostliví, emocionální, vztahovační, někdy egoističtí, submisivní způsob chování apod.). V některých případech hovoříme o stařecké demenci. Prevencí je neustálá aktivní mozková činnost, podporovaná vnějšími podněty (čtení, učení se novým věcem, trénování paměti, společenská komunikace).

Růst a vývoj postavy může ovlivnit psychiku člověka pozitivně i negativně. Jedním z negativních faktorů je vnucený pocit méněcennosti, který může vést až k závažným psychickým chorobám, kterými jsou anorexie a bulimie. Dalším psychickým komplexem může být výška postavy. U malých lidí můžeme pozorovat tzv. napoleonský komplex. Lidé, trpící tímto komplexem bývají konfliktní, ukřičení, snaží se na sebe strhnout pozornost, jsou aktivní, mají snahu vést a rozhodovat. Projevuje se více u mužů.

Osobnost člověka ovlivňuje i celkový a momentální tělesný stav. Celkový stav je ovlivněn především dlouhodobým fyzickým a zdravotním stavem. Momentální (bezprostřední) tělesný stav ovlivňuje psychiku člověka dvěma faktory:

Nedostatek spánku, únava - výrazným způsobem ovlivňuje proces učení a zapamatování. Potřeba spánku je natolik důležitá, že při její absenci může dojít k deprivaci a způsobit vážné psychické poruchy.

Nasycenost - pokud nejsme najezení - agresivita, nesoustředěnost. U přesycení dochází k trávení, člověk je unavený, každá aktivita stojí hodně energie.

7.2 SOCIOKULTURNÍ DETERMINACE OSOBNOSTI

Socializace je proces od biologické bytosti (sytém reflexů a instinktů vedoucích k uspokojení základních potřeb – hlad, žízeň, sex) k bytosti společenské (sociální – schopné přizpůsobovat se složitým životním podmínkám); je to proces tvorby osobnosti a její kultivace, který vede od: ((BLATNÝ, 2010, s. 46)

- ✓ animality (syrové pudovosti) k lidskosti (společenským sklonům a zvykům);
- ✓ bezprostřední afektivity k sebeovládání a sebekontroli;
- ✓ konkrétního a katatymního (určovaného vlastními touhami a přání) vidění světa k logice, kauzalitě a pojmovému myšlení;
- ✓ bezprostřední emotivní komunikace k symbolické (zejména řečové);
- ✓ excitace k diferencovanému emocionálnímu životu;
- ✓ prožívání fenomenálně daného světa k prožívání světa tvořeného vlastní imaginací;
- ✓ heterochtonie a závislosti – k autochtonii a osamostatnění se;
- ✓ tělesné a fyziologické impulzivity k tvorbě hodnot a zapojení vůle;
- ✓ egocentrismu k soužití;
- ✓ materialismu (prvotní potřeby) k akceptaci nemateriálních hodnot a zájmů;
- ✓ splývání se světem k uvědomování si „já – ty“ a k jáství;
- ✓ závislé bezmocnosti – k samostatnosti a relativnímu ovládnutí světa a sebe sama;

- ✓ jednoduchého k diferencovanému;
- ✓ vnější kontroly – ke kontrole vnitřní.

Socializace probíhá v rámci sociální interakce sociálním učením. V jejím rámci si osvojujeme *sociální role* – formou přizpůsobování se různým obyčejům, mravům a zákonům kultury, v níž žijeme, normám skupiny, již jsme členem.

Každá společnost si tvoří více či méně pevný systém zvyklostí určujících pravidla chování v dané společnosti. V rámci socializace dochází k osvojování si kultury a začleňování individua do systému společenských vztahů. Socializace je celoživotní proces a vývoj osobnosti.

Teorie socializace se odvíjejí především od základních vývojových tezí a je možné ji dělit na vývojové teorie, kde je důležitá sociální interakce v raném věku dítěte, dále jeho míra emočního nasycení – nenasycení ve vztahu s rodičem. Rozhodující je význam vztažné osoby (nejpřirozeněji to bývá matka, ale mnohdy její roli zastupují jiní rodinní příslušníci nebo náhradní rodiče). Pro socializaci jsou důležité vývojové zkušenosti (mateřská péče, dospívání, kontrola afektivity, sexuální výchova, postoj k sourozencům, výchovné prostředky, přístup k povinnostem) a typy rodičovského chování.

Jak již bylo uvedeno, socializace probíhá formou *sociálního učení*, které je podle Bandury a Walterse základním psychickým mechanismem socializace. Učení vychází z podmiňování. Signál zpevnění předchází zpevňující vnější podnět, musí dojít k jednomu nebo více spojení mezi signálem a samotným zpevněním.

Účinný je efekt odměny a trestu. Sociální odměny jsou vyjádřené souhlasem jedinců nebo skupin. Sociální odměna může být faktická nebo očekávaná (verbální, neverbální povzbuzení, souhlas, uznání, podpora, obdiv, sympatie, láska); sociální tresty jsou pak projevy nesouhlasu, odmítání, distance, odporu, znechucení, pohrdání, antipatie. Reakce „odměny“ se fixují a udržují, reakce „trestu“ se utlumují a odstraňují. Základními druhy sociálního učení jsou:

Napodobování - (imitace – úzce souvisí s identifikací) znamená takové změny v psychosociálním vývoji jedince pod vlivem modelu, které se blíží chování modelu samotného. Funguje zde tzv. *modelové učení* (pozorování živých nebo symbolických modelů). Modelem se může stát reálná osoba (matka, otec, straší sourozenec, kamarád, učitel, vůdce party, vážená, populární osoba) i fiktivní osoba (z literatury, filmu, vyprávění). Při imitaci dochází pouze k napodobování a ke změně chování. Samotná osobnost individua je relativně nedotčena.

Při *identifikaci* dochází k přetváření subjektu do role modelu v celém paradigmatu psychosociálního vývoje jedince. Výsledné chování může být i zcela odlišné od chování modelu. Každá identifikace vede ale paradoxně k seberealizaci. Jejím prostřednictvím jedinec aktualizuje svoje vlohy, které by jinak nerozvinul (odvaha, moc, láska). Současně vede k procvičování rolí (jako v dětských hrách).

Učení na základě přímého nebo nepřímého zpevnění – spíše formou sekundárního zpevnění – k odměně dochází nepřímo, symbolicky.

Ego vztažené učení – důležitým prvkem je proces evaluace a devalvace ega na základě interní a externí kontroly zpevnění. Může se projevit jako naučená bezmocnost.

Otázky k zamyšlení

- 1. Jakými biologickými vlivy je determinována osobnost?*
- 2. Uveďte, jakým způsobem může zdravotní stav ovlivnit psychiku člověka.*
- 3. Definujte pojem „socializace“.*
- 4. Jaké jsou základní druhy sociálního učení?*
- 5. Co je předmětem modelového učení?*

8 VÝVOJOVĚ PSYCHOLOGICKÉ TEORIE

8.1 FREUDOVA STÁDIA VÝVOJE POHLAVNÍ INDENTITY

Psychoanalytické teorie jsou založeny především na základě Freudem definovaných stádií vývoje pohlavní identity. Významnou úlohu zde hraje koncept dětské sexuality – libida. Freud dělí stádia vývoje na: (<http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

- *orální* (0 - 1,5 roku) - zdrojem největší slasti jsou ústa, významným faktorem je odstavení dítěte od kojení, začátek komunikace, přílišná podpora nebo neuspokojování může vést k ustrnutí: „orální charakter“ - optimismus, pasivita, bez iniciativy, odpovědnosti, sklon k závislosti, agresivní, nejistý, hledá pomoc, sklon k depresím;
- *anální* (1,5 - 3 roky) - ovládání vyměšování a sebekontroly dítěte, významným faktorem je způsob nácvičku k čistotnosti, rozvoj motorických dovedností a řeči, začátek socializace a ovládnutí svěračů, zaměření na vyprazdňování a zadržování, fixace na slast z análních výkonů: „anální charakter“ - „retenční“ (zadržující, do sebe obrácený, egoistický, pedant, perfekcionista, paličák, dogmatik, lakomý) a „expulzivní“ (vypouštěcí, poddajný, mírný, nepořádný, vztahovačný, velkorysý), „anální triáda“ - sklon k obsesím a kompulzím, fobiím;
- *falické* (3 - 5 let) - zvýšený zájem o genitálie, přitažlivost falických symbolů, sexuální zájem o rodiče opačného pohlaví, projevy bojovnosti, síly, soutěživosti, řešení „Oidipovského komplexu“ - nevědomé tíhnutí syna k matce a dcery k otci, rodič stejného pohlaví je nenáviděn - je to základem neurózy v dospělosti - incest;
- *latentní* (konec falického stadia do nástupu puberty) - relativní klid mezi citem nabitým dětstvím a bouřlivým dospíváním;
- *pregenitální* - raná diferencovaná sexualita dítěte před dosažením stadia genitálního;
- *genitální* - konečné stadium vývoje libida, pohlavní zralost, schopnost vytvořit citový vztah, preference genitálního sexu před análním a orálním, ukončení citových ambivalencí.

Freudova koncepce psychického vývoje byla vytvořena za účelem, vysvětlit pomocí vývojového modelu různé typy psychických poruch (především neuróz) s nimiž se S. Freud setkával u svých pacientů.

Za rozhodující pro utváření a pozdější fungování osobnosti Freud považoval právě rané fáze vývoje, období dětství. Jeho vývojový model je ukončen hypotetickým dosažením zralosti psychiky a osobnosti.

Freudův koncept vývojových stádií podle transformace libida přiřazuje každému stadiu určitý typ osobnostní problematiky: typické nové možnosti, traumata i obranné mechanismy.

V průběhu vývoje se projevují, dotvářejí, aktivují a kultivují kromě pudové vrstvy „Id“ i osobnostní vrstva „Ego“ a „Superego“.

8.2 TEORIE VÝVOJOVÝCH STÁDIÍ PODLE E. H. ERIKSONA

Erik Homburger Erikson (1902-1994) psychoanalyticky orientovaný americký psycholog, psychiatr a humanistický filozof dánského původu, který navrhl a popsal osm vývojových stádií, z nichž každé je charakterizováno nějakým typem konfliktu a krize.

Přechod z fáze do fáze často provází krize; vyřešení krize a konfliktu přináší pro ego člověka růst, novou sílu a mohutnost - *virtue* - ctnost.

Pokud ovšem konflikt vyřešen není, jedinec opouští stadium s pocitem méněcennosti a jeho další vývoj může stagnovat a být narušen.

Eriksonův model je podobný modelu Sigmunda Freuda. Liší se v tom, že pokrývá celou životní dráhu osobnosti - spojuje tedy v sobě důraz na ranou zkušenost s respektováním specifík ostatních úseků životní dráhy, včetně stáří. Jde o tzv. epigenetický princip, kdy jedno vývojové stádium „stojí“ na druhém. Jednotlivá stádia na sebe navazují nejen chronologicky, ale i hierarchicky.

Oproti Freudovi obrátil pozornost od principu vývoje libida spíše k sociálním aspektům ontogeneze. Ústředním tématem je tedy vývoj identity - pocitu i druhu vlastní totožnosti.

1. Období orálně senzorické trvá od narození do jednoho roku života a charakterizuje ji:

Základní důvěra proti základní nedůvěře.

- Dítě se rodí prakticky bezmocné, přinejmenším závislé a navíc i s nezralou úrovní vlastní homeostázy;
- smyslově si během prodlužujícího se bdění osvojuje pocit známosti, který souvisí s pocitem libým;
- lidé okolo (především matka) o něj pečují.

Základní důvěru dítěte (v tom smyslu, že se na něco už může a umí spolehnout a že se učí být odolné vůči frustraci) signalizuje, že může nechat matku na nějakou chvíli se vzdálit. Optimální péče rodičů zakládající základní důvěru dítěte souvisí s dobrou hygienou, kojením, fyzickým i sociálním kontaktem; nejde přitom tolik o množství, jako o empatii, adekvátnost, citlivost. Tehdy si kojeneček také zvyká na rozdíl mezi vnitřním a vnějším.

Základní nedůvěra, trvalá slabost důvěry (či spoléhání se) je patrná u osobností, u nichž je navyklý únik do schizoidního nebo depresivního stavu. To, co si jako „*virtue*“ (ctnost) člověk vytváří v této fázi, je naděje - jako vlastnost, která napomáhá životu.

2. Období svalově anální je typické pro druhý až třetí rok života a charakterizuje je:

Autonomie proti studu a pochybám.

V dalším období dochází k zrání svalové soustavy. Erikson reflektuje v tomto období zvýšenou potřebu citlivého přístupu ze strany rodičů. K tomu, aby se člověk cítil autonomně, se musí cítit i bezpečně; pokud se mu autonomie nevyplácí - vede např. k tomu, co dítě vnímá jako trest nebo odloučení, vzniká stud a pochyby - podle Eriksona „vztek obrácený proti sobě samému“. Ten může být kontraproduktivní, protože „příliš mnoho zahanbování nevede k opravdové slušnosti, ale k tajnému odhodlání proklouznout neviděn - pokud nevyústí až ve vzdorovitou nestoudnost. Malé dítě, které je zahanbováno víc, než snese, může být v trvalé náladě vyjadřovat vzdor.“ (<http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

V souladu s Freudem (anální fáze) zdůrazňuje Erikson význam uvědomělého a již částečně ovládaného zadržování a vypuzování; i zde je základ autonomního rozhodování o sobě. Ctností je zde vůle, volní úsilí.

E. H. Erikson o tomto stadiu uvádí, že se stává rozhodujícím pro poměr lásky a nenávisti, spolupráce a svéhlavosti, svobody sebevyjádření a jejího potlačení. Z pocitu sebekontroly bez ztráty sebeúcty pramení pocit trvalé dobré vůle a hrdoosti; z pocitu ztráty sebekontroly a z pocitu nadměrné cizí kontroly vzniká trvajících sklon k pochybám a studu.

3. Období lokomotoricky genitální trvá od třetího do pátého roku života a charakterizuje je:

Iniciativa proti vině.

V tomto období dítě zintenzivňuje svoji iniciativu, svoje aktivity, objevuje svoje tělo, experimentuje, plánuje. Také se učí identifikací (nápodobou a ztotožněním) s dospělými vzory, především s rodičem shodného pohlaví.

Erikson píše: „*A tu podotýkáme, že podle moudrého předurčení základního plánu není dítě nikdy více připraveno učit se tak rychle a chtivě, stávat se větším ve smyslu sdílení závazku a výkonu jako v tomto období svého vývoje. Je dychtivé a schopné spolupracovat na úkolech, sdružovat se s ostatními dětmi, aby s nimi tvořilo a plánovalo je ochotno těžit ze styku s učiteli a hledět se vyrovnat ideálním vzorům.*“ (NAKONEČNÝ, 1999, s. 147)

Zde se dítě učí ctnosti, účelnosti a úspěšnosti v protikladu k nesmyslnosti, po které následuje pocit viny.

Přílišná snaha o úspěch ale může vyvolávat pocity viny zvláště, když jsou přítomny přehlíženy potřeby druhých lidí. Nezdar vede často k rezignaci, pocitu osobní viny, úzkosti.

U dospělých se pak dá pozorovat reziduální konflikt tohoto typu např. v hysterii, kdy dochází ke zmatenosti, „odbržděné“ aktivitě, pocitu viny a k obviňování.

4. Období latence trvá šestý až dvanáctý rok života a charakterizuje je:

Snaživost proti méněcennosti.

Jedná se o období snaživosti, které souvisí s docházkou do základní školy. Dítě něco tvoří, přijímá neosobní principy, nepohybuje se už tolik ve světě představ a her, ale věnuje se více úkolům a rozvíjení dovedností. V tomto stádiu je podle Eriksona ohroženo pocitem nedostatečnosti a méněcennosti, zoufá si někdy nad svou kapacitou a pokládá se za odsouzené k prostřednosti.

Čtvrté stadium je velmi důležité tím, že v něm člověk získává vztah k práci a ke spolupráci. Může se stát, že si jej člověk nevytvoří. V tom případě bude cítit méněcennost a reagovat rezignací nebo se naopak stane přesvědčeným „konformistou a otrokem své technologie.“ Ctností je zde mohoucnost, „kompetence“ - schopnost a dovednost zralého úkolového zaměření.

5. Puberta a adolescence trvá dvanáctý až dvacátý rok života a charakterizuje je:

Identita proti konfuzi rolí.

Zatímco stadium předchozí je z vývojového hlediska poměrně klidným, v této fázi je vývoj vlastní identity velice bouřlivý - a to jak fyzický, tak psychický i sociální, což klade

zvýšené nároky na psychické zpracování. Erikson uvádí, že v žádném jiném stadiu životního cyklu nejsou si tak těsně blízké přísliby objevení sebe samého a hrozba ztráty sebe samého. V tomto stadiu se mají sjednotit předchozí představy o sobě samém - člověk stojí na prahu životní dráhy, sumarizuje předchozí a hledí do budoucnosti. Spojuje plány s konkrétnějšími cíli (např. s názornější představou o svých budoucích sociálních pozicích a o svém budoucím povolání). Často probíhají i velmi silné krize identity - různé rozpory, deprese, obavy, konfuze (zmatek, chaos) rolí.

Velkou úlohu hraje na počátku adolescence potřeba identifikace se vzory, modely, příklady a jejich nápodoba. Ctností je zde věrnost své životní filozofii, svým cílům, zájmům a hodnotám.

6. Mladší dospělost trvá dvacátý až třicátý rok života a charakterizuje je :

Intimita proti izolaci.

Mladší dospělost má být podle Eriksona obdobím spojení vytvořené identity s identitou druhého - ovšem beze strachu, že se v tomto spojení vlastní identita rozpustí.

Intimitu, intimní vztahy navazuje a rozvíjí člověk i v období hledání identity. Často se právě přes identifikaci s druhými k vlastní identitě dopracovává. Zde jde i o schopnost sdílení, která obsahuje i závazek a úkol opustit soustředění na sebe sama. Ctností je zde láska.

Opakem intimity je sklon k distancování se, tendence k izolaci - často ve chvíli, kdy se neplní všechny nároky. Zvláštním případem je „izolace ve dvou“.

7. Dospělost trvá třicátý až šedesátý rok života a charakterizuje ji:

Generativita proti stagnaci.

Podle Eriksona je generativita v první řadě zájem o plození a vedení příští generace, ačkoliv jsou jedinci, kteří pro neštěstí nebo proto, že mají speciální a opravdové nadání v jiných směrech, nevyužijí tohoto pudu pro své vlastní potomstvo.

Je to i potřeba něco vytvářet, být nějak produktivní, o něco pečovat, něco předávat; generativita zahrnuje i obecně produktivitu, tvořivost. Ctností je něčím konstruktivně a reálně přispět, být prospěšný a pečovat o někoho.

Toto stadium je důležité již proto, jak dlouhý časový úsek zabírá. Člověk rovněž nemusí umět správně prožívat generativitu, ani když má objektivně vlastní potomstvo.

Kdo se necítí přínosný ve smyslu generativity, často se začíná zabývat sám sebou nebo se uzavírat a stagnuje.

8. Zralý věk trvá od šedesátí let života do smrti a charakterizuje ho:

Integrita „Já“ proti zoufalství.

V poslední fázi ontogenetického vývoje jde o integritu „Já“. Vyrovnávání se s bilancí vlastního života i s faktem smrti. Podle Eriksona jde o pochopení řádu věcí, o jakousi moudrost, i o shrnutí všech předchozích stadií - co do míry jejich zvládnutí i co do zpětného hodnocení. Erikson uvádí: „V takovém konečném vyrovnání ztrácí smrt svůj osten. Nedostatek nebo ztráta rostoucí integrace „Já“ se ohlašuje strachem ze smrti: jedinečný životní běh není přijímán jako poslední možnost života.“

Zoufalství vyjadřuje pocit, že čas je nyní příliš krátký pro pokus začít znovu jiný život a vyzkoušet alternativní cestu k integritě." (NAKONEČNÝ, 1999, s. 149)

Strach ze smrti a úzkost patří k rysům tohoto životního období; je však pocíťován a prožíván v menší míře, když člověk cítí kontinuitu vlastního života, jeho smysluplnost, účelné a i duchovně a společensky užitečné prožití života. Ctností je v tomto období je spiritualita a moudrost.

Desitengrace Já v tomto období a chorobný strach ze smrti vede v tomto období života k zoufalství.

8.3 KOGNITIVNÍ TEORIE JEANA PIAGETA

Vývojová teorie **Jeana Piageta** (1896-1981) patří k vlivným psychologickým konceptům současnosti, přestože se týká jen jedné stránky ontogeneze člověka - *kognitivního vývoje*. Přestože Piaget nebyl původním vzděláním psycholog - jeho původním oborem i velkým zájmem byla biologie, což je patrné i na terminologické a metodologické stránce jeho psychologického přístupu.

Za základní princip vývoje Piaget považoval kombinaci, prolínání dvou procesů: aktivnější asimilace a pasivnější akomodace.

Asimilace spočívá v přijímání, osvojování si či „pozření“ nových zkušeností; tyto nové zkušenosti však nemusejí být v souladu s dosavadní úrovní a strukturou poznatků a mysl člověka se proto akomoduje, přizpůsobuje novým prvkům, aby obnovila narušenou rovnováhu (podobně jako se akomoduje čočka oka na změnu světelných podmínek).

Schopnost asimilovat nové poznatky i akomodovat se na ně je přitom dána zčásti zráním (mění se v závislosti na zákonitém vývoji, maturaci nervové soustavy), zčásti tím, s jakým množstvím a kvalitou podnětů se člověk setkává.

Piagetova teorie proto není ani nativistická (zdůrazňující podíl vrozené složky), ani behavioristická (zdůrazňující roli stimulace a učení). Vychází z předpokladu kombinace obou principů. Kognitivní vývoj neprobíhá spojitě, některé relativně významné posuny umožňují rozlišovat jednotlivá stadia úrovně poznání.

Kromě řady dílčích stadií **Jean Piaget** rozeznává u kognitivního vývoje čtyři hlavní stadia: (<http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

- senzomotorické (od narození do 18 - 24 měsíců);
- předoperační (18-24 měsíců až 7 let);
- konkrétních operací (7 - 12 let);
- formálních operací (zhruba od 12 let výše).

Věk je udáván orientačně, mohou existovat individuální rozdíly.

Senzomotorické stadium poukazuje na fakt, že zpočátku si děti uvědomují pouze počítky z vnějšího i vnitřního prostředí (z okolí a z vlastního těla), nespojují však obrazy funkčně - vnímají izolovaně obraz předmětu poblíž, obraz vlastní ruky a počítky z pohybu vlastní rukou. Nejsou tedy např. schopny cíleně si podat hračku.

Později se jejich schopnosti vnímání i pohybu prohlubují, děti s nimi experimentují - cucání předmětu, hry s vlastníma rukama jako je „paci-paci“, házení předmětů atd. Tyto projevy experimentace vedou k získávání a procvičování znalostí a schopností, které vedou k účelnější, „inteligentnější“ povaze činností.

Ke konci tohoto období jsou již děti schopny myslet v pravém slova smyslu, přemýšlet, co by se mohlo stát, aniž by stavěly na přímé manipulaci s věcmi. Za zlomové se také považuje dosažení vědomí „stálosti předmětu“ - dítě si uvědomuje, že skrytý předmět nepřestává existovat.

Předoperační stádium se dělí na dvě fáze:

- na fázi symbolického a před-pojmového myšlení – věk dítěte od 2 do 4 let,
- na fázi předoperačního názorného primárně egocentrického myšlení - věk dítěte od 4 let do 7 let.

Dítě je již schopno uvažovat a mluvit o předmětech a událostech v symbolických pojmech; ilustrací této schopnosti mohou být hry s fantazijním prvkem, kdy dítě např. symbolicky vaří v kyblíčku na písku a spokojí se s tím, že rodič jeho specialitu symbolicky ochutná, telefonuje kostkou ze stavebnice apod.

Důležité je také vnímání časových souvislostí: zpočátku dítě neodlišuje předmět a jeho pojmenování. Pojmenuje to, co vidí, pokud někdo pojmenuje něco nepřítomného, dítě se ptá „kde je?“, nakonec ale oddělí slovo od toho, co slovo zastupuje, a uvědomí si možnost přemýšlet a hovořit o něčem nepřítomném, minulém nebo budoucím.

Dítě ale dosud nemá rozvinuté organizující koncepty, jako je:

- příčinnost - řeky existují, aby po nich jezdily lodě,
- množství - přelijeme-li před zraky dítěte tekutinu z nízké široké sklenice do vyšší úzké, řekne, že v té druhé je tekutiny více; uděláme-li dvě řady ze stejného počtu kostek, jednu roztáhneme, ve druhé řadě kostky natěsnáme, dítě řekne, že více kostek je v první,
- kategorizace a klasifikace - nerozezná spolehlivě nadřazené a podřazené pojmy), úhel pohledu (v tomto ohledu je dítě tzv. egocentrické, předpokládá, že všichni vidí věci tak, jako ono, rozumí věcem tak, jako ono.

Právě takové principy Piaget považuje za podmínku realizace mentálních operací, přeměňování a řazení informací a proto pojmenovává toto stádium stadiem předoperačním.

Stadium konkrétních operací

V sedmém roce věku většina dětí vykazuje ve svém uvažování celou řadu změn: <http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

- dospívají k principu konzervace - když se mění tvar, nemění se množství, jsou schopny v duchu obracet postup,
- lépe klasifikují a uvědomují si příčinnost - mizí egocentrismus,
- jsou schopny lépe pojmenovat vnější příčiny jevů,
- lépe uvažují i o tom, jak prožívají a přemýšlejí ostatní lidé.

Uvažování je ale v tomto období konkrétní, kompetentně provádějí operace se symboly konkrétních předmětů a činností, ale nejsou schopny abstrakce - pokud mají např. vyřešit sylogismus, věcný obsah výroků je pro ně vždy důležitější než vztahy mezi výroky. Podobně jim není vlastní ani systematické uvažování, mají-li řešit problém s několika proměnnými.

Stadium formálních operací

Piaget jej považuje za konečné. Stadium formálních operací je charakterizováno schopností abstraktního myšlení, schopností metodického postupu, vytváření hypotéz apod.

Výsledkem uplatňování těchto schopností však nemusí být jenom intelektový a intelektuální výkon. Řada studií je věnována i tomu, jak schopnost abstraktního myšlení ovlivňuje celou osobnost člověka. Například některé typické prvky adolescentního chování a prožívání, jako je „ideologičnost“, případně nerozhodnost a ambivalence, ale i samostatnost úsudku, mohou být spjaty právě s nově získanou schopností představit si různé varianty - nejen „jak to je“, ale i „jak by to mohlo být.“ Hovoříme o tzv. prognostickém myšlení. Faktem je, že všichni lidé tohoto stadia nemusí plně dosahovat.

První dvě hlavní stadia charakterizuje tzv. *primárně egocentrické*, soustředění na sebe či na jeden subjektivně významný aspekt, kdežto na konci třetího stadia dochází k tzv. *decentraci*, kdy dítě si začíná představovat, poznávat a rozhodovat i z hlediska ostatních a jeho úroveň schopnosti a dovednosti poznávat a hodnotit věci a jevy nejen ze subjektivního aspektu, ale z více hledisek, stanovisek a zorných úhlů se rozšiřuje. Teorie Jeana Piageta byla od doby svého vzniku mnohokrát korigována a modifikována.

Novější výzkumy poukazují na to, že kojenci mohou vykazovat schopnosti, dříve rezervované až pro vyšší stadia vývoje - a tím pádem na možný větší podíl vrozené složky některých mentálních schopností, na to, že styl myšlení může být v jiném smyslu naopak více podmíněn kulturně (např. konkrétní myšlení přírodních národů nelze vnímat jednoduše jako nerozvinutost), přesto je Piagetova teorie hodnocena jako převratná a ve většině aspektů dosud platná.

Kromě aspektů myšlení se Piaget zabýval i morálním usuzováním dítěte. Na jeho práci později navázal Lawrence Kohlberg.

8.4 TEORIE MORÁLNÍHO VÝVOJE LAWRENCE KOHLBERGA

Lawrence Kohlberg (1927 - 1987) vytvořil koncepci *morálního vývoje*, v níž je patrný vliv Piagetovy koncepce kognitivního vývoje a jež se stala podobně známou a vlivnou. Kohlberg rozlišuje tři hlavní fáze morálního vývoje, každou z nich dále člení do dvou stupňů.

Prekonvenční morálky (období předškolního dětství):

První stupeň je charakterizován poslušností a orientací na vyhnutí se trestu. Druhý stupeň je dán účelově a směnou - za dobré se považuje dodržování pravidel pouze tehdy, je-li to v bezprostředním osobním zájmu, jednání podle principu „stejně za stejné“, orientace na odměnu.

Konvenční morálky (období školního věku):

Třetí stupeň charakterizuje konformita, souhra mezi lidmi - dobré je to, co se očekává, je důležité být dobrým člověkem podle obvyklých společenských měřítek.

Čtvrtý stupeň - sociální souhra, uchování systému - dobré je plnění povinností, se kterými člověk souhlasil, zákony a pravidla se mají dodržovat s výjimkou naprostých krajností, kdy dochází ke konfliktu s jinou normou.

Postkonvenční morálky (období dospělosti):

Pátý stupeň odpovídá společenské smlouvě, užitečnosti, právům jedince jako obecnějším principům; lidé jsou nositeli rozmanitých hodnot, názorů a přesvědčení; většina hodnot je relativní, přesto je dobré je v rámci společenské smlouvy dodržovat, některé hodnoty (život, svoboda) ale relativní nejsou, musí se chránit bez ohledu na názor většiny. K přesunu do tohoto stadia dochází asi ve třiceti letech

Šestý stupeň se vyznačuje zaměřením na obecné etické principy - dobré je dodržování svobodně volených obecných principů (obecná spravedlnost, rovnost lidských práv, lidská důstojnost). Tohoto stadia dosahuje velmi málo lidí. Snad 15% dospělých.

Sedmý stupeň je tzv. náboženské stadium, které je ve své podstatě mystické. Jde o tzv. kosmické vědomí, jednotu s vesmírem či s Bohem. (<http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

Kohlberg nepředpokládal, že by vývoj probíhal u všech lidí stejně a že by všichni nakonec dosahovali konečné postkonvenční úrovně. Kritika Kohlbergovy teorie se zaměřuje především na její revizi.

Kanadský kritik psycholog Dennis Krebs zkoumající mravní city, zejména altruismus, poukazuje na skutečnost, že ať lidé při posuzování původní Kohlbergovou metodou vykazují jakoukoli úroveň, ve skutečnosti jednají často podle úrovně nižší. Dá se také předpokládat, že morálka není v řadě případů dána především racionálně, opírá se o altruistické emoce. Dále je zřejmé, že konkrétní člověk jedná v různých situacích podle různých principů.

Kritika vedená z feministických pozic upozorňuje, že nejspíše existují nejen hierarchické úrovně morálního vývoje, ale i různé, stejně hodnotné styly morálního uvažování, založené na různých principech.

Americká psycholožka **Caroll Gilliganová** (1936), která se zabývala morálním vývojem dvojčat a je průkopnicí genderových studií uvádí, že pravidla zvažují chlapci, dívky zvažují spíše záměr, emoční dopad na partnera. Ne každé rozhodování má stejný morální náboj; důležité je i to, co vše a koho se člověk učí do morálky zahrnovat.

Caroll Gilliganová uvádí, že, Kohlbergova stadia vznikla výhradně při rozhovorech s muži. Ženy podle ní dosahují nižších výsledků (v době vzniku obou teorií obvykle stadium 3, oproti mužskému stadiu 4), což není proto, že by byly méně morální, ale že kladou vyšší důraz na sociální aspekt situace. (<http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

Otázky k zamyšlení:

- 1. Uveďte, co vedlo Freuda k definování vývojových stádií?*
- 2. V čem se liší názor Eriksona od názorů Freuda konkrétně na aspekty, které ovlivňují již od samého narození?*
- 3. Jak vysvětlíte pojem „asimilace“ a „akomodace“?*
- 4. V čem spočívá teorie morálního vývoje L. Kohlberga?*
- 5. Která z uvedených teorií vás oslovila a proč?*

9 PSYCHICKÉ VLASTNOSTI OSOBNOSTI

Psychické vlastnosti jsou součástí psychických jevů. Představují dlouhodobější a stálejší znaky osobnosti. Mezi psychické vlastnosti řadíme *temperament, schopnosti, charakter, motivy, postoje a volní vlastnosti*.

9.1 TEMPERAMENT

Název pochází z latinského slova „*temperamentum*“ (poměr). Temperament je soubor z velké části vrozených vlastností, které ovlivňují dynamiku prožívání a chování jedince. Projevuje se zejména jako reakce na člověka, jak rychle a silně vznikne a jak často se tyto reakce střídají. Temperamentové vlastnosti jsou dány biologickým základem (je určen dědičností). Sice se nedá změnit, ovšem správnou výchovou jej můžeme kultivovat.

Projevy temperamentu lze pozorovat již v prvních měsících života a nejnázne je lze identifikovat v emočně vypjatých situacích.

Základní temperamentové charakteristiky jsou:

- *Celkové citové ladění* převaha libých či nelibých prožitků,
- *Celkové zaměření* vnímání a reakce na podněty z vnitřního prostředí (v organismu) nebo z vnějšího prostředí (okolí),
- *Vzrušivost* snadnost vzniku duševních dějů a reakcí,
- *Odolnost* stávajících psychických dějů vůči novým podnětům,
- *Intenzita* hloubka prožívání a síla reakce,
- *Trvalost* délka trvání prožitku, reakce poté, co podnět přestal působit.

Temperament je pozorovatelný jak z neverbálních projevů – mimika, gestikulace, postoj těla, chůze, tak i z verbálních projevů člověka, např. zabarvení a intenzita hlasu, řečová frekvence apod.

Zařadit temperament do skupin se snažilo několik filozofů, lékařů, psychologů. Mezi ně patří například Hippokrates, H. Eysenck, E. Spranger, I. P. Pavlov, C. G. Jung a další.

HIPPOKRATOVA TEORIE TĚLNÍCH TEKUTIN

Hippokrates dělil osobnosti podle převažujících tekutin v těle (krev, hlen, žlutá a černá žluč):

Sangvinik krev (sanguis) je důvodem, proč je člověk vyrovnaný, veselý, ale emočně a názorově nestálý, společenský, přístupný, hovorný, nenucený, čilý, optimistický.

Melancholik černá žluč (melancholé) způsobuje, že je člověk přecitlivělý, náladový, úzkostný, rezervovaný, tichý.

Cholerik žluč (cholé) - vznětlivý, ale spolehlivý a stálý, nedůtklivý, neklidný, útočný, impulzivní, aktivní, výbušný.

Flegmatik hlen (flegma) - vyrovnaný, lhostejný, obezřetný, rozvážný, spolehlivý, klidný, stálý názor.

EYSENCKOVA TYPOLOGIE

Hipokratovy osobnostní typy se téměř přesně shodují s dvourozměrnou klasifikací, kterou vypracoval psycholog 20. století **Hans Jürgen Eysenck** (1953).

Hippokratův sangvinik v moderní terminologii obsahově odpovídá citově stabilnímu extrovertovi, jeho flegmatik je totožný s citově stabilním introvertem, jeho melancholik by se dnes nazýval citově labilní introvert a choleric odpovídá čtvrtému Eysenckovu typu, citově labilnímu extrovertovi.

Eysenck totiž využívá ještě další dimenzi v typologii osobnosti - *labilitu* (neuroticismus) versus *stabilitu*.

Labilitou je vyjádřena disponovanost některých lidí k onemocnění neurózou. Bývá to v případě dlouhodobě působících stresorů. Pro tyto lidi je charakteristická zvýšená dráždivost, tendence k agresivnímu chování nebo naopak tendence k uzavírání se vůči okolnímu světu, dále častá úzkostnost. Stabilita je pak protipólem lability.

Neuroticismus - dimenze osobnosti, kterou můžeme určit v pásmu od neuropsychické stability (emoční vyrovnanost) po neuropsychickou labilitu (emoční nevyrovnanost). Vysoké skóre neuroticismu představuje patologickou disponovanost k neurotickému onemocnění. Dimenze koreluje s úzkostí a různými ukazateli emoční lability.

Osoba s nízkým neuroticismem je neuropsychicky stabilní, s minimální tendencí emočně reagovat a po emociogenních situacích se velmi rychle vrací do stavu psychické rovnováhy. Je to člověk spokojený, klidný, vyrovnaný a dobře se kontroluje.

Jedinec s vysokým neuroticismem je neuropsychicky labilní, má sklon k úzkosti, ke starostem, depresím, je náladový. Obvykle má špatný spánek a trpí různými psychosomatickými poruchami. Bývá přehnaně emotivní, lehce reaguje na různé podněty a obtížně se uklidňuje po vzrušujících zážitcích. Silné emoční reakce se projevují i v horší přizpůsobivosti, vedou k iracionálním, často k rigidním (strnulým) způsobům chování a k perseverujícím prožitkům (člověk k nim stále vrací).

Sangvinik	- citově stabilní extrovert	--> společenský, přístupný, čilý, vedoucí typ,
Choleric	- citově labilní extrovert	--> nedůtklivý, vznětlivý, aktivní, optimistický,
Flegmatik	- citově stabilní introvert	--> pasivní, spolehlivý, klidný, ovládající se,
Melancholik	- citově labilní introvert	--> náladový, úzkostlivý, nespolečenský, tichý.

SPRANGEROVA TYPOLOGIE

Německý psycholog a pedagog **Eduard Spranger** (1882-1963) rozdělil osobnosti na šest typů, které se dále dělí podle základních hodnot, kterých si ceníme nejvíc.

- *Ekonomický typ* jde o prakticky založeného člověka, oceňuje hmotný přínos.
- *Náboženský typ* oceňuje duchovní hodnoty a zkušenosti.
- *Teoretický typ* hledá pravdu, touží po poznání, je intelektuálního rázu.
- *Estetický typ* má prožitek z každého okamžiku a dovede ocenit jeho krásu.
- *Politický typ* je názoru, že nevyšší hodnota je moc, je pro něj důležité společenské postavení a vliv.
- *Sociální typ* převažuje láska k druhým, sebeobětování a laskavost.

GRETZOVA TYPOLOGIE

Gretzova typologie osobnosti vychází ze dvou základních dimenzí. Jedna dimenze je přátelskost versus nepřátelskost, Druhá je dominantnost versus submisivnost. Z nich vznikají čtyři základní typy, podle nichž lze klasifikovat následující typy osobnosti:

Schéma č.1: Gretzova typologie osobnosti

TYPY DOMINANTNÍ	
Nepřátelský dominantní:	
<u>Diktátor</u>	vůdčí a nepřátelský typ, dogmatik, musí mít vždy pravdu. „já jsem OK, vy nejste OK“
Přátelský dominantní:	
<u>Výkonný typ</u>	vůdčí a přátelský typ, společenský, zdvořilý. „já jsem OK, vy jste OK“
TYPY SUBMISIVNÍ	
Nepřátelský submisivní:	
<u>Byrokrat</u>	podřízený a nepřátelský typ, neriskující, nevybočující z davu. „já nejsem OK, vy nejste OK“
Přátelský submisivní:	
<u>Sociabilní typ</u>	– podřízený a přátelský typ, upovídaný, zřídka kdy iniciativní. „já nejsem OK, vy jste OK“

Zdroj: Vlastní, upraven z MIKULÁŠTÍK, M., Manažerská psychologie, 2007.

9.2 CHARAKTER

Pojem *charakter* má v psychologii osobnosti širší význam, než v běžné řeči. V lidovém pojetí se spojuje slovo charakter s kladnými morálními vlastnostmi člověka. Bezcharakterní je ten, kdo má špatné morální vlastnosti. Ryze psychologické pojetí je však širší a není tak výlučně spjato s etickým hodnocením. První zmínky o charakteru se objevují v Theofrastovi ve 3. stol. př. n. l.

Charakter původně znamenal pečeť, ražení mincí (*charassein* (řec.) = vyrýt, vytisknout), přeneseně výrazný znak, podle kterého lze něco rozeznat. V našem pojetí rozumíme charakterem povahové jádro osobnosti a soubor individuálních zvláštností, které jsou pro člověka příznačné a vtiskují ráz celému jeho chování. Tyto vlastnosti vyjadřují chování a vztah člověka k sobě samému, ke společnosti, k práci, vystihují i zvláštnosti jeho vůle. Když je dostatečně známe, můžeme s určitou pravděpodobností předvídat chování člověka. Každá charakterová vlastnost je totiž vždy tendencí vykonat za určitých podmínek určitý čin, skutek. Hodnota člověka je určována tím, k jakým lidským vztahům tíhne, jaké vztahy k lidem si chce a je schopen osvojit. (PLHÁKOVÁ, 2006, s. 91)

Charakter, je do značné míry získaný. Na jeho vytváření mají největší vliv procesy učení v širším slova smyslu, výchova, rodina, škola, společnost, později i sebevýchova a autoregulace. Charakter se projevuje a utváří ve způsobu života.

Charakter můžeme do jisté míry definovat také jako tendenci chovat se, reagovat určitým způsobem v dané situaci.

Charakter se projevuje a utváří v činnosti. Je to upevněná soustava motivů a hodnot. Člověk bývá takový, jaké jsou jeho vůdčí motivy, vůdčí linie a jeho hodnotový systém. Charakter úzce souvisí se světovým názorem člověka a podmiňuje jeho chování. Silný charakter má vyhraněný vztah k významným hodnotám osobním i morálním.

Charakter se výrazně projevuje v cílech člověka a ve způsobech dosahování těchto cílů.

V odborné psychologické a pedagogické literatuře (ATKINSON, NAKONEČNÝ, KOHOUTEK, BENEŠ a další) se zdůrazňuje význam pozitivně prosociálně orientované osobnosti. Pozitivně a prosociálně orientovaná komunikace je považována za cestu k úspěchu v pracovní činnosti a za základ duševní vyrovnanosti. Doporučuje se proto tolerovat odlišné povahové rysy a odlišný způsob myšlení a jednání ostatních osob. Klade se důraz na pěstování vlastní dobré sebedůvěry a posilování sebevědomí ostatních lidí.

K charakteru patří nejen volní a emocionální zvláštnosti, ale i zvláštnosti intelektuální (např. myšlenková důslednost, přesnost). Ve většině jazyků existuje mnoho synonymních výrazů pro charakterové vlastnosti. Zdrojových vlastností je však mnohem menší počet. Jsou předmětem výzkumu faktorových analytiků osobnosti.

CHARAKTEROVÉ RYSY ČLOVĚKA VE VZTAHU K JINÝM LIDEM

O kvalitě vztahů k jiným lidem rozhoduje osobní morálka. Hovoříme o tzv. **altruismu** nebo **egoismu** člověka. Smyslu pro dobro, zlo a spravedlnost. Altruistický, nesobecký, přátelský a laskavý člověk bere za své morální normy. Egoista - sobec se nestará o mínění druhých, pokud jsou v rozporu s jeho sobeckými zájmy.

Důležité je také posuzování tzv. **sociální inteligence** či sociální citlivosti, sociálního taktu, resp. sociální hostility (nepřátelství).

Patří sem i ascendentní (dominantní) tendence osobnosti. To znamená, trvalý sklon vést ostatní nebo submisivní tendence osobnosti, kde se jedná o trvalý sklon být veden a dále i o míru sociální angažovanosti člověka. Hodně sociálně angažovaný člověk se rád ke všemu vyjadřuje, ke všemu zaujímá postoje, pohotově ke všemu mluví a vyjadřuje na vše své názory. Má často mocenské, autokratické až diktátorské sklony. Poněkud jiné vlastnosti mají lidé rezervovaní či podezíraví.

Ve vztahu k autoritám lze pozorovat především míru disciplinovanosti či nedisciplinovanosti, míru agresivity, míru frustrační tolerance (snášenlivosti vůči zátěžovým situacím), taktnost, uctivost, odstup, míru otevřenosti či uzavřenosti, míru stylizace chování, míru potřeby komunikace s nadřízenými.

Posuzujeme zvláště, jaké má člověk postoje k mužům, jaké k ženám, k jednotlivým spolupracovníkům, ke spolužákům apod. Sledujeme rovněž charakterové rysy typické jednak pro individuum, jednak pro skupinu, kterou zastupuje.

Popis charakterových vlastností člověka ve vztahu k ostatním lidem by měl postihnout především:

- *dominantní* (vůdcovské) a *submisivní* (podřízené) sklony vůči mužům, ženám, starším nebo vrstevníkům, než je sám,
- míru expanzivity (prosazování sebe sama, rozpínavosti),
- družnosti nebo samotářství,
- popularity,
- míru snášenlivosti nebo nesnášenlivosti ve skupině.

Zajímá nás také míra přetvářky. Přetvářka bývá typická pro dospělé osoby, děti bývají spontánní, bezprostřední. Některé osoby mají dokonce více masek.

Nositel Nobelovy ceny z roku 1934, italský dramatik, prozaik a literární kritik **Luigi Pirandello** (1867 - 1936) hovoří o člověku jako o bytosti dvou tváří: jedna je určena jemu samotnému, druhá ostatním.

Člověka do značné míry charakterizuje také úcta k životu, ke všem živým tvorům, a jeho sociabilita a úroveň jeho osobitosti, individuálnosti a kreativity.

CHARAKTEROVÉ RYSY ČLOVĚKA VE VZTAHU K SOBĚ SAMÉMU

Aby byl člověk v dnešním složitém světě hodnot spokojen, musí mít pocit, že v tomto světě nezaniká, že se neztrácí sobě ani lidem. Člověk nemůže spokojeně žít bez jistoty, že něco znamená, že jeho existence má svůj smysl, svoji důležitost, svoji hodnotu. Sebehodnocení je jakýmsi centrem, jádrem osobnosti člověka. Bez určité minimální úrovně pocitu vlastní hodnoty nemůžeme žít. Člověk si proto tuto úroveň střeží. Jestliže z jakéhokoli důvodu tato úroveň klesá, usiluje o její vyrovnaní. Každý člověk přitom nalézá zdroj své sebedůvěry v něčem jiném. Souvisí to s jeho systémem životních hodnot. Hodnotí-li nejvýše vzhled, bude čerpat svou sebeúctou hlavně ze své upravenosti, líbivosti; hodnotí-li nejvýš práci, bude mít těžisko sebedůvěry především v pracovních úspěších; hodnotí-li snahu pomáhat ostatním, tedy činit dobro, bude mít těžisko sebehodnocení v oblasti mravní.

Sebeuvědomění a sebehodnocení může být tedy v jednotlivých oblastech egostruktury odlišné. Jiné může být v oblasti *kognitivního Já*, jiné v oblasti *somatického a výrazového Já*, jiné v oblasti *charakterového (morálního) Já*. Je možno rozlišovat i *profesní Já* (profesionální sebecit) a *ekonomické Já*. Celková sebekoncepce současné adolescentní mládeže dosahuje poměrně vysoké hodnoty; fyzické Já přitom v poměrně velké míře ovlivňuje utváření celkové sebekoncepce (zejména u dívek). V hodnocení morálního Já dosahují děvčata vyšší hodnoty v porovnání s chlapci.

Sebehodnocení může být buď zdravé, zvýšené nebo snižené a může během života každého člověka projít proměnami. Je to jeden z nejcitlivějších a nejdynamičtějších rysů osobnosti. Projevy jednotlivých typů sebehodnocení a různých kompenzačních mechanismů jsou přitom závislé na celé struktuře osobnosti člověka a na situacích, ve kterých se ocitá. Z hlediska prožívání vlastní hodnoty lze stanovit čtyři stadia vývoje osobnosti. První tři jsou heteronomní, poslední (čtvrté) je autonomní. (HAYES, 2003, s. 75)

První stadium je nejjednodušší a je charakterizováno potřebou odlišit se od ostatních. Je to touha vyprostit se ze společenské nicoty. Lidský jedinec touží, aby byl vnímán a jakýmsi způsobem odlišen (např. účesem či oděvem).

Druhé stadium se vyznačuje tím, že člověk touží po přijatelném veřejném mínění o sobě a sám se stará, aby toto mínění bylo co nejlepší ("co by tomu řekli lidé, jak bych před lidmi vypadal"). Mínění jiných o sobě také přijímá a bere je za skutečné. V tomto stadiu jedinci vystačí zdání.

Ve třetím stadiu jedinec prožívá jako hlavní hodnotu čest. Čest je vždy kolektivní a vždy relativní. Existuje mnoho rozdílů a odstínů cti. Je jich tolik, kolik je společenských skupin. Mluví se o cti rodu, o cti rasy, národa, třídy, kasty, profese, stavu atd. Každá se opírá o jakýsi kult specifických vlastností. Čest se rozvíjí tam, kde je nějaké společenství organizované, disciplinované, anebo má tradici. Čest společenské skupiny patří jedinci, její lesk padá i na něj a on se pokládá za lepšího než jiní.

Ve čtvrtém stadiu má jedinec tzv. autonomní „Já“. Prožívá svou hodnotu jako vnitřní a hluboké přesvědčení o její skutečnosti. Tato skutečnost je jeho osobní a privátní vlastností. Soud o vlastní hodnotě je neodvislý od jakéhokoliv mínění. Takto prožívaná hodnota je oceněním "vlastního morálního bytí". Žádný jiný názor není s to změnit vlastní soud, který má jedinec o sobě samém. Takto pojatý pocit hodnoty nazýváme pocitem osobní důstojnosti. Tento

pocit má v lidském životě velký význam. Vede člověka k tomu, že jedná na základě určitých relativně pevných zásad a principů.

CHARAKTEROVÉ RYSY VE VZTAHU ČLOVĚKA K PRÁCI

Posouzení charakteru by bylo neúplné, kdybychom pominuli vztah člověka k pracovní činnosti. Patří sem: pracovitost, ale i způsob práce: důkladnost, přesnost, dochvilnost, rychlost, pečlivost, soustavnost, pořádkumilovnost, umění organizovat práci, iniciativnost, tvořivost, nebo opaky těchto vlastností: lajdáctví, povalečství, nepřesnost, nepečlivost, nepořádek, pomalost, nedbalost, nedostatek iniciativy, neschopnost organizovat práci.

Důležité je, v jakém druhu práce nachází člověk zálibu, zda jde o práci fyzickou, duševní, o práci s lidmi, se zvířaty, s věcmi, o práci ve skupině nebo o samotě.

Zajímavou typologizaci vztahů člověka k práci vypracoval americký psycholog **Douglas Murray Mc Gregor** (1906-1964). Rozeznává ve vztahu k práci lidi *typu X* (vně direktivně motivovaného člověka) a *typu Y* (člověka, motivovaného zevnitř své osobnosti).

- *Člověk typu X* práci v podstatě nemá v oblibě a snaží se, aby se jí vyhnul. Odmítá také převzít zodpovědnost.
- *Lidé typu Y* mají pocit zodpovědnosti. Jsou rádi, když je vedení považuje za spolupracovníky. Jsou sami ze sebe motivováni, aby dobře pracovali. Jsou schopni sebekontroly. Je důležité, diskutovat s nimi před konečným rozhodnutím. Kladně reagují na nedirektivní vedení participativního (partnerského) typu. Nesnášejí ze strany vedení manipulativní řídicí operace. (MIKULÁŠTÍK, 2007)

O dynamice výkonnosti a průběhu činnosti člověka rozhoduje také různá míra fyzické, duševní a emocionální unavitelnosti, která je individuální, závislá na věku, konstituci, neurotypu, zdravotním stavu i aktuální kondici.

Pro posouzení charakteru jsou důležité i aktivity mimopracovní, ve volném času a vztah člověka k dalším živým tvorům, penězům a věcem.

VOLNÍ RYSY CHARAKTERU

Volní vlastnosti spoluvytvářejí jádro charakteru a jeho „akční sílu“. Záleží na vůli, která je spolu s myšlením vyšší vrstvou osobnosti, do jaké míry člověka ovládají pudy, potřeby, nálady a afekty. Záleží také na vůli, na rozumových schopnostech, svědomí a jakým směrem zaměří člověk své jednání. Mezi základní vlastnosti vůle patří **cílevědomost, zásadovost, rozhodnost, samostatnost a vytrvalost při realizaci rozhodnutí**. Tyto vlastnosti se posilují nebo rozvolňují životní praxí. Pro silnou vůli jsou typické uvědomělé motivy chování.

Kvalita charakteru tkví v tom, jak je člověk schopen vůli zorganizovat a zharmonizovat svůj vnitřní život a dovést svoje jednání k cíli.

Pod pojmem **volní jednání** rozumíme **záměrnou činnost, směřující k dosažení vědomě stanovených cílů**. Pro volní jednání je charakteristická právě existence vědomého cíle a uvědomění si prostředků, prostřednictvím kterých lze cíle dosáhnout. Nemá-li člověk přesně stanovené cíle, klesá jeho výkonnost.

Podle typu plánování hlavních, dílčích a vedlejších cílů můžeme rozlišit podle českého psychologa **Vladimíra Tardyho** (1906-1987) tyto vlastnosti vůle: (MIKULÁŠTÍK, 2007, s. 156)

- Lehkomyšlnost, tj. neuvážení následků, důsledků jednání.
- Ukvapenost, tj. impulzivní, zkratkovitý přechod od motivu k jednání.
- Opatrnost, tj. plánování s ohledem na možné špatné, záporné následky.
- Odvaha, tj. rozhodování přes vědomí nebezpečí.

- Troufalost, jsou-li špatné následky pravděpodobné a jednání není nutné.
- Organizovanost, tj. plánovitost, soustavnost, pořádnost v promýšlení postupu činnosti.

Všechny charakterové vlastnosti mohou mít vedle své kladné hodnoty i hodnotu zápornou. Například:

- velkorysost je kontrastní k malichernosti, ale velkorysý člověk se musí varovat tendence k povrchnosti,
- důkladnost je kontrastní k povrchnosti, ale důkladný člověk se musí varovat tendence k malichernosti.

Charakter plní funkci sebeřízení, autoregulace. Řídí člověka a jeho činnost zevnitř, což je vyšší typ regulace než řízení zvenčí, to znamená, pod vnější kontrolou.

Přínosem ke studiu problematiky charakteru je **R. J. Havighurstovo** (1900 - 1991) rozlišení pěti typů charakteru, které tvoří vzestupnou vývojovou škálu psychologické a morální zralosti: (<http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

- amorální (bez svědomí);
- účelově zaměřený (egocentrický);
- konformní (socializovaný);
- s iracionálním svědomím (Freudovo rigidní superego);
- racionálně altruistický (přihlíží též k situaci).

Typy charakteru jsou často smíšené (např. konformně účelově amorální). Bezcharakterní osobě chybí expresivita, asertivita a vnitřní vyhraněnost. Každý čin vykonaný bezcharakterní osobou závisí spíše na vnějších okolnostech než na osobě samotné.

Charakterní osoba má vyhraněný vztah i způsob chování k okolí, je expresivní a asertivní. Pro výchovu charakteru je žádoucí opírat se o křesťanskou taxonomii základních necností (hříchů) a ctností.

Postoje jsou dalším profilujícím prvkem osobnosti. Jde o relativně stálé hodnotící soudy, názory a přístupy, citové vztahy a tendence jednat podobným způsobem v obdobných situacích. Pomáhají člověku stabilizovat vlastní prožívání a chování. Člověk zastává celou řadu postojů. Některé jsou výrazné, intenzivně prožívané a viditelné v chování člověka, jiné jsou skryté a neurčité.

U postojů rozlišujeme tři vzájemně propojené stránky: (<http://rudolfkohoutek.blog.cz>)

- *Kognitivní* – k vytvoření postoje se předpokládá minimální znalost, poznání jevu, k němuž má být postoj zaujat.
- *Emoční* – souvisí s emočním prožíváním a vztahem k danému jevu.
- *Konativní* – v různé míře je s postojem spjata tendence se v souladu s ním chovat.

Postoje vznikají a rozvíjejí se v důsledku většího počtu stejných nebo podobných zkušeností, jako výsledek intenzivní jednorázové zkušenosti nebo převzetím od názorově blízkých osob.

Otázky k zamyšlení:

1. Vysvětlete Hippokratovu teorii tělních tekutin
2. Pokuste se otypovat své blízké a přátele podle Gretzova typologie
3. Jaké jsou charakterové rysy člověka ke vztahu k jiným lidem a k sobě samému?
4. Definiujte člověka typu X a člověka typu Y ve vztahu k práci.

9.3 SCHOPNOSTI A INTELIGENCE

SCHOPNOSTI

Schopnosti jsou předpoklady pro vykonávání studijních, profesních, teoretických i praktických aktivit člověka. Jsou to takové kapacitní vlastnosti osobnosti, které podmiňují úspěšné vykonávání činností člověka, a to po stránce *kvalitativní*, *kvantitativní* i *časové* a *výkonové*.

Schopnosti mohou být *teoretické* (znalosti) a *praktické* (dovednosti). Vyšší míra vrozených předpokladů se označuje jako *nadání*. Pokud je nadání výrazné, hovoříme o *talentu* nebo dokonce o *genialitě*. Rozlišuje se celá řada schopnostních aparátů: (KOHOUTEK, 2000)

- percepční – rozlišovací, orientační,
- paměťové – vědomosti, návyky, zkušenosti, dovednosti,
- představové – fantazie vizuální, kinetická, auditivní,
- pozornost – u ní hodnotíme stálost, hloubku, koncentraci či fluktuaci,
- myšlení – schopnost využívat paměť, manipulovat s ní,
- manuální zručnost,
- psychomotorické dovednosti,
- tvořivost – kreativita,
- schopnosti verbální, umělecké, numerické, hudební apod.

Schopnosti nelze redukovat pouze na oblast intelektu, vnímání nebo motoriky. Například pro umělce je i hloubka citového prožívání nebo míra vcítění předpokladem tvorby (KULKA, 2008). V tomto smyslu je nutno pojem rozšířit i na oblast citovou a volní (schopnost sebevlády, lásky, rozhodnosti aj.). Schopnosti jsou z 60 - 80 % geneticky předurčené. Rozvíjejí se však v činnosti, během výchovy, vyučování a sebevýchovy. Schopnosti se vytvářejí na základě vloh (předpokladů, sklonů).

Vlohy jsou vrozené anatomicko-fyziologické (morfologické) a funkcionální zvláštnosti. Vlohy jsou mnohoznačné, záleží na sociálních vlivech, prostředí, výchově, jak se budou rozvíjet. Vztah mezi vlohami a schopnostmi je složitý.

Jedna a táž schopnost se může opírat o různé vlohy a naopak táž vlohla může sloužit rozvoji různých schopností. Podle starší hypotetické koncepce lze rozlišovat schopnosti obecné a speciální.

Obecné schopnosti (intelligence, G faktor) se uplatňují ve všech činnostech člověka a jsou kapacitním předpokladem pro jeho celkovou výkonnost.

Britský psycholog Charles Spearman (1863 - 1945) vytvořil teorii G (generálního) faktoru. Považoval G faktor za funkci „mentální energie“.

Speciální schopnosti (S - faktory podle Ch. Spearmana) se uplatňují jen ve specifických druzích činnosti člověka a podmiňují jeho výkon (např. sensorická schopnost postřehnout různé odstíny barev, hudební schopnosti, technické schopnosti, pohybové schopnosti apod.). Speciální schopnosti nemusí být v souladu s úrovní obecných schopností. Mezi jednotlivými lidmi jsou individuální rozdíly ve schopnostech, a to jak kvalitativní, kdy různí lidé mají různé schopnosti, tak kvantitativní - jednu a tutéž schopnost mají různí lidé v různé míře.

Vynikající tzv. jednodimenzionální inteligenční diagnostickou metodu v tomto směru vyvinul **John Carlyle Raven** (1902-1970), který byl inspirovaný Spearmanovou teorií intelligence a sestavil „*Progresivní matrice pro dospělé i pro děti na zjišťování G – faktoru.*“

K výkonu určité profese je vedle motivace třeba také určité struktury schopností. Protože se schopnosti projevují v činnosti, můžeme je zjišťovat analýzou činností nebo různými psychologickými diagnostickými metodami.

INTELIGENCE

S pojmem *intelligence* je obvykle spojována duševní schopnost učit se, porozumět, zhodnotit a řešit problémy. Zároveň je známé, že jedna a tatáž osoba může být slabší v matematice a logice a vynikající v malířství nebo mluveném projevu.

Teorii mnohonásobné intelligence vyvinul americký psycholog **Howard Gardner** (1943), profesor Harvardské univerzity, který ve své knize *Frames of Mind* z roku 1983 rozdělil inteligenci na sedm (později osm) typů.

Podle Gardnera a jeho četných následovníků má v sobě každý člověk všechny typy intelligence, a to v různém poměru. O tom, který typ převládne, rozhoduje nejrozvinutější část mozku, vliv prostředí a situace, ve kterých se člověk během prvních deseti let života ocitne. U dětí obklopených od malička hudbou se velmi pravděpodobně rozvine hudební potenciál. Ty, které jsou vedeny ke sportu, se soustředí na koordinaci pohybů a rovnováhu. Inteligenční kvocient se na úspěšnosti člověka podílí pouze 20%. Mnohem důležitější je umění komunikace, schopnost odhadnout ostatní a rozpoznat vlastní pocity a motivy jednání.

Gardner pojmenoval sedm nezávislých typů intelligence, které mají vlivem dědičnosti a prostředí u různých lidí odlišnou úroveň. U každé normální osoby by se však měly v určitém rozsahu rozvinout. Jednotlivé intelligence na sebe vzájemně působí a jedna na druhé staví, ale pracují jako poloautonomní systémy (moduly). Jsou to: (NAKONEČNÝ, 2005)

- lingvistická,
- logicko-matematická,
- muzikální,
- tělesně-pohybová (kinestetická),
- prostorová,
- intrapersonální,
- interpersonální.

Později Gardner přidal k sedmi základním typům inteligence ještě osmou, tzv.: přírodní a existenciální. První dva typy inteligence jsou nejspíše měřitelné standardními testy a zakládá se na nich úspěšnost vzdělání. Ještě donedávna byly považovány za jediné „opravdové“ inteligence. Další tři typy se těžko měří, ale jsou základem tvořivosti. Poslední tři typy určují kvalitu soukromého života a úspěch ve vztahu s okolím.

Lingvistická inteligence

Určuje schopnost osvojit si řeč, zvládnout písemný projev a používat slova. Lidé s touto rozvinutou inteligencí se obratně vyjadřují slovem i písmem a snadno se učí cizí jazyky. Jsou jimi nejčastěji spisovatelé, novináři, právníci, politici, tvůrci křížovek a ostatní, pro které je slovo nejdůležitějším pracovním nástrojem. Schopnost používat jazyk se musí udržovat a obnovovat cvičením, protože máme sklony zapomínat slova a větné konstrukce, dokonce i v mateřském jazyce. Typickým symptomem oslabení jazykových schopností je výběr chybných slov nebo neúspěšné rozpomínání se: „*Jak se to říká... Mám to na jazyku.*“

Osmiměsíční batole dokáže rozpoznat začátek a konec slova. Do roka a půl se dítě každé tři dny naučí jedno nové slovo, potom stále víc – až deset slov denně.

Logicko-matematická inteligence

Určuje schopnost operovat s čísly, řešit matematické problémy, hodnotit situaci a dělat závěry v jakékoli oblasti činnosti. Tento typ inteligence je pod kontrolou dvou mozkových zón. První z nich řídí smysl pro množství a umožňuje řešení matematických operací, jako je sčítání a odečítání. Druhá slouží k rozlišování čísel a dalších matematických symbolů a jejich převedení do slov. S její pomocí provádíme složitější operace, jako je dělení a procentuální výpočty, které se částečně zakládají na slovech.

Vysoká inteligence tohoto typu pomáhá například v rychlém posouzení toho, co se vyplatí, nebo v odhadu toho, jaká politická strana má největší šanci získat moc. Lidé obdařeni touto inteligencí bývají úspěšní v profesích, které vyžadují znalosti matematiky, fyziky a chemie – tedy v různých vědních a technických oborech. Zároveň se často věnují šachu, bridži a dalším hrám, vyžadujícím schopnost výpočtů a kombinatoriky.

Muzikální inteligence

Působí na schopnost tvorby, vnímání a interpretace hudby. Hudebně nadaní lidé jsou úspěšní ve skládání, zpívání, hraní, dirigování a tanci, hudba je důležitou součástí jejich života a nezbytnou kulisou každodenních aktivit. Tato inteligence vychází z několika mozkových center – jedno reguluje hudební tvorbu, druhé interpretaci, třetí rozlišování melodií a tónin a čtvrté rytmus.

Tělesně-pohybová inteligence

Říká se jí také motorická, dává schopnost provádět složité nebo náročné tělesné aktivity. Rozvinutá inteligence tohoto typu předurčuje člověka ke sportu, tanci, herectví nebo pantomimě. Je důležitá pro úspěch v chirurgii, jemné mechanice a v dalších profesích, vyžadujících dokonalou koordinaci pohybů. Kromě rychlosti, ohebnosti, rovnováhy a síly zahrnuje tělesně-pohybová inteligence také koordinaci očí a končetin spolu s orientací v prostoru.

Prostorová inteligence

Určuje schopnost vnímání a rozlišování barev, tvarů, velikostí a vzdáleností mezi předměty. Vizuelně-prostorově nadaní lidé jsou schopni rozeznat a zapamatovat si obrazy, mají třídimenziální představivost a výborně se orientují v prostoru.

Vysoký stupeň této inteligence mají řidiči, námořníci, piloti, sochaři, architekti, designéři, průzkumníci, lovci a šachisté.

Výzkum provedený nedávno v Anglii odhalil, že touto inteligencí ve zvýšené míře disponují taxikáři. Vědci to vysvětlují tak, že díky každodenní praxi – jízdě v ulicích velkoměst – se u taxikářů rozvíjí mozkové centrum, které shromažďuje a zpracovává vizuální údaje. (WILDING, 2010)

Tato inteligence je považována za typicky mužskou. Muži se totiž po celá tisíciletí zabývali činnostmi, jejichž úspěšnost se na ní zakládá – lovem, bojem a průzkumem. Naproti tomu ženy vynikají ve verbální, vnitřní a společenské inteligenci.

Intrapersonální neboli vnitřní inteligence

Slouží k tomu, abychom rozuměli sami sobě. S její pomocí se můžeme naučit, které situace nebo činnosti v nás vyvolávají určité emoce a co nás motivuje k určitému jednání. Vysoce rozvinutá vnitřní inteligence nám umožňuje zvládnout bolestivé emoce a rychle se vypořádat se stresem. Zároveň jsme díky ní schopni činit dlouhodobě výhodná rozhodnutí. Představiteli tohoto typu inteligence jsou např. mistři zenového buddhismu.

Interpersonální neboli společenská inteligence

Určuje schopnost vycházet s ostatními lidmi. Zahrnuje rozpoznávání cizích emocí, motivů a úmyslů, schopnost přizpůsobit se druhým a navést ostatní, aby se přizpůsobili nám. Vysoká společenská inteligence umožňuje člověku snadno zapadnout mezi ostatní, získat je na svou stranu a přesvědčit je, aby uvěřili ve správnost jeho tvrzení a postupů. Takový člověk umí okouzlit a zároveň zmanipulovat své okolí. Lidé s tímto typem inteligence se často věnují politice, marketingu, právníčině, vztahům s veřejností, pedagogice, psychologii a sociální práci.

Přírodní a existenciální inteligence

Gardner tento typ inteligence doplnil k ostatním teprve deset let po vytvoření teorie mnohonásobné inteligence. Touto inteligencí jsou obdařeni biologové, zoologové, botanici, ekologové i obyčejní milovníci přírody, rostlin a živočichů.

Její výše ovlivňuje to, zda vyhadujeme plast do smíšeného odpadu, nebo ne, zda kupujeme výrobky z pravé kožešiny nebo testované na zvířatech. Nezbyvá než doufat, že je osud naší planety v rukách lidí, jejichž přírodní inteligence vyniká nad ostatními. Existenciální inteligence je lidská tendence uvažovat o fundamentálních otázkách lidské existence, jakými jsou život, jeho pomíjivost a smrt. (WILDING, 2010)

TESTOVÁNÍ INTELIGENCE

V roce 1904 začal s testováním inteligence francouzský psycholog **Alfréd Binet** (1857-1911). Sestavil sadu třiceti různě obtížných úloh. Jedním z kritérií úloh byla jejich srozumitelnost pro různé lidi bez ohledu na předběžné vzdělání. Testy nechal zpracovat určitému vzorku lidí a jejich výsledky statisticky zpracoval. Podle toho, jaká úspěšnost byla pro testované příslušného věku nejčtetnější, určil takzvaný psychický věk. Testovaným s horšími výsledky pak přiřkl nižší psychický věk, než jaký byl jejich fyzický, a naopak. Vznikla určitá škála. Binetův pokračovatel, německý filozof a psycholog **Wiliam Louis Stern** (1871–1938), škálu přepočítal do procentuální úrovně a stanovil, že člověk, kterému se podle výsledku testu psychický věk kryje s fyzickým, má psychický věk v úrovni 100 % fyzického. Tuto hodnotu nazval *intelligenčním kvocieniem*, zkratkou *IQ*. Člověk, který je inteligentnější, než průměrná populace jeho věku a jeho psychický věk je tedy pro ilustraci o 20 % vyšší než fyzický, má podle Sternovy škály $IQ = 120$.

Binetovo označování vyspělosti se u mentálně postižených dětí používá dodnes. Stejně tak se ujala a používá škála IQ. Tato škála charakterizuje jednotlivá intelektová pásma následovně: (http://www.gradu.cz/uvod-do-psychologie_5756/kniha)

- nad 140 - vynikající (asi 1,5% populace),
- 120 – 139 - velmi dobrá (asi 11 % populace),
- 110 – 119 - dobrá (asi 18 % populace),
- 90 – 109 - průměrná (asi 48 % populace),
- 80 – 89 - nízká - tupost, slaboduchost (asi 14 % populace),
- 70-79 - slabomyslnost, debilita (asi 5 % populace),
- pod 69 - hluboká retardace, imbecilita až idiocie (asi 2,5 % populace).

Za první světové války byly ve Spojených státech ve velkém používány písemné inteligenční testy **Lewis Termana** (1877-1956). Jejich smyslem bylo rozřadit vojáky podle inteligence a přiřadit je podle toho k různě náročným zbraním. V té době se také rozšířil – dnes po měrně všeobecně přijímaný názor, že inteligence patří k nejdůležitějším výkonovým vlastnostem člověka, a že je z největší části vrozená a daná.

Je třeba v této souvislosti poznamenat důležitou skutečnost. Intelektuální schopnosti se s věkem nevyvíjí ani lineárně ani trvale. U části populace se intelektové schopnosti dokonce od určitého věku (asi kolem třiceti let) začínají snižovat. Samozřejmě, že jde o individuální záležitost. Kdo se udržuje duševně svěží, rád poznává nové věci a věnuje se jakékoliv duševní činnosti. U lidí, kteří podlehnou duševní pohodlnosti, a zůstanou v zajetí určitých životních stereotypů, dochází k degradaci schopností mnohem rychleji. Není to jen otázka vzdělání, ale otázka životního přístupu. Z toho důvodu také většina testů inteligence není zcela přesná ani u starších lidí; zjednodušeně by se dalo říci, že zveličují jejich odchylku od průměru.

Testů k měření inteligence postupně vznikla řada. Některé z nich se snažily najít určitý druh úlohy, která by byla schopná bez ohledu na vzdělání, věk a civilizační zkušenost mapovat intelektuální schopnosti člověka. **Ch. E. Spearman** (1863-1945) v první půlce dvacátého století vytvořil teorii schopností (inteligence), která jednotlivé schopnosti spojuje do hierarchické struktury, v jejímž vrcholu je takzvaný G faktor, neboli generální faktor, faktor, který je obsažen ve všech jednotlivých schopnostech (*jak již je uvedeno výše, pozn. autorky*). Tyto testy se určitou dobu s velkou oblibou používaly – a třeba společnost *Mensa* je používá dodnes. Během let se však ukázalo, že mají několik podstatných nedostatků.

V rozporu s původními představami se ukazuje, že inteligence není oddělitelná od civilizační úrovně a zkušenosti a že vůbec nejde o jednu homogenní schopnost, tím méně o schopnost bezprostředně související s logickým uvažováním. Přestože dobrých výsledků v těchto testech často dosahují i opravdu „chytří“ lidé, řada jiných lidí dosahující zcela nesporně vysoké intelektové úrovně dobrých výsledků nedosáhne a na druhou stranu vynikajících výsledků často dosáhnou velmi jednostranní a tedy v životě vlastně velmi neinteligentní lidé.

Inteligence a pracovní výsledky

Laicky je vysoká inteligence spojována s extrémními pracovními výkony na poli vědeckém nebo někdy i uměleckém. Je samozřejmé, že k významným myšlenkovým pochodům jsou vysoké intelektuální schopnosti podmínkou, ale nejsou jejich zárukou. Jak bylo řečeno výše, bez souhrnu charakterových vlastností se schopnosti nikdy nemusí rozvinout v dovednosti.

Především se však často nedoceňuje fakt, že na významných vědeckých objevech zpravidla po delší dobu pracovalo větší množství lidí a ten "poslední" ke své práci využil výsledky práce všech svých předchůdců. Je velmi spekulativní a vlastně nesmyslné dohadovat se, zdalipak měl dotyčný IQ v pásmu extrémního nadání, zatímco jeho předchůdci nikoli.

V běžném životě se však setkáváme často s tím, že testem naměřené IQ neodpovídá nejen pracovním výsledkům, ale ani "chytrosti" (natož moudrosti) chování dotyčného – a to v obou směrech. Lidé s naměřeným vysokým IQ se mohou v životě chovat velmi hloupě a jejich pracovní výsledky nemusejí být nijak velké, stejně jako lidé, jimž test naměří průměrné IQ mohou oplývat přirozenou inteligencí a moudrostí a mohou dosahovat obdivuhodných pracovních výsledků.

Jedním z vysvětlení je otázka faktorů inteligence – test může měřit jen velice úzký výsek ze spektra schopností vytvářejících inteligenci a úroveň schopností dotyčného v tomto úzkém výseku se prostě nekryje s převládající úrovní ostatních schopností. Ale ani tak nevysvětlíme vše.

Intelligence a tvořivost

Tvořivost neboli kreativita bývá některými psychology stavěna jako protiklad inteligence. Podle myšlenky, že je-li podstatou inteligence schopnost přizpůsobit se okolí, je podstatou tvořivosti schopnost přizpůsobit okolí sobě. Jindy bývá včleněna mezi faktory inteligence, protože tvořivost bezprostředně souvisí se schopností divergentního (laterálního) myšlení.

Zajímavý je snad poznatek, že ne každý vysoce inteligentní člověk je vysoce tvůrčí, ale v zásadě každý vysoce tvůrčí člověk je intelektově vysoce nadaný. Proč tomu tak je, je možné vyvodit z celkového konceptu inteligence a souvislosti mezi tvořivostí a divergentním myšlením. Každopádně i v této souvislosti je velice zřetelné, že schopnosti jsou pouze jedním z nutných předpokladů, které však, nejsou-li podpořeny dalšími faktory, mohou přijít zcela vniveč.

Emocionální inteligence

V současné době je moderní hovořit o emocionální inteligenci. Většinou se jí označují schopnosti vnímat své i cizí emoce, umět na ně reagovat a umět je ovládnout. Zdůrazňuje se, že EQ je důležitější, než IQ a EQ, neboli kvocient emocionální inteligence je odpovědí na výše uvedené nesrovnalosti.

Lze konstatovat, že inteligence je souhrnem řady schopností a schopnosti volní, sociální nebo emocionální do tohoto souhrnu implicitně patří. Pravda je dokonce taková, že obecná inteligence člověka realizovaná v životě je nejspíš tvořena právě především těmito schopnostmi. Pocit, že je to jinak, a že inteligence je – lapidárně řečeno – schopnost doplnit správně do řady kostiček jinou kostičku, v laické veřejnosti vyvolali ti psychologové, kteří vytvořili testy inteligence, jejichž základem byly právě takto abstrahované úlohy zabývající se výhradně abstraktními logickými neverbálními schopnostmi. Je to proto, že v době, kdy test vytvářeli, byli přesvědčeni, že schopnosti vyjádřené tímto faktorem nejlépe odpovídají i úrovni ostatních schopností. (WILDING, 2010)

Ve 20. letech **E. L. Thorndik** (1874-1949) realizoval výzkumy, týkající se inteligence. Zjistil, že lidé dosahující vynikajících výsledků v IQ testech vůbec nemusí být mezilidsky chytří ani úspěšní. A protože dosavadní náhled na inteligenci mu přišel jako nedotknutelný, zavedl pojem *sociální inteligence*, přičemž ovšem dlouhou dobu byla sociální inteligence chápána jako jakási schopnost ovlivňovat druhé či dokonce schopnost manipulovat druhými. (<https://managementmania.com>.)

Mnoho lidí, kteří dnes píšou o EQ zůstává na této úrovni poznání a sociální inteligenci chápe jako určitou manipulační schopnost. To je samozřejmě omezený pohled, snad by bylo možné pojem sociální inteligence, jako jeden z faktorů ve struktuře inteligence užívat pro interpersonální procesy a emocionální pro procesy intrapersonální.

Třírozměrná Guilfordova koncepce inteligence dělí intelektové schopnosti podle schopnosti používat jednotlivé z pěti základních operací (hodnocení, konvergentní myšlení, divergentní myšlení, paměť a poznávání), zpracovávat obsahy (figurální, symbolické, sémantické, behaviorální) a získávat tak produkty (jednotky, třídy, relace, systémy, transformace, implikace). Pokud k obsahům doplníme obsah sociálně-emocionální, zjistíme konzistenci celého spektra faktorů, která nedovolí stavět sociální či emoční schopnosti mimo ty obecné. (<https://managementmania.com>.)

10 SEBEPOJETÍ A KULTURNÍ KONTEXTY JÁSTVÍ

10.1 SEBEPOJETÍ

Sebepojetí je v americkém a evropském myšlení dobře zažitým pojmem. Jeho počátky v západních filozofických školách však nalezneme teprve v 17. století v pracích *Descarta*, *Lockea* a *Humea*. Tito vlivní filozofové zdůrazňovali, že „Já“ je základní součástí vědomí.

Na tuto myšlenku ve svých raných pracích navázal psycholog **William James** (1887–1949), který upozornil na to, že důležitou součástí sebepojetí je sociální srovnání. James také ukázal, že sociální srovnání probíhá ve vztahu k významným osobám (*significant others*) tvořícím referenční skupinu. Nesrovnáváme se s úplně jinými lidmi, ale s těmi, které považujeme za sobě podobné nebo v nichž vidíme zosobnění cílů, kterých bychom chtěli dosáhnout.

V roce 1902 rozvinul **Charles Horton Cooley** (1864-1929) myšlenku, že důležitou součástí sebepojetí je také zpětná vazba, kterou dostáváme od druhých. Cooley popisuje sebepojetí jako „zrcadlové Já“ a vysvětluje, že domněnky o tom, jak o nás smýšlejí druzí lidé, jsou základním kamenem mínění o sobě. V neznámé sociální situaci pro nás má mínění druhých často stejnou důležitost jako vlastní chování. Cooley se domnívá, že chápání sebe samého, které je produktem zrcadlového já, má tři části. Například na pojetí vlastního vzhledu se podílí to, jak se podle vlastního mínění jevíme druhým, jak nás asi druzí posuzují a jaký pocit v nás vyvolává zhodnocení těchto dvou představ. Takovým pocitem může být například pýcha nebo stud.

Také **Georg Herbert Mead** (1863-1931), stejně jako Cooley, považuje sociální interakce jedince a jeho vnímání reakcí druhých lidí za důležité prvky formující sebepojetí. Mead tvrdí, že lidé se učí interpretovat sociální prostředí a internalizují jeho normy pro přijatelné chování. Těmito normami se pak řídí ve společnosti i o samotě. Mead se domnívá, že „Já“ vyrůstá ze sociální zkušenosti, a proto je chápe jako sociální strukturu, regulovanou společenskými normami, hodnotami a kulturními vzorci. Také zdůrazňuje, že klíčovou úlohu ve vývoji „Já“ hraje jazyk, protože pomocí jazyka si lidé sdělují osobní i sociální významy. Jazyk tedy představuje pro jednotlivce nástroj internalizace sociálních významů.

Podle **Ervinga Goffmana** (1922-1982) je „Já“ sérií rolí, které umožňují člověku interakci s druhými. Goffmanovo pojetí „Já“ zahrnuje řadu různých aspektů, které člověk uplatňuje v průběhu krátkých „epizod“. Role, kterou hrajete jako „cestující v autobuse“, je podle Goffmanova názoru stejně tak součástí vašeho „Já“ jako „role student na přednášce“.

Když si člověk postupně hledá své místo ve společnosti, repertoár jeho rolí se podle Goffmana rozšiřuje a různé aspekty jeho „Já“, které uplatňuje v každodenním životě, se rozvíjejí a kultivují.

Pro Goffmana se tedy sebepojetí podobá kostce s mnoha stěnami: každá ploška je součástí osobnosti a ta, která je zrovna nahoře, se hodí pro epizodu, kterou člověk právě prožívá.

Carl. R. Rogers (1902-1987) se domnívá, že sebepojetí je výsledkem internalizace podmínek hodnoty (*conditions of worth*), které se formují na základě interakcí s druhými lidmi. Rogers tvrdí, že lidé mají dvě základní potřeby - dostávat od druhých *pozitivní zpětnou vazbu* (tedy být pozitivně přijímáni) a rozvíjet svůj potenciál a schopnosti, což popsal jako potřebu *sebeaktualizace*. Obě potřeby na sebe vzájemně působí. (VYMĚTAL, 2001)

U normálního, duševně zdravého člověka bývá potřeba pozitivní zpětné vazby uspokojena, protože v jeho životě se objevila alespoň jedna osoba (obvykle, ale ne vždy, ji představuje rodič), která ho pozitivně přijímala bez ohledu na to, co dělal.

Cítil se proto bezpečně a mohl plně rozvíjet své nadání či schopnosti. To se samozřejmě odrazilo i v jeho sebepojetí. U takové osoby se podle Rogerse sebepojetí příliš neliší od ideálního sebepojetí. To znamená, že takový člověk má přiměřeně vysokou sebeúctu.

Lidé, kteří bezpodmínečné přijetí nezažili, jsou však na tom jinak. Pro ně měla zpětná vazba od druhých tu podmínku, že se museli chovat schvalovaným způsobem. Stále proto cítí, že jejich potřeba pozitivního přijetí může být uspokojena jen tehdy, když ostatní souhlasí s jejich chováním, a proto jim strach z nesouhlasu brání v sebe-rozvoji. Namísto toho internalizují podmínky vlastní hodnoty odvozené z reakcí druhých, které jim napovídají, jaké typy chování jsou společensky schvalovány a jaké ne.

Rogers (1951) vyjádřil v knize „*Terapie orientovaná na klienta*“ (*Client Centered Therapy*) názor, že klientovi s nízkou sebeúctou, která pramení z podmíněného pozitivního přijetí, lze pomoci terapií, která mu poskytne bezpodmínečnou pozitivní zpětnou vazbu. Jde o dosažení pocitu bezpečí, poznání vlastního nitra a vyjádření potřeby sebeaktualizace. (VYMĚTAL, 2001)

10.2 KULTURNÍ KONTEXTY JÁSTVÍ

Mezi nejzávažnější problém při studiu sebepojetí patří předpoklady o podstatě individuality. Psychologické zkoumání jáství bylo podrobeno ostré kritice, protože často naznačuje, že co platí pro kulturu angloamerické střední vrstvy, by mělo platit pro celý svět. Dokonce i samotná myšlenka sebepojetí byla označena za extrémně etnocentrickou.

V kulturách s jinou historií a jinými hodnotami může být jáství chápáno zcela jinak. Badatelé zabývající se problematikou sebepojetí uznávají sociální vliv jako faktor sebepojetí, ale uvažují o něm skutečně jen jako o jednom z vlivů.

Jako by „Já“ bylo nezávislé a mohlo existovat mimo kulturní, sociální a rodinný kontext. Zda je taková nezávislost možná, je sporné, i když se nad touto otázkou většinou nezamýšlíme. V některých kulturních skupinách západního světa totiž individualita není chápána jako vyjádření nezávislosti, ale jako pevné zakotvení v lidském kontextu.

Pro mnoho členů průmyslové západní společnosti je sounáležitost s rodinou, sousedy či sociální třídou důležitou součástí jejich bytí. Lidský kontext je daleko důležitější, než si uvědomujeme. Někteří psychologové věří, že jeden z hlavních důvodů proč v poslední době vzrůstá počet členů různých sekt a církví, je nevědomé přání „náležet někam“. Úplná nezávislost je velmi nepohodlná. Existují sice poustevníci a podivíni, ale těch nikdy nebylo mnoho a navíc bychom je asi neoznačili jako úplně „normální“. (SOUKUP, 2010)

Pro mnoho lidí znamená každodenní odcizení a anonymita společnosti psychologickou zátěž, kterou těžko zvládají. Sounáležitost se sektou, církví nebo jen s dobrovolnou organizací nabízí náhradu za lidský kontext, na který se v jiných společnostech klade takový důraz.

Nelze opominout, že západní průmyslové společnosti jsou silně pluralitní. Obsahují mnoho subkultur a kulturních skupin, které mohou, ale nemusejí uznávat hodnoty podobné těm, které jsou oficiálně deklarovány. A v mnoha takových společenstvích (například v komunitách imigrantů z Asie) je identita chápána v souvislosti s rodinou nebo členstvím ve skupině, a ne jako nezávislost jedince. (SOUKUP, NAKONEČNÝ, TRETERA)

POJETÍ JÁSTVÍ VE VYBRANÝCH KULTURÁCH

Africkou filozofickou tradici, která chápe individuální „Já“ jako pevně umístěné uvnitř kolektivního „Já“ kmene či národa popisuje *J. S. Mbiti* (1970). Minulý i současný život národa, pevně svázaný s rytmem přírody, poskytuje kontext pro „Jáství“ a pro „bytí.“ Myšlenka, že by mohly existovat nezávisle, Afričanům jednoduše zní nerealisticky. Jednotlivci jsou považováni

za neoddělitelné od kmene či lidu, který tvoří. *Mbiti* poukázal na to, že v mnoha afrických kmenech bylo počítání lidu tradičně zakázáno, protože lidé se považují za součást společnosti, a společnost, která funguje jako celek, nemůže být rozdělena do částí.

N. Hayesová (1983) k tomu poznamenává, že takové chápání není posilováno jen sociálními praktikami a očekáváním mnoha tradičních afrických společností, ale také tvoří základní součást tradičního afrického vzdělávacího systému, jehož cílem je vychovávat muže a ženy k tomu, aby se jako plně rozvinuté osobnosti zapojili do života společnosti. Individualismus se chápe jako znak nezodpovědnosti a vlastně i nekulturnosti. Jedinec nezodpovídá pouze za sebe. Je vzájemně propojen s ostatními členy společnosti. Hayesová dále podotýká, že na takovém přístupu není nic „primitivního“ či „kmenového“ - naopak reprezentuje vysoce vyvinutý a celistvý systém sociálního a morálního vzdělávání.

W. W. Nobles (1976) upozorňuje, že zájem většiny západních vědců o africké sebepojetí má mnoho společného s vykořisťováním materiálního bohatství během kolonizace. „Surovina“ dat sebraných západními vědci je zpracována do knih, časopisu apod. Ale protože data zpracovávají západní vědci, pohlíží na ně ve světle vlastního očekávání a chápání světa a neberou ohled na africké pojetí. Nobles se domnívá, že mezi západním a africkým pohledem na podstatu světa jsou dva zásadní rozdíly.

Evropský pohled lze shrnout do dvou hlavních principů: přežití nejsilnějších a vláda nad přírodou. (TRETERA, 2002) Na rozdíl od evropského jsou hlavní principy afrického myšlení v přežití kmene a souladu s přírodou. Kontrast mezi těmito protikladnými přístupy k interakci se světem pomáhá pochopit rozdílné pohledy na jáství v těchto dvou kulturách.

Specifika hinduistické koncepce „Já“ popsal *A. Bharati* (1986). Namísto společnosti a sociálního kontextu zdůrazňuje hinduistické myšlení jáství - ale ne západním způsobem. Podle *Bharatiho* je v centru tohoto chápání neoddělitelnost „pravého Já“ od Boha - jednota átmanu, neboli vnitřního „Já“ se všemírem, nebo božstvím. Tohoto nejvnitřnějšího „Já“ je však možné dosáhnout jen pomocí meditace a sebeovládání. Ačkoli je má každý, nemají k němu všichni stejný přístup. *Bharati* konstatuje, že i ostatní aspekty jáství se podle hinduistické tradice týkají omylu a potíží při dosahování *átmanu*. Například *jiva* označuje nevědomou část já, která obsahuje negativní vlastnosti, jako je lakomství, chtivost, egoismus a další.

Chápáním jáství v japonské kultuře se zabývá *G. Devos* (1985). Jáství je v ní úzce spojeno se sociální interakcí a sociálními vztahy. Podle *Azумы, Hesse* a *Kashivagiho* (1981) jsou japonské děti už od útlého věku vychovávány k tomu, aby si uvědomovaly vliv svých činu na druhé. Místo napomínání a jakéhosi „souboje vůlí“, ke kterému často dochází mezi matkami a dětmi západní kultury, dává japonská matka svému dítěti najevo, že jeho chování jí někdy způsobuje utrpení. Dítě se učí pochopit, že jeho chování má vliv na druhé a může jim přivodit hoře a zármutek. Tak Japonci získávají velkou vnímavost k pocitům viny a také společenské hanby. Internalizovaná vina a vědomí mezilidských důsledků chování jsou důležité pro japonské vnímání „Já“. Podle *Devose* nacházejí Japonci nejvyšší uspokojení v pocitu „náležení někam“ a v tom, že si své náležení uvědomují. Náležení pro ně znamená, že se mohou vyhnout bolestivému sebeuvědomění spojenému s odděleným bytím a místo toho nalézt své místo ve skupinové identitě. To samozřejmě neznamená, že by Japonci nebyli jedinci s vlastními myšlenkami - to je každá lidská bytost. Ale znamená to, že málokteré myšlenky sdělují, aby nenarušili společenskou rovnováhu, a že jejich osobní vědomí identity je daleko více zakotveno v sociálních vztazích a ve vhodném společenském chování.

Hsu (1985) popisuje mnohvrstevný model jáství. „Já“ je podle něho obklopeno několika vrstvami osobního, kulturního a sociálního kontextu. *Hsu* tvrdí, že lidé se nejvíce brání změnám ve třetí vrstvě, která reprezentuje osobní vztahy a kulturu. (TRETERA, 2002)

Jde o část vnějšího světa, ke kterému se cítíme nejvíc připoutáni. Třetí vrstva obsahuje pro nás důležité osoby a mohou v ní také být kulturní rysy chápané jako esenciální část osobní identity - jako například averze amerických mužů k tělesnému kontaktu s jiným mužem nebo hinduistické chápání znečištění kasty. Tento model může nabídnout užitečnější vysvětlení rozdílných chápání jáství než tradiční západní model nezávislého já, na něj působí sociální vlivy.

Je tedy zřejmé, že kromě konceptualizace jáství, kterou implikují tradiční psychologické výzkumy sebepojetí, existuje ještě několik dalších způsobů jeho konceptualizace. Kdo jsme a za koho se považujeme, souvisí s kulturou, ve které jsme vyrostli, a se sociálním prostředím, v němž se nacházíme. Pouhé zamyšlení nad tím, kolik sekt a náboženských hnutí se objevuje v západní společnosti, odhalí, jak mocnou hnací silou je potřeba někam náležet a identifikovat se se sociálním prostředím.

11 SOCIÁLNÍ NORMY, HODNOTY, POSTOJE

11.1 SOCIÁLNÍ NORMY

Sociální norma je regulativ sociálních vztahů lidí, jímž se určují a vymezují sociální interakce uvnitř dané sociální skupiny a jímž se přikazuje nebo zakazuje určité chování (*sociokulturní regulativ*). Dodržování sociálních norem, které mohou mít formu *imperativu* (příkazu), *rekomendace* (doporučení) nebo *interdikce* (zákazu), je zajišťováno systémem sankcí. Jednotlivec respektuje sociální normy podle toho, do jaké míry odpovídají jeho individuálním cílům, zájmům, jeho stupnici hodnot a postojů. Adaptace jedince na sociální normy probíhá od prostého přizpůsobení až k identifikaci a interiorizaci. Základními typy sociokulturních regulativů jsou *obyčejje*, *mravy*, *zákony* a *tabu*. Uvedené typy regulativů se liší mírou své závaznosti pro příslušníky dané společnosti, a tedy i sankcí, která následuje při jejich porušení.

Obyčejje patří k normativům s nejnižší mírou závaznosti. Závaznost obyčejů lze vyjádřit polaritou *vhodné – nevhodné*, případně *patřičné – nepatřičné*. Pod obyčejje spadá široká paleta zvyků, například správné způsoby stolování, oblékání pro určité příležitosti, pravidla slušného chování při různých příležitostech, zásady osobní hygieny apod. Například je v našich podmínkách nevhodné přijít na operní představení ve sportovním oblečení, při stolování ukusovat nebo krájet pečivo a dávat přednost ženě při vstupování do výtahu. Za porušení takových norem nenásleduje zpravidla vysoká sankce. Okolní lidé v údivu leda „zdvihnou obočí“, provinilec může být vystaven posměchu, třeba se dostane do řeči nebo získá pověst nekultivovaného člověka.

Mravy mají vyšší míru závaznosti než obyčejje. Vystihuje je polarita *slušné – neslušné*. Obdobně jako v případě obyčejů se jedná o očekávané chování lidí ve standardních situacích. Na rozdíl od obyčejů jsou mravy jednoznačně založené na hodnotícím kritériu, které dostává výraz ve slovních spojeních dobré a špatné mravy. Odchylky od očekávaného chování jsou považovány za porušení slušného chování. Sankce, které následují, nemusejí mít ustálenou podobu. Porušení mravů je ve společnosti určité kultury interpretováno rozmanitě, může nabývat výrazu v pojmech jako například aféra, skandál, vina, hřích. Sociální kontrola při porušení norem pak nachází výraz v pojmech jako zpověď, pokání, zpytování svědomí apod. Mechanismy vynucování očekávaného chování ve standardních situacích mají jak v případě obyčejů, tak mravů informální povahu a to je odlišuje od zákonů.

Zákony lze vystihnout polaritou *smí se – nesmí se*, případně *povoleno – zakázáno*. Zákony mohou mít podobu zvykového práva, které je typické pro kultury preliterárních společností (označení společnosti na relativně nízkém stupni politického a hospodářského vývoje. Hlavním znakem je absence samostatně vytvořeného vlastního psaného jazyka, který je považován za nezbytný nástroj při řízení složitějšího hospodářského a politického systému), ale může být také psané a vysoce formalizované, jako je tomu v západních společnostech. Právo je obecně založeno na: (PAUKNEROVÁ, 2012)

- existenci autority,
- principu povinnosti,
- všeobecné platnosti,
- stanovených sankcí za porušení povinnosti.

Na rozdíl od obyčejů a mravů jsou zákony vynutitelné právní autoritou a za jejich porušení následuje sankce, jejíž povaha může být předem určena nebo o ní bude rozhodovat

určená právní autorita. V našem případě takovou úlohu zastávají soudy a výkon jejich rozhodnutí se pak na základě dělby moci svěruje jiným institucím. Lze konstatovat, že neexistuje žádná kultura, která by neměla vypracovaný systém práva. Jeho psaná podoba je pouze jednou z jeho forem, která se poprvé objevila v Babylónii. Jedním z nejstarších psaných zákoníků, který je ovšem založen na zvykovém právu, je tzv. *Chammurapiho zákoník* ze 17. století př. n. l.

Tabu je typ sociokulturního regulativu s nejvyšší mírou závaznosti a nabývá rozmanitých forem. V některých kulturách, jako je například ta naše, mohou být některá tabu ukotvena i v právním řádu. Na rozdíl od obyčejů, mravů a zákonů nelze vystihnout povahu tabu polaritou akceptovaného, žádoucího chování v opozici k sankcionovanému nežádoucímu chování. Tabu je za všech okolností chráněná sociální oblast nebo fenomén a jeho porušení je chápáno jako znesvěcení, znečištění, poskvrnění a podobně. Pokud dojde k porušení tabu, následuje zpravidla vysoký trest (například trest smrti). Slovo tabu má původ v polynéských jazycích. Jako první Evropan jej zaznamenal ve svých denících kapitán *James Cook* (1728–1779), který se během plavby Tichomořím setkal s výrazem *tapu* (těž kapu). Etymologicky znamená „výrazný“ a vztahoval se na stav určitých osob a věcí, pro který jsou nepřístupní, nebezpeční, nedotknutelní. (PLHÁKOVÁ, 2006)

Přeneseně ve společenských vědách znamená tabu určitou entitu z tříd věcí a jevů, který je nenarušitelný určitým typem chování či chráněný proti takovému chování. Jednou z nejznámějších forem tabu je *tabu incestu*, se kterým se setkáme napříč kulturami, takže hovoříme o *kulturní univerzálii*. Právě na tabu incestu můžeme názorně ukázat, jak se v člověku prolínají vlivy biologické, kulturní a psychické.

Biologické vysvětlení tabu incestu podal *Edvard Westermarck* (1862–1939). Tvrdil, že tabu incestu vzniklo procesem biologické evoluce, která podporovala reprodukci s geneticky nepříbuznými jedinci. Lidé, kteří preferovali reprodukci s geneticky příbuznými, měli menší reprodukční úspěšnost vzhledem k nižší zdatnosti potomků (jejich ztížené přežívání a reprodukce). Evoluce to „zařídila“ tak, že lidé, s nimiž vyrůstáme, pro nás nejsou sexuálně atraktivní. Tento fenomén se dnes označuje jako Westermarckův efekt.

Antropologické vysvětlení tabu incestu formuloval například *Claude Lévi-Strauss* (1908–2009). Podle něj nevede mezi přírodou a kulturou jasná hranice, což dokládá na tabu incestu, které je svorníkem držícím přírodu a kulturu pohromadě. Původně lidé žili ve stavu promiskuity, protože neexistovaly normy upravující volbu partnerů. Lidé se proto řídili výhradně instinkty. Volba partnera se zakládala na náhodě a nevykazovala tak žádnou jistotu.

Hlavní funkcí kultury je podle *Lévi-Strausse* udržování skupiny. Pokud takové udržení nezajišťuje svými prostředky příroda, kultura vytváří pravidla. To se odehrálo v oblasti volby partnera tím, že vzniklo tabu incestu. Muži v jedné skupině se vzdali nároku na ženy (sestry) z vlastní skupiny výměnou za ženy z jiné skupiny. Tím současně povstaly spolupráce a závazky mezi muži. (SOUKUP, STARK)

Psychologické vysvětlení tabu incestu předložil rakouský psycholog a lékař *Sigmund Freud* (1856–1939). Podle Freuda nevychází tabu incestu z biologických základů, jak tvrdil Westermarck, ale jde naopak proti nevědomé sexuální touze dětí po rodičích, kterou diagnostikoval u mnoha svých pacientů. Freud v knize *Totem und Tabu* (Totem a tabu, 1913) rozvinul svou spekulaci o původu tabu incestu, který podle něj úzce souvisí se vznikem *totemismu*. Prvotní lidé žili v hordách, kterým svrchovanou mocí vládl patriarcha, jenž měl výsadní sexuální práva na všechny ženy v hordě. Jeho synové toužící po ženách ve skupině se spojili, otce zavraždili a následně snědli, aby do nich vstoupila jeho moc a síla (*mana*). Časem se však ohlásil pocit viny.

Aby odčinili svůj hřích, ustanovili otce v podobě nějakého zvířete totemem, od něhož nadále odvozovali svůj původ a který symbolizoval jejich hordu. Na totemické zvíře se vztahovala tabu pojídání a požití totemického zvířete se povolovalo pouze při zvláštních rituálních příležitostech. Ve druhém kroku se pak muži v hordě vzdali sexuálního práva na ženy své hordy a zavedli pravidlo exogamie, které zakazuje uzavírání sňatků mezi jedinci z vlastní descendenční skupiny.

Freud tak odvozoval totemismus od pocitu viny z prvotního zločinu otcovraždy. Tato hypotetická událost představuje práh ustavující kulturu. Příběh o původu totemismu a zákazu incestu úzce souvisí s *Oidipovským komplexem* (též Oidipův komplex). Oidipovský komplex vzniká během falického stádia ontogeneze. Podle Freuda se chlapec zamilovává do matky a cítí nepřátelství k otci a zároveň prožívá strach z kastrace otcem (*kastrační úzkost*). Konflikt se nakonec vyřeší ztotožněním chlapce s otcem a vytěsněním incestních přání vůči matce.

Sociokulturní regulativy nabývají v jednotlivých kulturách rozmanitých podob, které jsou předmětem antropologického zájmu. Kultury jsou založeny na zákonitostech, které nejsou neprolomitelné a nepřekročitelné jako přírodní zákony. To ovšem neznamená, že tento námi vytvořený svět je méně závazný. Musíme naše organismy přizpůsobit sociokulturním podmínkám, do nichž se rodíme a považujeme je za přirozené.

11.2 SOCIÁLNÍ HODNOTY

Je možné říci, že hodnoty jsou platné (tj. subjektem hodnocení uznané za platné), směrodatné významy, které určují nebo spoluurčují zaměřenost subjektu v jeho činnostní orientaci, určují nebo spoluurčují jeho činnosti a jeho vztah ke světu. Významy jsou pozitivní a negativní, více a méně důležité.

Rozlišují se hodnoty obecné a instrumentální. Obecnou hodnotou může být např. svoboda, štěstí, moudrost, zdraví a další, které vyjadřují obecně smysl života; instrumentální hodnoty jsou takové, pomocí nichž se smysl života a obecné hodnoty naplňují (např. manželství). Jako ideály se někdy označují společensky uznávané hodnoty.

Hodnoty důležitým způsobem ovlivňují naše chování, protože určují do značné míry stanoviska, která jednotlivec zaujímá k tomu, co se kolem něho děje.

Hodnoty představují jednu ze základních složek kultury. Umožňují integraci kultury samotné i její sepětí se systémem osobnosti a se sociálním systémem. Jsou svorníkem pro různé vrstvy psychiky, integrují organicko-biologickou sféru a její pudové tendence se sférou afektivně-volní a s účastí na kulturním životě, na významech, které jedince přesahují, s nimiž se však ztotožňuje, přičemž to nepocituje jako vnější nátlak, ale vidí v tom své vlastní naplnění. V hodnotové sféře jsme daleko od tohoto typu sociálních norem, které vyžadují poslušnost, bez ohledu na to, co si o nich lidé myslí.

Hodnoty jsou ve své vnitřní diferenciaci podstatnou součástí osobní i sociální identity lidí a představují vazbu se sociálním systémem, která umožňuje kontrolu sociálních mechanismů a automatismů nebo alespoň dovoluje o tuto kontrolu usilovat. Nicméně i když přiznáváme hodnotám tyto vysoce pozitivní charakteristiky, faktem zůstává, že hodnoty jako všechny objektivizace se mohou přeměnit z životně významného prostředku v nástroj omezení. Proti negativním stránkám hodnot lze však bojovat opět jen hodnotami.

Životní styl a činnost člověka určuje hodnotová orientace, která vyjadřuje smysl jednání, a v ní zahrnutý cíl. Hodnotová orientace se uskutečňuje volbou (výběrem) možných cílů a prostředků vedoucích k jejich dosažení. Hodnotová orientace je mj. souhrnem názorů a postojů k různým kvalitám skutečnosti, které pro člověka představují určité hodnoty.

Pro analýzu vztahů mezi situací a hodnotovou orientací zavádí **Talcott Parsons** (1902-1979) pojem závazku (*commitment*), který vyjadřuje, že jednatel nejen uznává, ale že podle ní hodlá v dané situaci také jednat, že ji hodlá prosazovat a vzít na sebe důsledky, které z toho plynou. Mohli bychom říci, že cestou „závazku“ přechází hodnocení z roviny možných orientací do roviny rozhodnutí. Závazek je pro Parsonse nejvyšší z médií sociální kontroly, k nimž též přináší (ve vzestupném pořádku) peníze, moc a vliv.

Hodnoty ovlivňují naši zaměřenost, volbu cílů a prostředků i způsoby činnosti. Vyjadřují se ve stanoviscích a v postojích, které k věcem zaujímáme. „*Hodnoty s sebou nesou vždy určité procesy zobecňování, a v tom smyslu to jsou koncepce*“. (VELKÝ SOCIOLOGICKÝ SLOVNÍK, 1996, s. 376). To znamená, že všechny hodnoty jsou verbalizovanými maximy které slouží k posuzování řady různých objektů.

Cílem výchovy je dosáhnout dominantní hodnotové orientace na duchovní hodnoty. Jde o proces formování správných hodnotových orientací.

Poruchy v osobní hierarchii hodnot a ideálů vedou někdy až k duševním poruchám a suicidálním, sebevražedným tendencím, např. v těch případech, kdy člověk ztratí některou hodnotu, kterou pro sebe považoval za základní (např. malíř při úrazu ztratí obě ruce).

11.3 POSTOJE A JEJICH ZMĚNA

Postoje jsou trvalé soustavy pozitivních nebo negativních hodnocení, emocionálního citění a tendencí jednání pro nebo proti společenským objektům. Mít k něčemu postoj znamená zaujmout hodnotící stanovisko k jakémukoliv objektu, (věc, událost, idea, bytost atd.). Postoje jsou vyjadřovány pocity.

Podle Nakonečného (1999) „*vůči objektům zaujímáme hodnotící vztahy, tj. přiřazujeme jim určitou hodnotu, jeví se nám v určité míře žádoucí nebo nežádoucí, dobré nebo špatné. Postoje jsou tedy produktem pozitivního a negativního zpevnování*“ (NAKONEČNÝ, 1999, s.131).

Postoje vyjadřují hodnotící vztahy, poukazují tedy na to, co subjekt považuje za významné, co přitahuje jeho pozornost a co si zapamatovává. V tomto smyslu vystupují také postoje jako determinanty procesů zpracování informací. V sociologii zdůraznili význam postoje a jeho vztah k sociálním hodnotám *W. I. Thomas* a *F. W. Znaniecky*.

Utváření postojů

Postoje vyjadřující vztah k hodnotám předpokládají větší či menší míru orientace ve světě těchto hodnot, která je založena na zkušenosti, a jsou tedy jako takové produktem učení. Hodnotová orientace se vytváří již u dítěte raného věku v průběhu jeho primární socializace, kdy se postupně odpoutává od světa vrozených smyslových hodnot, jejich obecným kritériem je smyslová příjemnost, a začíná se seznamovat s hodnotami svého sociálního prostředí. Obecně řečeno dítě, později dospívající dospělý, se učí oceňovat, co je dobré a co špatné, a to ve dvojí rovině: v rovině společensko-normativní (co je dobré a co špatné pokládá jeho kulturní a sociální prostředí) a v rovině subjektivní (co je dobré a špatné z hlediska zkušenosti). Pojetí dobrého a špatného je především funkcí emocionální zkušenosti, neboť v podstatě odpovídá základním činitelům učení, odměnám a trestům. Dobré je to, co přináší nebo slibuje přinést odměny, a špatné je to, co přináší nebo slibuje přinést trest. Chování se v tomto směru instrumentalizuje tak, aby se jeho subjekt vyhýbal trestům a dosahoval odměn. Subjekt si osvojuje určitý osobní systém apetencí a averzí. (NAKONEČNÝ, 1999, s. 143)

Funkce postojů

Atkinsonová rozlišuje pět funkcí postojů. Jsou to: (ATKINSON, R. 2003, s. 619)

1/ *Instrumentální funkce*: Postoje, které zastáváme z praktických nebo utilitárních důvodů. Vyjadřují zvláštní případy naší obecné touhy po dosažení prospěchu nebo odměny a přání vyhnout se trestu.

2/ *Znalostní funkce*: Postoje, které nám pomáhají vytvářet si názor na svět. Vnášejí řád do rozmanitých informací, jež musíme v denním životě vstřebat. Jsou to schémata, která nám umožňují účinně uspořádat a zpracovávat informace (zjednodušují realitu a zkreslují naše vnímání událostí).

3/ *Hodnotová funkce*: Postoje vyjadřující naše hodnoty. Jsou odvozeny od hlubší hodnotové orientace či od sebepojetí, vykazují tendenci k vzájemné konzistenci.

4/ *Ego-obranná funkce*: Postoje, které nás chrání před úzkostí nebo ohrožením naší sebeúcty. Názor S. Freuda - sebeobrana ega mechanismem projekce - jedinec vytěsňuje nepřijatelné impulsy a pak vyjadřuje hostilní postoje vůči druhým, u kterých tyto impulsy vidí. Příkladem je: „Teorie obětního beránka“ - negativní postoje jsou projektovány vůči menšinám a současně mohou sloužit ego-obranné funkci. (obviňování skupin z osobních a společenských problémů).

5/ *Sociálně-adjustační funkce*: Postoje, které nám pomáhají, abychom se cítili součástí společenství. Například: „Lidé, kteří zastávají předepsaná přesvědčení a postoje určité církve nebo politické strany, protože je zastávají jejich přátelé, rodiny a sousedé. Vlastní obsah přesvědčení a postojů je méně důležitý, než sociální vazby, které umožňují.

Postoje slouží především sociálně-adjustační funkci se pravděpodobně změny, jestliže se změny sociální normy.“

Změny postojů

„Významné postoje jsou stabilizované a v běžném životě se obvykle nemění, a pokud se mění, pak pod vlivem výrazně korektivní zkušenosti (psychický otřes, životní krize – vlivné jsou především přímé osobní zkušenosti).“ (NAKONEČNÝ, 1999, s. 147)

Rozhodujícím faktorem změn, či rezistence postojů je sama osobnost či subjekt postoje, jeho psychické vlastnosti, k nimž patří i míra ovlivnitelnosti, případně sugestibility, která negativně koreluje s mírou inteligence (vysoce inteligentní osoby jsou málo sugestibilní), a ovšem sugestivní výmluvnost postojů, související s jeho stabilitou, aktuální stav subjektu a struktura situace.

Jak Nakonečný dále uvádí (1999, s. 150) „Proti určitému přesvědčení, které má být z nějakých důvodů změněno, se používá přesvědčování, které se opírá o racionální a emocionální, případně kombinovanou argumentaci.“ Emocionální argumentace je v podstatě sugestivní vliv, založený na přesvědčivosti určitých evokovaných emocí a aktivaci podvědomých sklonnů a tužeb. „Racionální argumentace nemůže od působení na emoce zcela abstrahovat, neboť ty hrají v postojích zásadní roli. Například na některé německé vojáky byly během 2. světové války shazovány letáky s textem: „Kdo pokračuje ve válce, bojuje proti svým dětem.“ (NAKONEČNÝ, M. 1999, 151)

Postoje a motivy

Od motivů bezprostředně usměrňujících jednání se postoje liší vyšší mírou trvalosti a obecnosti. Motivы se v běžném pojetí vyskytují, a tedy existují pouze tehdy, když aktuálně vyvolávají určité chování, zatímco postoj přetrvává i v období nečinnosti.

Dílčí různorodé a přechodné motivy mohou působit současně v rámci jednoho základního postoje. Postoj může být chápán také jako sekundární motiv. Nevyjadřuje konkrétní program činnosti nebo formu chování.

Postoje a potřeby

Mohou existovat rozpory mezi postoji a potřebami, např. jedinec má odpor ke krádežím, ale jestliže dlouho hladoví, může se pokusit ukrást nějaké jídlo, v nouzové situaci se vůbec člověk může vzdát celé řady svých původních postojů, což může znamenat jen jejich dočasnou změnu.

Postoje a chování

Důvod studia postojů je očekávání, že nám umožní predikovat chování. Poznání podmínek utváření, trvání a změny postojů je předpokladem výkladu individuálního chování. Předpoklad, že postoje člověka determinují jeho chování, je v západním myšlení hluboce zakořeněn a v mnoha případech platí. V jiných případech je chování determinováno mnoha jinými faktory než jen postoji (např.: zdrženlivost v situaci, tlak vrstevníka). Podle Atkinsonové (2003): Postoje nejlépe predikují chování, když:

- jsou silné a konzistentní (při nekonzistenci postojů je nejsilnějším predikátorem ten, který je v nejtěsnějším vztahu k chování);
- mají úzký vztah k predikovanému chování;
- jsou založeny na přísné osobní zkušenosti;
- když si je jedinec svých postojů vědom. (ATKINSON, 2003, s. 715)

Teorie kognitivní disonance

Jak Atkinson (2003, s. 716) dále uvádí: „*Teorie kognitivní disonance předpokládá, že existuje pud ke kognitivní konzistenci. Dvě kognice, které jsou vzájemně nekonzistentní, vyvolávají nepříjemné pocity motivující jedince k odstranění nekonzistence a k uvedení kognic do vzájemného souladu. Pojem kognitivní disonance znamená nepříjemné pocity navozené nekonzistentními kognicemi.*“ Jinými slovy řečeno, chování, které je v rozporu s postoji člověka, vytváří disonanční tlak na změnu postojů, aby byly konzistentní s chováním.

Přesvědčování

Přesvědčování je takové ovlivňování, při kterém se recipient pod vlivem přesvědčujícího dobrovolně, zainteresovaně a zúčastněně ujišťuje o zdůvodněnosti nějakého stanoviska. Používá se proti určitému přesvědčení, které má být z nějakých důvodů změněno. Opírá se o argumentaci *racionální, emocionální* nebo *kombinovanou*. Emocionální argumentace působí primárně na city, ale podstatně méně na chování. Její vliv je spíše okamžitý, ale časem slabne.

Racionální argumentace se nemůže od působení na emoce zcela distancovat, neboť hraje v postojích zásadní roli. Jde o celou řadu osvědčených postupů, např.:

rytmus ano-odpovědi -> přesvědčování se navodí jako diskuse, v níž jsou přesvědčovanému pokládány otázky, na něž musí odpovědět „ano“. Pak se náhle prezentuje určitá nabídka či argument působící ve směru přesvědčování -> existuje tendence odpovědět rovněž „ano“.

technika spoluběžce -> lidé chtějí činit a vyznávat to, co činí a vyznává většina => je důležité přesvědčit je, že to, co by měli učinit nebo jaký postoj by měli zaujmout, činí všichni a mají to za něco samozřejmého.

Otázky k zamyšlení:

- 1. Definujte základní typy sociokulturních regulativů*
- 2. Jak rozumíte T. Parsonsovu pojmu „ závazek“?*
- 3. Vyjmenujte a vysvětlete funkce postojů.*
- 4. Vysvětlete teorii kognitivní disonance a zkuste uvést příklad.*

12 MOTIVACE

12.1 ZDROJE MOTIVACE

Pojmem motivace (z latinského „*movere*“ - hýbati, pohybovati) označujeme skutečnost, že v lidské psychice působí specifické, ne vždy zcela vědomé (uvědomované) vnitřní hybné síly - pohnutky, motivy, které člověka - jeho činnost zaměřují určitým směrem, které ho v daném směru aktivizují a které vzbuzenou aktivitu udržují.

„*Motivace je proces, ve kterém se mobilizuje energie a chování se zaměřuje na určitý cíl. Je pro něj charakteristické určité napětí, neklid, zvýšená aktivita směřující k vyrovnání porušené rovnováhy.*“ (MIKULÁŠTÍK, 2007, s. 156)

Motivy mohou vycházet z nitra člověka - *impulsy* nebo z okolního světa - *incentivy* (podněty, stimuly). Incentivy mohou někdy působit proti impulsům. Motiv však určuje pouze směr činnosti, její intenzitu a vytrvalost. Ale co motivuje způsob dosahování cíle? Způsob dosahování cíle je determinován poznáním situace.

Problematika motivace je podstatně ztížena i tím, že v psychice člověka v daný okamžik zpravidla nepůsobí jeden, ale současně celý soubor motivů. Tyto motivy mohou být shodné nebo mohou mít zcela opačný směr, mohou být shodné, ale mít různou intenzitu či vytrvalost.

Jak na sebe budou různé motivy vzájemně působit je složité. Většinou však platí, že motivy orientované stejným, resp. podobným směrem, se vzájemně posilují, naopak motivy protikladné se mohou vzájemně oslabovat, motivovanou činnost narušovat a za určitých podmínek dokonce tuto činnost znemožnit.

K základním zdrojům motivace patří: potřeby, návyky, zájmy, hodnoty, hodnotové orientace a postoje (*jak se blíže uvádí v kap. 11*).

Potřeby vznikají na základě nedostatku nebo přebytku něčeho a mají cyklický charakter. Rozlišujeme: (MIKULÁŠTÍK, 2007)

✚ *Potřeby biologické* - potřeba sexuální, hladu, žízně, vylučování atd.

✚ *Potřeby sociální* :

1. potřeby poznávací se projevují touhou po informacích, zajímavostech, touhou řešit problémy.

2. potřeby sociální dále rozlišujeme:

- ✓ potřeby oblíbenosti - být lidem sympatický,
- ✓ potřeba statusu - zaujímání určitého postavení,
- ✓ potřeba prestiže - být oceňován druhými,
- ✓ potřeba afiliace - patřit do určité skupiny, být mezi svými,
- ✓ potřeba kompetice - potřeba vyniknout, soutěžit s druhými,
- ✓ potřeba dominance - vzniknutí, ovládnutí jiných,
- ✓ potřeba kooperace – spolupráce,
- ✓ potřeba submise - nechat se vést, podříditi se jiným,
- ✓ potřeba identifikace - mít svůj vzor, který napodobují.

2. potřeba aktivity se projevuje různými způsoby: odreagování se pohybem, potřeba herní činnosti, potřeba pracovní činnosti atd.

4. potřeba dosahování výkonů (výkonové potřeby) souvisí se snahou člověka dosahovat stále lepších výkonů v různých oblastech jeho života. Souvisí to s aspirací vytyčováním cílů, které si člověk sám stanoví.

5. potřeby existenciální - smyslu života. Takové potřeby si člověk zvláště uvědomuje v životních krizích nebo při změně životního rytmu (odchod do důchodu, invalidita, trvalý úraz atd.)

Potřeby kulturní

Zájem je trvalé úsilí člověka zabývat se předměty nebo činnostmi, které ho upoutávají z poznávací nebo citové stránky. Rozlišujeme zájmy materiální, společenské a duchovní. Zájem je vždy vztah k něčemu. Zájem se projevuje: (MIKULÁŠTÍK, 2007)

- úsilím o aktivní střetávání se s předmětem zájmu,
- úsilím o dokonalejší zvládnutí předmětu zájmu,
- kladným citovým zabarvením činnosti spojené s předmětem zájmu.

Při charakteristice osobnosti se obvykle zkoumá obsah zájmů, šíře (pestrost, mnohostrannost), hloubka, pronikavost (nakolik zájem člověka „pohlcuje“), činorodost (míra, v jaké zájem člověka aktivizuje), stálost.

Dalším motivačním činitelem mohou být zvyky.

Zvyk je ustálený vzorec chování jednotlivce nebo členů určitého společenství, zdůvodněný pouze tím, že se tak chovali vždycky, přinejmenším po delší dobu. Individuálně získaný a často nutkavý zvyk je návyk. Pokud takové chování jednotlivce společnost neschvaluje, říká se mu zlozvyk.

Cíle - aspirace - ambice - snaha dosáhnout něčeho v budoucnosti co se úzce dotýká mé osoby.

Lidské motivy jsou uspořádány hierarchicky. Člověk nejprve usiluje o uspokojení těch základních - biologických a pak postupuje v uspokojování následujících potřeb.

Stimulace - stimul

Od pojmu motivace a motiv je nutné odlišit dva blízké pojmy - stimulace a pojem stimul.

„Stimulací rozumíme takové vnější působení na psychiku člověka, v jehož důsledku dochází k určitým změnám jeho činnosti prostřednictvím změny psychických procesů, prostřednictvím změny jeho motivace.“ (MIKULÁŠTÍK, 2007, s. 158)

KOMPLIKACE SPOJENÉ S REALIZACÍ MOTIVŮ

Zaměřenost osobnosti nevede vždy k cílům a uspokojením, po kterých touží. Vedle běžných těžkostí, existují i vážnější strádání. Lidé se liší v tom, jak jsou k nim náchylní, či naopak jak jsou vůči nim odolní, jakými prostředky disponují, aby se s nimi mohli vyrovnat. Nezáleží však jenom na nich. Důležité je, ve kterém věku postižení proběhlo a jaké povahy bylo prožité strádání, s jakou vnější pomocí se dotyčný setkal. Dětská strádání prožitá v dětském věku mohou velmi snadno vyústit do poruch osobnosti.

Deprivace – strádání vzniká tehdy, jestliže je potřeba, ale nejsou podmínky pro její uspokojení. Rozlišujeme: (PRAŠKO, HARTLOVÁ, 2009)

- deprivace citovou - absence citových vazeb, citových podnětů,
- deprivace senzoricko-motorickou - nedostatek podnětů aktivizujících smysly - dítě musí mít rozmanité podněty, které by ho smyslově aktivizovaly. Deprivačně působí jednotvárné, monotónní prostředí, kde se nic neděje, kde chybí barvy, tvary budící pozornost a zájem, kde nejsou předměty, s nimiž lze manipulovat.
- deprivace činnostní - nedostatek podnětů k činnosti.

Frustrace - zklamání, zmaření, zabránění - které nastává při realizaci motivu, kdy ale výsledek neodpovídá očekávání vlivem překážky, bariéry, která může být vnější i vnitřní. S frustracemi se často pojí výrazné citové a fyziologické průvodní znaky. Stupňování frustrace a její dlouhodobé trvání mohou vyústit i ve zhroucení jedince. Člověk se snaží určitým způsobem na frustrační situaci reagovat: (PRAŠKO, HARTLOVÁ, 2009)

- útekem do fantazie,
- agresí - podle výzkumu bylo zjištěno, že frustrovaní jedinci rádi sledují agresivní formy a často mají sklon je napodobovat,
- regresí - někteří lidé se začínají chovat jako malé děti, dělají ze sebe bezmocné, uchylují se k pověrám, zlehčování,
- projekcí chyb do druhých lidí,
- apatií, rezignací,
- vytěsněním, potlačněním, chybným výkonem - často jedinec určité skutečnosti, které spojuje se svou frustrací, nápadně zapomíná, přehlédne, poplete. (Například zapomene datum zkoušky, kde by byl neúspěšný).

12.2 KONFLIKT MOTIVŮ

Za specifický druh frustrace jsou považovány konflikty motivů, což jsou vnitřní psychické stavy člověka, charakteristické střetnutím dvou či více vzájemně neslučitelných tendencí (motivů) a provázené nepříjemnými emocemi.

Psychologií vnitřního konfliktu se hlouběji věnoval především zakladatel psychoanalýzy *S. Freud*. Ten svou pozornost zaměřil zejména na konflikt mezi jednotlivými motivačními vrstvami osobnosti Id, Ego a Superego (*jak již bylo uvedeno v předcházejících kapitolách*).

Německý psycholog **K. Lewin** (1890-1947) vytvořil typologii konfliktů a definoval pět základních typů motivačních konfliktů: (<http://managementmania.com>)

1. typ - apetence - apetence (přitahování - přitahování)

Např. chci jít do kina, ale zrovna ten den je i koncert oblíbené skupiny apod. Tento typ bývá symbolicky označován jako *Buridanův osel*, což má svůj původ v Ezopových bajkách. *Buridanův osel* dostal dvě rovnocenné otýpky sena a nemohl se rozhodnout, do které z nich se pustí, až pošel hlady. Je konfliktem relativně nejméně obtížným. Jeho zvládnutí je pro jedince relativně snadné nepříjemné je už samo napětí vyvolané nemožností uspokojit současně oba motivy. Vědomí, že volba kterékoli alternativy přinese subjektivní zisk a z něj plynoucí uspokojení, činí z tohoto typu konflikt nejméně frustrující.

2. typ - *averse - averse (odpuzování – odpuzování)*

Např. bolí mě zub, ale mám strach ze zubaře. Tento typ konfliktu bývá symbolicky označován jako *Scylla a Charibda* podle řecké báje. Odysseus a jeho námořníci v Mesinské úžině museli projet mezi dvěma mořskými obludami, přičemž od každé z nich hrozilo smrtelné nebezpečí. Tento konflikt je nejintenzivnější zátěží pro psychiku. Podstatou je nezbytnost zvolit jednu ze stejně nepříjemných, nežádoucích alternativ. Při volbě kterékoliv z alternativ dochází k subjektivní ztrátě.

3. typ - *apetence – averse*

Např. student těsně před zkouškou chce jít na zkoušku (cítí to jako svou studijní povinnost, „chce to mít za sebou“ atp.), avšak současně se mu také nechce (není dostatečně připraven, tuší, že by mohl neuspět atd.). Vnitřní konflikt nikoli volby mezi dvěma objekty, ale mezi protikladnými tendencemi spojenými s tímž motivačním objektem; cíl má současně pozitivní i negativní motivační hodnotu. Podstatným znakem tohoto typu konfliktu je tzv. ambivalence (prožitek protikladných tendencí) - současná přitažlivost i odpudivost motivačního objektu. Jedná se zřejmě o nejčastější typ motivačního konfliktu. S tímto konfliktem se pojí také tzv. princip ambivalentního chování - tendence přiblížit se k motivačnímu objektu i tendence k oddálení se s přibližováním k motivačnímu cíli posilují (sílí), ovšem tendence negativní sílí rychleji.

4. typ - *nechci, ale musím*

Např. vedoucí pracoviště musí propustit svého spolupracovníka, navíc přítele, kterému ani po pracovní stránce nemůže nic vytknout, ale který se v důsledku organizačních změn stává pro podnik nevyužitelný. Motivační cíl má pro jedince negativní hodnotu, avšak zvnějšku (rodiči, učitelé, sociálními normami apod.) je mu hodnota prezentována jako pozitivní - je tlačěn k dosažení daného cíle.

5. typ - *chci, ale nesmím*

Např. muž se zamiluje do půvabné ženy, která je však vdaná - tzn. musí respektovat mravní normu: „*Nepožádáš manželky bližšího svého.*“ Konflikt motivů, podobně jako frustrace, nepříznivě působí na lidskou psychiku. Osoba, jejíž motivy jsou v trvalejším konfliktu, zakouší úzkost, nejistotu a pocity rozervanosti a vyčerpání, což ohrožuje integritu její osobnosti a jejího chování.

K osobnostním předpokladům úspěšného zvládnutí konfliktních situací uvedeného typu či k předpokladům jejich předcházení patří: (<http://managementmania.com>)

- vyšší míra osobní zralosti,
- rozhodnost,
- schopnost uplatnit svou vůli,
- obecně pak charakterové, částečně i vlastnosti temperamentu.

12.3 TEORIE MOTIVAČNÍHO JEDNÁNÍ

Otázky motivace jsou důležité všude tam, kde je snaha dosáhnout co nejlepšího výkonu. Motivace spolu se schopnostmi tvoří dvě základní skupiny subjektivních, osobnostních determinantů výkonu. Na první pohled se může zdát, že vztah motivace a výkonu je prostý. Čím vyšší motivace, tím vyšší výkon, ale není to tak jednoduché. V případě, že něčeho chceme příliš dosáhnout, náš výkon většinou klesá.

Přílišná motivovanost přináší vysokou míru vnitřního, psychického napětí, které negativně narušuje „normální“ fungování lidské psychiky, oslabuje tak aktuální vnitřní

subjektivní předpoklady výkonu a celkově tak výkon zeslabuje. Pro každý typ úkolu existuje jistá optimální úroveň motivace. Vyšší či naopak nižší motivace, než optimální úroveň, vede ke snížení výkonu. Úroveň optimální motivace se liší v závislosti na obtížnosti úkolu. Pro náročné úkoly se jako optimální jeví relativně nižší úroveň motivovanosti, naopak pro úkoly relativně snadné je optimální vysoká motivovanost.

Někteří lidé mají tendenci podávat vysoký výkon v podstatě vždy a ve všech sférách lidské činnosti, zatímco u jiných lidí tato tendence zřejmě není, případně jim úplně schází. Je to dáno výkonovou motivací dané osobnosti. Tito lidé mají relativně stálou tendenci dosahovat co nejlepšího výkonu či alespoň „držet se co nejlépe“ v činnostech, které se mohou či nemusí podařit, resp., v nichž člověk může dosáhnout úspěchu či zažít neúspěch.

Výkonová tendence souvisí se dvěma obecně se vyskytujícími, specificky lidskými tendencemi - s tendencí (potřebou) dosáhnout úspěchu a s protikladnou tendencí (potřebou) vyhnout se neúspěchu. Tyto tendence či potřeby jsou vlastní všem lidem a jsou osobnost od osobnosti odlišné - u někoho může být dominantní potřeba úspěchu a u druhého naopak potřeba vyhnout se neúspěchu. V případě, že je u jedince dominantní potřeba dosáhnout úspěchu, jedinec se pravděpodobně orientuje na aktivity, které mohou přinést úspěch, naopak pokud převažuje potřeba vyhnout se neúspěchu, můžeme spíše počítat s relativní pasivitou jedince – „Kdo nic nedělá, nic nepokazí.“ (<http://www.vedeme.cz/pro-vedeni/>)

MASLOWOVA HIERARCHICKÁ TEORIE POTŘEB

Teorie potřeb jsou pravděpodobněji neznámější teorie motivace. Tvrdí, že lidé jsou poháněni dosáhnout svého maximálního potenciálu, ovšem pokud se jim do cesty nepostaví překážky. Tyto překážky zahrnují hlad, žízeň, finanční problémy a vůbec všechno, co lidem brání v jejich plném rozvoji.

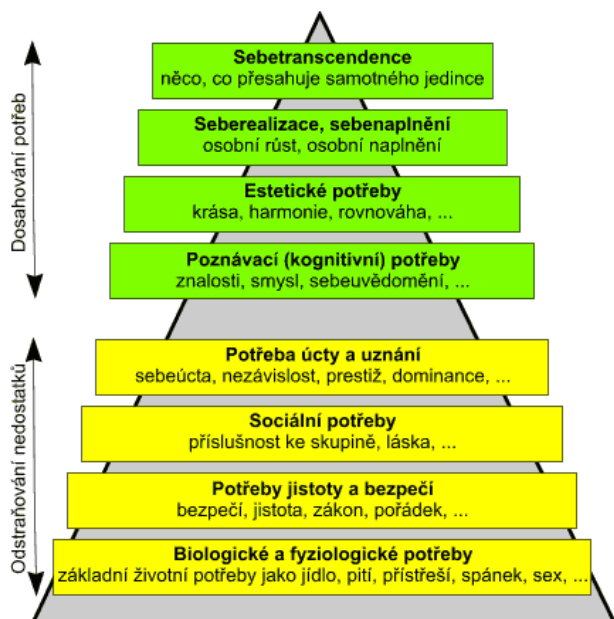
Jedním z nejvýznamnějších výzkumníků v této oblasti byl americký psycholog **Abraham Maslow** (1908-1970), který uvedl v roce 1943 svoji slavnou hierarchii potřeb.

Maslowova teorie tvrdí, že lidé jsou motivováni určitými potřebami, tvořící hierarchickou strukturu, které dominují dvě hlavní skupiny: potřeby odstraňující nějaký nedostatek (tzv. D-potřeby, jako *Deficiency Needs*) a potřeby dosahující „něčeho“ (tzv. B-potřeby, od *Being Values*).

Nejsou-li uspokojeny D-potřeby, je pocíťována úzkost a snaha odstranit nedostatek, snaha zaplnit chybějící potřebu. Je-li potřeba uspokojena, není pocit žádný. A to je významný rozdíl od potřeb B-skupiny, ve které nejen, že existuje dobrý pocit z naplnění těchto potřeb, ale naplněním této potřeby jsme dokonce motivováni o to více.

V rámci D-potřeb existují čtyři hierarchické úrovně: nejprve člověk uspokojuje své základnější lidské potřeby, které jsou dány evolucí, a když je má uspokojeny, teprve pak se snaží o naplňování neuspokojených potřeb vyšších. Pokud se objeví nedostatek v nižších vrstvách, člověk se nebude starat o vrstvy vyšší a vrátí se zpět k uspokojování těch základních.

Obrázek 1: Maslowova hierarchická teorie potřeb

Zdroj: HÁJEK, M., T., Vybrané teorie motivace k vedení lidí na www.vedeme.cz

Původní teorie Abrahama Maslowa byla od svého vzniku v roce 1943 jejím autorem postupně doplňována a rozšiřována: pětiúrovňový model, ve kterém byla v B-potřebách pouze seberealizace, se změnil na současný osmiúrovňový. Maslow píše, že lidé, kteří dosáhli seberealizace a sebenaplnění někdy zažívají stav, ve kterém si jsou vědomi nejen svého plného potenciálu, ale také něčeho, co je samotné přesahuje - plného potenciálu lidstva jako celku. Tento stav, stav sebetranscendence či spirituality, nakonec Maslow umístil na samý vrchol své pyramidy. Přesto Maslow na sklonku své pracovní kariéry (1971) připustil, že sebetranscendence nemusí nutně být podmíněna naplněním nižších potřeb. A ještě jedna věc: dosažení stavu sebenaplnění je ideál, který představuje úplné porozumění toho, kdo daný jedinec je, pocit hlubokého a integrálního naplnění. Znamená to, že veškeré individuální potřeby jsou naplněny. Dílo je dovršeno a není nic, co by ještě zbývalo. Nutně nastává konec v nehybnosti. Přestože platnost Maslowovy teorie nebyla dosud potvrzena důkazy, je všeobecně uznávána. (<http://www.vedeme.cz/pro-vedeni/>)

Maslowovou prací byla inspirována celá řada dalších autorů, kteří pyramidu členili do jiných kategorií (např. James: materiální, sociální, spirituální, Mathews: fyziologická úroveň, úroveň příslušnosti a úroveň sebenaplnění, Alderfer: existencionální, vztahová a růstová, atd.), jiní jej modifikovali (např. Allport) na systémový model, ve kterém nejsou až tak striktně vymezeny hierarchie.

Systémový model nabízí i **Stephen Covey** (1932-2012) ve formě čtyř základních lidských potřeb - fyzické, sociální, mentální a duchovní - ve kterém je nutno harmonicky uspokojovat všechny uvedené potřeby.

Obrázek 2: Systémový model Stephena Covea

Zdroj: HÁJEK, M., T., Vybrané teorie motivace k vedení lidí na www.vedeme.cz

Velmi podobný model nabízejí **Paul Lawrence** a **Nitin Nohria** ve své publikaci z roku 2002 „*Driven: How human nature shapes our choices*”. Zatímco Covey při konstrukci svého modelu vycházel ze studia „literatury moudrosti”, Lawrence a Nohria, odborníci na pracovní motivaci, vnímají člověka jako produkt přirozeného výběru. Vycházeli z poznatků evoluční biologie a psychologie a došli k závěru, že lidské chování je podřízeno čtyřem (ABCD) základním silám (drives): (<http://www.vedeme.cz/pro-vedeni/>)

- *Acquire* - potřeba jedince získávat objekty a zkušenosti, které stav jedince zlepši vzhledem k ostatním lidem.
- *Bond* - potřeba navazovat s ostatními lidmi reciproční vztahy.
- *Comprehend* - potřeba poznávat a pochopit „smysl světa”, který je z větší části sociálním konstruktem.
- *Defend* - potřeba ochraňovat a bránit svou rodinu, přátele, přesvědčení a zdroje.

Autoři tvrdí, že tyto čtyři síly působí relativně nezávisle, což má své výhody i nevýhody. Výhodou je širší repertoár výběru, to jest větší flexibilita. Nevýhodou je, že se síly mohou dostat do konfliktu. Například: Dám přednost dobrému vztahu, nebo penězům, které z toho mohu získat? Chci se v této nové práci hlavně něčemu naučit, nebo mi jde jenom o mzdu?

Lawrence a Nohria také došli k závěru, že pro dosažení cíle je nejlepší, pokud všechny čtyři síly působí současně a jednotně (ve stejném směru).

HEZBERGOVA DVOUFAKTOROVÁ TEORIE

Jednou z teorií, která, poměrně vhodně doplňuje Maslowovu hierarchickou teorii potřeb a systémové teorie je dvoufaktorová teorie **Fredericka Herzberga** (1923 - 2000).

Frederick Herzberg si všiml, že na pracovišti existují dva faktory: absence prvních způsobuje nespokojenost, ale jejich přítomnost nevede ke spokojenosti, zatímco absence druhých nezpůsobuje nespokojenost, ale jejich přítomnost vede ke spokojenosti. První skupinu nazval *faktory hygienickými*, druhou *faktory motivačními*.

Mezi hygienické patří například: firemní benefity (např. auto, mobil), pracovní podmínky, plat, vztahy s podřízenými a nadřízenými.

Mezi motivační patří úspěch, uspokojení z práce, uznání, odpovědnost, pokrok a osobní rozvoj.

Herzberg porovnal tyto dvě skupiny vzhledem k časovým dopadům s tímto závěrem:

Uspokojení hygienický faktorů přinese jenom krátkodobý efekt a uspokojování motivačních faktorů přináší relativně dlouhodobou spokojenost.

VROOMOVA TEORIE OČEKÁVÁNÍ

Procesní teorie se zabývají motivací v termínech racionálních kognitivních procesů. Známa je teorie očekávání **Victora Vrooma** (1932): (<http://www.vedeme.cz/pro-vedeni/>)

Neustále v nás probíhá proces predikce budoucnosti. Jestliže jsme přesvědčeni o dosažitelnosti a atraktivnosti cíle a způsobu cesty k výsledku, pak jsme motivováni cíle dosáhnout. Při rozhodování se o našem chování upřednostňujeme to, které má největší motivační sílu. Motivační síla je v podstatě úměrná třem našim přesvědčením:

- *Valence* - přesvědčení o přitažlivosti cíle,
- *Instrumentality* - přesvědčení o tom, že když se budeme chovat definovaným způsobem, cíle dosáhneme,
- *Expectancy* - přesvědčení o tom, že se tak chovat budeme umět. (<http://www.vedeme.cz/pro-vedeni/>)

Z praktického hlediska je zkrátka nutné pracovat s těmito přesvědčeními:

- že cíl je a že je žádoucí,
- že je vůbec možné cíle dosáhnout,
- že právě daný člověk může cíle dosáhnout,
- že daný způsob dosažení cíle je vhodný a etický,
- že si daný člověk cíle zaslouží. (<http://www.vedeme.cz/pro-vedeni/>)

Pochopitelně, nejde jen o slibování a přesvědčování, ale také o praktické ukázky a vedení příkladem ze strany lídra.

ADAMSOVA TEORIE ROVNOVÁHY

John Stacey Adams uvedl tuto teorii pracovní motivace v roce 1963. Podle této teorie si pracovníci podle srovnatelných tržních měřítek porovnávají, co do práce vkládají s tím, co z ní získávají.

Vkládají svůj čas, úsilí, loajalitu, toleranci, flexibilitu, angažovanost, spolehlivost, duši i srdce a získávají finanční odměny, benefity, jistotu, uznání ocenění, odpovědnost, pocit rozvoj a růstu, zábavu atd. Pokud mají pocit, že jejich vstupy nejsou patřičně vyváženy s výstupy, stávají se demotivovanými a hledají změnu, nebo zlepšení, nebo snižují své vklady do práce. Pokud mají pocit, že vyváženy jsou, jsou motivováni pokračovat na stejné úrovni vstupů. Bude-li mít pracovník pocit, že je přeceněn, může zvýšit své pracovní úsilí, avšak také může vnitřně přehodnotit hodnotu svých vstupů směrem nahoru bez současného zvýšení vnějšího projevu - reálných vstupů do práce.

Podle teorie pracovníci vstupy a výstupy sčítají, to znamená, že jednu méně uspokojivou část (například pocit odpovědnosti) lze nahradit přidáním druhé (například jistoty).

Je třeba též podotknout, že vnímání vstupů a výstupů je obvykle individuální, a to podle toho, jaké mají pracovníci hodnoty. Zrovna tak je mohou nesprávně vnímat z důvodů, že nemají správné informace. Například bude-li pracovník přesvědčen, že firemní automobil je nároková věc, bude jeho vnímání jistě jiné od toho pracovníka, který bude přesvědčen, že to je forma ocenění pracovního výkonu.

SKINNEROVA TEORIE POZITIVNÍHO POSÍLENÍ

Burrhus F. Skinner (1904-1990) byl význačným americkým psychologem, zakladatelem tzv. radikálního behaviorismu a školy experimentální analýzy chování.

Behaviorismus se zabývá, stejně jako další empirické vědy, pozorovatelnými a objektivně měřitelnými skutečnostmi. V případě behaviorismu je touto skutečností chování. Porozumět

chování zde znamená odhalit vztah mezi příčinou a následkem, přičemž za následek se chápe chování.

Behavioristé tvrdí, že až na několik málo instinktivních reakcí je veškeré chování chováním neučeným, přičemž k tomuto naučení se dochází při interakci živočicha s jeho okolím. Toto okolí způsobuje, že se pravděpodobnost určitého chování zvyšuje, nebo snižuje.

Zvyšování pravděpodobnosti chování se děje jeho posilováním. Jsou dva způsoby posilování: *pozitivní posilování*, při kterém po určitém chování vede k odměně a *negativní posilování*, při kterém určité chování vede k odstranění něčeho existujícího a nežádoucího.

Snižování pravděpodobnosti chování se děje jeho oslabováním, přičemž existují dva způsoby oslabování:

- za chováním nenásleduje *jeho posílení*, v důsledku čehož naučená asociace vyhasíná,
- za chováním následuje *trest*, v důsledku čehož se člověk takovému chování vyhýbá.

Negativní posilování není vždy trestem. Například brání prášků proti bolesti hlavy nebo hledání úkrytu za kruté zimy, jsou příklady negativního posilování: po určitém chování dochází k odstranění něčeho existujícího a nežádoucího; v prvním případě bolesti hlavy, ve druhém pocitu chladu. A protože se takové chování osvědčilo, je při příští bolesti hlavy pravděpodobnější, že situaci daný člověk vyřeší stejným chováním.

Praktická aplikace této teorie je v tom, že chceme-li posílit chování (aby bylo intenzivnější, častější, pravděpodobnější), posilujeme, pokud chceme, aby pravděpodobnost chování byla menší, oslabujeme. Otázkou je, co přesně posiluje, a co oslabuje? Teorie pozitivního posílení je teorií funkcionalistickou a ukazuje, jak věci fungují, nedává však návod na to, co přesně funguje. To znamená, že neříká, co přesně posiluje nebo oslabuje dané chování. Je třeba najít východisko metodou pokus a omyl a být vyzbrojeni ostatními teoriemi motivace, vnímavostí a flexibilitou.

MCCLELLANDOVA TEORIE ZÍSKANÝCH POTŘEB

David C. McClelland (1917-1998) byl americkým behaviorálním a sociálním psychologem. Jeho teorie získaných potřeb je známa též pod jmény teorie tří potřeb, teorie naučených (osvojených) potřeb. McClelland tvrdí, že lidé mají potřebu něčeho dosáhnout, někam patřit a potřebu moci. Liší se pouze tím, jaký mají vnitřní žebříček priorit těchto potřeb.

Člověk, který chce něčeho dosáhnout (*Achiever*) má tendenci excelovat a oceňuje časté potvrzování toho, jak je dobrý. Vyhýbá se riziku, ze kterého není patrný zisk nebo kde je pravděpodobnost neúspěchu příliš vysoká.

Člověk, který chce hlavně někam patřit (*Affiliation seeker*) má tendenci vyhledávat zejména harmonické vztahy s ostatními lidmi. Jsou konformní. Vyhledávají spíše souhlas, než uznání.

Člověk, který má silnou potřebu moci (*Power seeker*) má tendenci k síle a moci, a to buď kvůli ovládnutí lidí nebo kvůli dosažení cíle. Nevyhledává ani uznání, ani ocenění, stačí mu pouze souhlasná dohoda.

Otázky k zamyšlení:

1. *Charakterizujte stručně pět základních typů motivačních konfliktů K. Lewina.*
 2. *Uved'te Maslowovu pyramidu potřeb a vysvětlete její význam v pracovní motivaci*
 3. *Jak se dá využít Skinnerovy teorie při motivaci pracovníků?*
 4. *V čem spočívá Adamsova teorie pracovní motivace?*
-

13 TYPOLOGIE OSOBNOSTI MBTI

Typologie osobnosti MBTI - Myers-Briggs Type Indicator je nástroj, který lze využít mnoha způsoby. Nejčastěji je využíván v oblasti osobního rozvoje. Šestnáct osobnostních typů je založeno na známém výzkumu Carl Junga, Katharine C. Briggsové, a Isabel Briggs Myersové. Jung jako první rozvinul teorii, že každý jednatlivec má osobnostní typ (*uvedeno v kap. 3. 2*). Uváděl, že existují dva základní druhy „funkcí“, které lidé používají ve svém životě: jak přijímáme informace (jak vnímáme věci) a jak vytváříme rozhodnutí. Věřil, že uvnitř těchto dvou kategorií existují dva opačné způsoby fungování.

Informace můžeme vnímat prostřednictvím: (MIKULÁŠTÍK, 2007)

- našich smyslů (Sensing),
- naší intuice (iNtuitive).

Rozhodnutí jsou založena na:

- objektivní logice (Thinking),
- subjektivních pocitech (Feeling).

Jung tvrdil, že všichni lidé v životě využívají tyto čtyři funkce, ale každý jednatlivec užívá různé funkce s kolísajícím množstvím úspěchu a frekvence. Věřil, že lze určit pořadí preferencí těchto funkcí u každého jednatlivece. Funkce, kterou jedinec využívá nejčastěji je jeho dominantní. Dominantní funkce je podporována pomocnou funkcí (druhá), terciální a podřízenou (nejméně oblíbenou) funkcí. Tvrdil, že každý má svou „Extrovertní“ nebo „Introvertní“ dominantní funkci. Cítil, že dominantní funkce je tak důležitá, že zastihuje všechny další funkce a proto definoval osm osobnostních typů:

1. Extrovertní (E)	Smyslový (S)	(moderní typy: ESFP, ESTP)
2. Introvertní (I)	Smyslový (S)	(moderní typy ISTJ, ISFJ)
3. Extrovertní (E)	Intuitivní (N)	(moderní typy: ENFP, ENTP)
4. Introvertní (I)	Intuitivní (N)	(moderní typy: INFJ, INTJ)
5. Extrovertní (E)	Myslicí (T)	(moderní typy: ESTJ, ENTJ)
6. Introvertní (I)	Myslicí (T)	(moderní typy: ISTP, INTP)
7. Extrovertní (E)	Cítící (F)	(moderní typy: ESFJ, ENFJ)
8. Introvertní (I)	Cítící (T)	(moderní typy: INFP, ISFP)

Katharine Briggsová teorii C. Junga prakticky vyložila a rozvinula. Její dcera Isabel Briggs Myersová je zodpovědná za praktickou využitelnost prací zabývajících se osobnostními typy. Isabel využila práci své matky i Carla Junga a prosadila důležitost spolupráce pomocné a dominantní funkce při definování osobnostního typu. Přiřazením pomocné funkce do celkového obrazu se stalo zřejmým, že zde existuje další charakteristická preference, která nebyla Jungem definována: Usuzování (Judging - **J**) a Vnímání (Perceiving - **P**). Dnešní propracovaná teorie zastává názor, že každý jednatlivec má primární mód činnosti ve čtyřech kategoriích:

- kam je orientována naše energie,
- jak přijímáme informace,
- jakým způsobem se rozhodujeme,
- jaký preferujeme životní styl.

V každé z těchto kategorií něco preferujeme:

E – I - Extrovertnost nebo Introvertnost,
N – S - Intuici nebo Smysly,
T – F - Myšlení nebo Cítění,
J – P - Usuzování nebo Vnímání.

Všichni lidé přirozeně používají jeden z uvedených způsobů v každé kategorii častěji, než ten druhý. Dá se říci, že upřednostňují jeden způsob před druhým.

Kombinací čtyř preferovaných způsobů se lze dostat k definici konkrétního osobnostního typu. Přesto, že každý jednotlivec funguje napříč celým spektrem preferencí, má přirozenou preferenci, která se kloní k jedné nebo druhé straně.

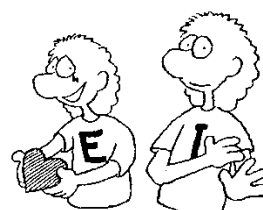
Orientace lidské energie určuje, jak je získávána nezbytná stimulace. Získáváme ji ze sebe (Introverti) nebo z vnějších zdrojů (Extroverti). Otázkou je, zdali je dominantní funkce zaměřená ven nebo dovnitř.

EXTROVERZE (E) A INTROVERZE (I)

Odkud získávají lidé energii

Extrovert (E)

Preferuje získávat energii zvenčí, ze světa lidí, činností a věcí. Je společenský, živý, impulzivní, vyhledává změny a nové věci, postupy, je bezstarostný a emocionálně expresivní.

Introvert (I)

Preferuje získávat energii z vnitřního světa idejí, emocí a dojmů. Má váhavou, přemýšlivou, odtažitou povahu; rezervovaní se sklonem k defenzivě.

Těší je

Extrovert (E)

Spolupracovat s jinými, zapadnout do skupiny, jednat z popudu, bez velkého rozmýšlení, rozvíjet myšlenky a nápady v debatě s ostatními, znát hodně lidí a věcí, i když jen povrchně

Introvert (I)

Mít své soukromí, být sami se sebou, rozhodnout si o tom, kdy něco udělají nebo řeknou, rozvíjet myšlenky a nápady nejdříve sami, znát méně lidí spíše do hloubky, hodně vědět o méně věcech.

Příznivé pracovní prostředí

Extroverti (E)

Mají rádi rozmanitost a akce, jsou netrpěliví tam, kde jdou věci pomalu. Jednají rychle, někdy přemýšlejí, až potom, mohou pracovat na několika úkolech najednou, rozvíjejí své myšlenky nahlas, diskutují.

Introverti (I)

Upřednostňují klid na soustředění, nevdají jim dlouhodobá práce bez přerušení, myslí a teprve pak jednají, někdy jim úvaha stačí, raději pracují na jedné věci, než přejdou na další, raději pracují v osamění.

Cvičení

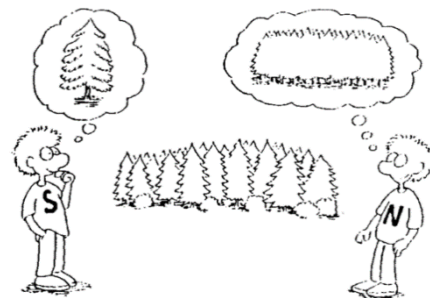
Zamyslete se nad sebou a zkuste si odpovědět, **odkud získáváte energii, co vás těší a jaké je pro vás příznivé pracovní prostředí**. Potom odpovězte na následující otázky:

- ✓ *Jaké jsou mé preference?*
- ✓ *Co mne zaujalo?*
- ✓ *Co jsem si o sobě uvědomil/la?*
- ✓ *Co pro mne zjištěná preference znamená?*
- ✓ *Jak mi pomáhá v mé práci?*
- ✓ *Jaké pro mne bylo setkání s člověkem, lidmi, opačné preference?*
- ✓ *Čím mohu dráždit ostatní?*
- ✓ *Co s tím udělám?*
- ✓ *Kdy to udělám?*

TYP SMYSLOVÝ – INTUITIVNÍ

Jak lidé získávají informace

Způsob přijímání informací znamená, jakou metodu upřednostňujeme při přijímání a vstřebávání informací. Věříme svým pěti smyslům (Smyslové vnímání) nebo při přijímání informací spoléháme na své instinkty (iNtuice)?

Typ Smyslový (S)

Preferuje přijímat informace všemi pěti smysly a vnímat to, co je skutečné. Je praktický, orientuje se na současnost, fakta, data. Dokáže užívat osvojených dovedností, je metodický – uspořádaný - krok za krokem.

Typ Intuitivní (N)

Preferuje přijímat informace „šestým smyslem“, zabývat se tím, co „může být“, je teoretický, převládá orientace na budoucí možnosti, má porozumění, rád se učí něčemu novému, na přeskáčku, spontánně.

Jak fungují lidé s převahou

Typ Smyslový (S)

Nemilují nové úlohy, pokud nejsou k dispozici standardní postupy. Nevadí jim rutina, spíše je ničí neustálé novoty. Dlouho vystačí s tím, co už umějí, nechtějí se učit jen pro učení samo. Pracují vytrvalým tempem, s jasnou představou, jak dlouho jim to bude trvat.

Typ Intuitivní (N)

Mají rádi nové problémy a úlohy, které ještě nikdo nezkusil. Nebaví je dělat stále tytéž věci, rutina je vysává. Učit se nové věci je pro ně zábavnější, než je pak užívat. Pracují v návalech energie se střídavými klidem, nevědí, kdy budou hotovi.

Charakteristika

Typ Smyslový (S)

Konkrétní, realističtí, praktičtí, empiričtí, tradicionalističtí.

Typ Intuitivní (N)

Abstraktní, imaginativní, hladoví po poznání, teoretičtí, originální.

Příznivé pracovní prostředí

Lidé s převahou (S)

Mohou uplatnit zkušenost a zavedená pravidla. Nespolehají na intuici a inspiraci. Jsou nároční na přesnost a péči o detaily. Mají rádi praktické činnosti s hmatatelnými výsledky. Je pro ně typická průběžná činnost s postupným vylepšováním, realizovaná krok za krokem, se stejným výdejem

Lidé s převahou (N)

Mohou řešit nové a komplikované úlohy, které vyžadují intuici a tvořivost. Celek je pro ně důležitější, než části. Malé nepřesnosti lze tolerovat. Inovace se cení více, než okamžitá praktická aplikace. Dělalí časté změny, i radikální, typická neexistence rutiny. Realizují se v návalech energie.

Cvičení

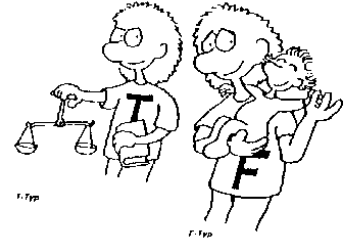
Zamyslete se nad svými preferencemi a odpovězte si na následující otázky:

- ✓ *Co mne zaujalo?*
- ✓ *Co jsem si o sobě uvědomil/a?*
- ✓ *Co pro mne tato má preference „dělá“, co pro mne znamená?*
- ✓ *Jak mi pomáhá v mé práci?*
- ✓ *Jaké pro mne bylo setkání s člověkem, lidmi, opačné preference?*
- ✓ *Čím mohu dráždit ostatní?*

- ✓ *Co s tím udělám?*
- ✓ *Kdy to udělám?*

TYP RACIONÁLNÍ – PROŽÍVAJÍCÍ

Třetí typ preference je o tom, **jak jsou vytvářena rozhodnutí** a zda jsou založená na logice a objektivním zvážení (Myšlení - T) nebo na osobních subjektivních hodnotových systémech (Cítění - F).

Jak lidé zpracovávají informace a jak rozhodují

Lidé s převahou myšlení (T)

Preferují organizovat a strukturovat informace a rozhodovat se podle logiky, jsou objektivní. Myslí a jednají hlavou, ctí právo, dokážou být kritičtí, dávají přednost principům a rozumu, jsou přísní, ale spravedliví.

Lidé s převahou cítění (F)

Preference organizovat a strukturovat informace a rozhodovat se podle citu a osobních hodnot. Převažuje srdce, spravedlnost, upřednostňují a potřebují pochvalu, převažuje harmonie, soulad. Dokáží se vcítit do druhého. Připouštějí polehčující okolnosti.

Jak v životě fungují

Lidé s převahou myšlení (T)

Jsou poměrně neemocionální, neosobní. Mohou lidem ublížit, aniž by si toho byli vědomi. Mají rádi analýzu, logický řád věcí. Konfliktů a sporů se nebojí. Chtějí spravedlivé zacházení.

Lidé s převahou cítění (F)

Jsou si vědomi pocitů ostatních a berou na ně ohled. Rádi dělají lidem dobře - i v maličkostech. Milují harmonii. Rozmíšky mohou ohrozit jejich výkonnost. Při rozhodování se nechají ovlivňovat vlastními i cizími přáními a preferencemi. Potřebují příležitostná ocenění.

Pracovní styl

Lidé s převahou myšlení (T)

Nepotřebují se nutně s nikým seznamovat. Kontakt s ostatními je krátký a věcný. Jsou přirozeně kritičtí vůči nápadům a návrhům, připraveni dávat návrhy na zlepšení. Umějí přijímat věcná, logická a neosobní rozhodnutí.

Lidé s převahou cítění (F)

Než se pustí do práce, potřebují navázat vztah s ostatními. Do kontaktu zahrnují i osobní, nepracovní záležitosti. Potřebují, aby z předpisů, rozhodnutí, úkolů měli dobrý pocit. Rádi rozhodují, aby to lidem vyhovovalo.

Příznivé pracovní prostředí

Lidé s převahou myšlení (T)

Mohou uplatnit logickou analýzu. Pracovat v diskusích a názorových střetech. Nevadí, že někomu „šlápou na kuří oko“. Jsou názoru, že lze rozhodovat poněkud neosobně, kritizovat a neústupně prosazovat vlastní názor. Odměnou je pro ně dobře vykonaná práce.

Lidé s převahou cítění (F)

Mohou uplatnit hodnoty. Pracovat v souladu s ostatními. Mohou dělat jiným radost, potěšení. Upřednostňují rozhodování s ohledem na preference druhých. Umí projevit empatii a účast neradi říkají lidem nepříjemné věci. Odměnou je splnění lidských přání a potřeb.

Cvičení

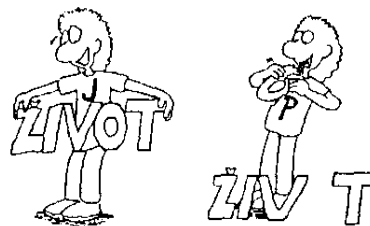

Zamyslete se nad sebou a svými preferencemi a odpovězte si na následující otázky:

- ✓ *Co mne zaujalo?*
- ✓ *Co jsem si o sobě uvědomil/a?*
- ✓ *Co pro mne tato má preference „dělá“, co pro mne znamená?*
- ✓ *Jak mi pomáhá v mé práci?*
- ✓ *Jaké pro mne bylo setkání s člověkem, lidmi, opačné preference?*
- ✓ *Čím mohu dráždit ostatní?*
- ✓ *Co s tím udělám?*
- ✓ *Kdy to udělám?*

TYP USUZUJÍCÍ – VNÍMAJÍCÍ

První tři preference, uvedené v předchozích kapitolách, jsou založeny na Jungově teorii osobnostních typů. Isabel Briggs Myersová tuto teorii doplnila o čtvrtou preferenci, která se zabývá tím, jak se jedinci staví k okolnímu světu v každodenním životě. Jak se snaží věci organizovat, jak jsou cílevědomí a zdali je pro ně příjemnější plánovité a strukturované prostředí (Usuzování -**J**) nebo jim více vyhovuje prostředí nabízející otevřené a nahodilé příležitosti (Vnímání - **P**).

Orientace na vnější svět

Typ Vnímající (P)

Jejich preferencí je žít spontánní život, otevřený všem možnostem. Uznávají chaos, drží se názoru: „nemáme ještě dost informací, co když se to změní, stane něco neočekávaného“? Jsou to tzv. „lidé posledního dne“, vše stíhají a dělají „za pět minut dvanáct“.

Snaží se nacházet v práci radost a potěšení.

Typ Usuzující (J)

Převažuje preference žít uspořádaný a naplánovaný život, kde vše má své místo a čas. Jsou vždy schopni se rozhodnout, vystačí s informacemi, které mají. Rychle se rozhodnou a pak se svého plánu drží. Heslo: „Napřed povinnost, potom zábava!“

Těší je

Typ Vnímající (P)

Když se mohou přizpůsobit okamžitým okolnostem. Rozjíždět nové projekty. Nemusí se v dané chvíli za každou cenu s konečnou platností rozhodnout. Fungovat spontánně, počítat se změnami.

Typ Usuzující (J)

Moci si věci předem naplánovat a zorganizovat a pak se toho držet. Dotahovat věci do konce. Rychle, bez meškání se rozhodnout. Fungovat v dobře strukturovaném prostředí, s jasnými termíny, pravidly.

Charakteristika obou typů

Vnímající (P)

Jsou velmi adaptivní. Tvoří na bázi pokus a omyl. Mají neustálou snahu ískat další informace. Jsou otevření, flexibilní. Jejich heslem je: „ještě je čas“, „volné plynutí, “ „a co když?“

Typ Usuzující (J)

Mají vše pevně stanovené předem. Uznávají jen závazný postup a pravidla. Stanovení cílů předem je pro ně klíčové. Jsou rozhodní, naléhaví, neodbytní a fixní. Rádi regulují. Heslo: „Už je to definitivní!“

Příznivé pracovní prostředí

Typ Vnímající (P)

Dobře se cítí ve flexibilním prostředí. Kde věci mohou zůstat otevřené pro možné změny. Nepříjemné úkoly je možno odkládat. Kde mohou uplatnit zvědavost, nové pohledy na věci, situace či lidi. V neměnném prostředí mají pocit svázanosti. Potřebují mít možnost rozhodování se na poslední chvíli.

Typ Usuzující (J)

Dobře se cítí v prostředí, kde platí harmonogram, plán, který se dodrží. Uznávají jen věci zařízené a jednou provždy uzavřené. Jsou přesvědčení, že není nutno věnovat trvalou pozornost novým věcem. Dokáží si rychle udělat na věci a lidi názor. Potřebují prostředí, kde existuje trvalá struktura a uspořádanost. Velmi si cení rozhodování bez dlouhých průtahů.

Cvičení

Zamyslete se nad sebou a svými preferencemi odpovězte si na následující otázky:

- ✓ *Co mne zaujalo?*
 - ✓ *Co jsem si o sobě uvědomil/a?*
 - ✓ *Co pro mne tato má preference „dělá“, co pro mne znamená?*
 - ✓ *Jak mi pomáhá v mé práci?*
 - ✓ *Jaké pro mne bylo setkání s člověkem, lidmi, opačné preference?*
 - ✓ *Čím mohu dráždit ostatní?*
 - ✓ *Co s tím udělám?*
 - ✓ *Kdy to udělám?*
-

Z teoretického hlediska je jasné, že pokud je dominantní funkcí Extravertní přijímání rozhodnutí (T nebo F), dává se přednost Usuzování (J). Pokud je dominantní funkcí Extravertní shromažďování informací (S nebo N), je preferováno Vnímání (P).

V současné době je teorie osobnostních typů MBTI založená na následujících tvrzeních:

- každý jednotlivec je buď: *Extravert* nebo *Introvert*,
- každý jednotlivec je buď: *Smyslově vnímající* nebo *Intuitivní*,
- každý jednotlivec je buď: *Myslitel* nebo *Citově založený člověk*,
- každý jednotlivec je buď: *Usuzující* nebo *Vnímající*,

Možné kombinace těchto základních preferencí vytváří *16 různých osobnostních typů*. Neznamená to, že každý jednotlivec bude naprosto jasně spadat do jedné nebo druhé kategorie. Pokud pomocí tohoto nástroje zjistíme, že jsme v první řadě Extroverti, ještě to neznamená, že se také neprojevujeme Introvertně.

Všichni každodenně využíváme všechny funkce. Pokud chceme růst a učit se, většina z nás rozvíjí schopnost dobře fungovat i v oblastech, které nejsou přirozené podstatě naší osobnosti. Nástrahy a zkoušky života nás nutí rozvíjet některé naše stránky důkladněji než jiné. Přesto můžeme identifikovat naše přirozené preference a zjistit v této souvislosti něco o svých přirozených silných a slabých stránkách. (DOČKALOVÁ, 2006)

KOGNITIVNÍ TYP

Podle teorie osobnostních typů MBTI má každý z nás přirozenou preferenci, která spadá do jedné ze dvou kategorií v každé ze čtyř oblastí. Náš osobnostní typ naznačuje, jak budeme pravděpodobně jednat v různých životních situacích a v jakém prostředí se budeme cítit nejlépe.

V průběhu kontaktu s kolegy, nadřízenými, podřízenými či zákazníky hovoříme, nasloucháme, odhadujeme a posuzujeme jejich potřeby, navrhuje a snažíme se dospět k

dohodě. K tomu, abychom transakci dovedli do zdárného konce, máme k dispozici široké rozpětí možných způsobů jednání. Některé z nich používáme častěji než jiné, protože odpovídají našim vlastním preferencím. Typologická perspektiva nám může pomoci udělat si lepší obrázek o tom jak, a proč se chováme takto a ne jinak.

Naše volba způsobu jednání bývá často nevědomá, instinktivní a právě osobnostní typologie ji může zaznamenat, vysvětlit a pochopit. Připomíná nám, že existují a jsou nám k dispozici i takové způsoby zacházení s druhými, k nimž se uchylujeme jenom zřídka nebo vůbec a přesto mohou být produktivní. Upozorňuje nás i na chování, na něž se spoléháme možná až příliš. Je to jako s každou dovedností, vyladění se na preference druhých vyžaduje vědomé úsilí a ochotu zkusit něco nového, cvik a praxi, je posilováno zpětnou vazbou od kolegů či nadřízených a hlavně případnými úspěchy.

Jak vlastně lidé vnímají věci a jak dospívají k rozhodnutím? Dvě střední preference typu: S a N, dále T a F se kombinují do čtyř kognitivních stylů:

Funkční pár	Styl	Daná osoba dává přednost
ST	Systematický	Faktům, detailům, praktičnosti.
SF	Procesní	Individuálnímu přístupu, osobní službě, procesu.
NF	Katalytický	Své osobní vizi, směřování, rozvoji sebe sama i druhých.
NT	Spekulativní	Logickým možnostem, pokroku, inovaci.

Tyto čtyři druhy lidí fungují čtyřmi různými způsoby, hovoří nejméně čtyřmi rozličnými „jazyky“ nebo dialekty a mohou si velmi nerozumět.

ST – kognitivní styl systematický

Smyslový (S) typ s převahou myšlení (T) neboli lidé typu ST mají rádi pořádek, kontrolu a jistotu. Jejich styl je systematický. Před tím než se rozhodnou, chtějí mít pohromadě všechny detaily, data, specifikace či statistiky. Složitá nebo nová rozhodnutí rádi kvantifikují nebo jinak zpřehledňují, aby do nich vnesli větší řád. Málokdy se zmýlí ve faktech a datech. Jsou schopni vnímat, zapamatovat si, zpracovat a vybavit si mnoho údajů a podrobností. Ke kvalitativním nebo subjektivním údajům mívají instinktivní nedůvěru, protože narušují uspořádanost a úhlednost numerických informací. Mívají sklon odmítat takové novoty, které se podle nich většinou nezakládají na dostatečně „tvrdých“ datech. Jejich preferování analytických postupů vede k tomu, že pohlížejí spíše s nedůvěrou na emoce, tušení a intuici.

Bývají houževnatí, pracují vytrvalým, stálým tempem, beze známek spěchu a bez velkých prodlev a většinou mívají realistický odhad, jak dlouho jim asi práce bude trvat.

Jako manažeři bývají spíše neosobní a dokážou přimět ostatní k tomu, aby dělali, co chtějí oni, a co jim nařídí.

Manažeři typu ST vtiskují organizaci stabilitu a řád, vedou svá oddělení, firmy nebo podniky ve shodě s fakty. Na schůze a jednání přicházejí včas a totéž očekávají a vyžadují od jiných. Jsou-li předsedajícími, mají připraven detailní program, bod po bodu a časový plán, který většinou dodrží. Přicházejí nejenom na čas, ale i důkladně připraveni studiem podkladů.

Ve svém úseku odpovědnosti stanoví jasné cíle a s oblibou jich dosahují využitím hierarchického systému nadřízenosti a podřízenosti. Tyto charakteristiky jsou nápadné, zejména vyskytne-li se smyslový typ, s převahou myšlení v kombinaci s usuzováním (J).

SF – kognitivní styl procesní

Pro smyslový (S) typ s převahou cítění (F). SF jsou důležité mezilidské vztahy. Mají rádi prostředí, kde se pracuje na konkrétních hmatatelných problémech a úlohách, s nepříliš vzdáleným časovým horizontem, metodicky a soustavně. Pro tento styl se užívá označení procesní, protože vychází jak z objektivních fakt, tak i z názorů lidí a většinou dává přednost společnému rozhodování. Jejich silnou stránkou je vyjednávání a jsou dobrými diplomaty a přirozenými „hasiči“ problémů. Jsou schopni elegantně rozmotat klubka mezilidských konfliktů a problémů, které se mezi pracovníky nahromadily a jsou to schopni udělat rychle, ale tehdy, netýkají-li se jich samých.

Mívají talent přimět lidi, aby začali spolupracovat nejen s nimi, ale také mezi sebou, a to i tam, kde takováto spolupráce nebývala obvyklá. Vyzařuje z nich klid a jistota, odhodlání a soustředěnost. Pokud snad někdy mívají vnitřní pochyby, svému okolí se s nimi nesvěřují.

Podřízení většinou uvádějí, že s nimi se „věci dějí samy“, bez zbytečného spěchu nebo námahy. SF se nesnaží vyvrátit nad současným systémem nebo jej přelstít; jsou schopni si v něm ve většině případů najít dostatek prostředků a zdrojů k řešení svých úloh a k prosazení vlastních zájmů, takže zpravidla neusilují o změnu stávajících poměrů.

Jejich funkce cítění (F), pečuje o to, že rádi pracují s lidmi, a proto často organizují nejrůznější skupiny a týmy. Mají dar probouzet v jiných jejich produktivní zdroje a síly.

Jsou oblíbeni, protože stále mívají na paměti osobní blaho i dobré pracovní podmínky pro své lidi.

Orientace na smysly (S) jim umožňuje všimnout si mnoha detailů, které mohou jiným unikat. Jejich funkce cítění (F), pečuje o to, že rádi pracují s lidmi a myslí na ně. SF nebývají podezřívaví. Věří lidem a umějí si ke kolegům vytvořit i hezký osobní vztah.

V jednání mají nejraději, přichází-li se za nimi s konkrétními věcmi a také nemají v lásce nejednoznačnost a nejistotu. Chovají se předvídatelně, a proto se s nimi většinou dobře vychází. Netrápí je, co bylo nebo může být – žijí přítomností. Jejich slabinou může být, že nebývají vždy otevření novým nápadům a inovativním řešením, zejména nemají-li tyto

konkrétní podoby a není-li hned zřejmé, k čemu jsou dobré. Nebaví je abstraktní teorie a s netrpělivostí se je brzy snaží setřást. SF si libují v rozhovorech a debatách a někdy je mají radši než samo výsledné řešení.

NF – kognitivní styl rozhodovací

Intuitivní typ (N) s převahou cítění (F) neboli styl NF mívá osobní charisma: Charakterizuje je jej pozornost a péče o lidi. Jejich styl bývá označován jako katalytický. Pojetí dobrého a správného rozhodnutí je u nich vždy spojeno se zájmy a potřebami lidí. Bývají zpravidla mistry jazyka, což jim propůjčuje skvělé komunikační schopnosti. Jejich prostřednictvím sdělují kolegům, zákazníkům, dodavatelům, ale také podřízeným, jak jim o ně jde jako o jedinečné lidské bytosti s nezastupitelnými kvalitami a potenciálem. Jsou v lidech schopni rozpoznat i velmi latentní možnosti a příležitosti. Vynikají při rozhodování v nejasných situacích a v řešení špatně strukturovaných problémů. Intuice (N) v jejich letoře se stará o to, že si libují v tvořivém řešení úloh a nezřídka odmítají tradiční postupy a standardní procedury ve prospěch novátorských přístupů.

V komplikovaných a nepřehledných situacích umějí být trpěliví a vyčkat na správný okamžik, kdy je nejvhodnější zasáhnout a přijít s nápadem. Někdy bývají přirovnáváni k chemickým katalyzátorům: vlastní reakce nebo procesu se zúčastňují minimálně, ale bez nich by to nešlo.

Cítění (F) v nich probouzí hlad po osobním styku a aktivně (někdy až příliš) vyhledávají kontakty. Jsou společenšší, někdy mírně dobrodružní, se sklonem k riziku a cítí se dobře tam, kde je hodně lidí. Pečují o těsné vztahy s ostatními a dělá jim dobře, když ti se na ně sami obracíš s žádostí o pomoc nebo radu. V práci hledají osobní uspokojení, nejenom místo, kde se pracuje, kde jsou zaměstnáni a vydělávají si na obživu.

Bývají vynikajícími vrcholovými vedoucími, zejména v takových funkcích a postaveních, kdy je třeba jejich organizaci pozitivně představit a dobře „prodat“ zákazníkům, zaměstnancům, vládním a jiným externím agenturám a podobně. Jsou dobrými čelnými představiteli a funkcionáři organizace mají-li dost prostoru. Mohou se ale náhle vzbouřit, dojdou-li k přesvědčení, že je omezuje příliš mnoho zbytečných bariér.

Jejich možnou slabinou je, že se někdy rozhodují podle osobních preferencí, spíše než podle objektivních měřítek, a proto mohou být kritizováni za „nadržování“. NF citlivě vnímají a dobře chápou emoce jiných, někdy až do té míry, že se mohou snažit "zavděčit se lidem všem" a dostávat se tak do obtížných situací, zejména jsou-li ve vedoucí pozici. Někdy proto tráví neúměrně mnoho času vyhledáváním souhlasu u druhých a soustavným zjišťováním, zda jej již dosáhli.

Pokud je v organizaci málo NF, může takové prostředí působit jako studené, sterilní, nudné a bez vzruchu. Manažeři NF jsou typickými kouči lidí. Jsou schopni je aktivizovat v nich jejich dosud drímající potenciál.

Svým podřízeným upřímně „fandí“, přejí si jejich osobní rozvoj a profesní postup, pracují pro něj a mají z něj radost. Ve vedoucích funkcích se více soustředí právě na tento rozvoj lidí, možná někdy na úkor rozvoje organizace a bezprostřední péče o hospodářské výsledky. Vyhledávají, nacházejí a rozvíjejí to nejlepší v lidech, citlivě a pozitivně reagují a tak zpětnou vazbou posilují.

NT – kognitivní styl spekulativní

Intuitivní (N) styl s převahou myšlení (T) neboli NT bývá obecně pokládán za strůjce pokroku a nových myšlenek. Kognitivní styl těchto lidí bývá charakterizován jako spekulativní v tom smyslu, že vyhledávají mnoho dat, prověřují nejrůznější možnosti, hodně analyzují a stále se táží "co kdyby". Mají zájem o principy, na nichž to či ono funguje nebo účinkuje. Jejich schopnost vidět za hranice současnosti jim umožňuje nově chápat a interpretovat širší dění. Podobně jako předchozí typ, citově intuitivní NF, jsou NT schopni pomocí své intuice (N) rozpoznávat příležitosti, ale vnímají je více neosobně, což je důsledkem jejich myšlení (T). Okamžitě jim na mysli vytanou možnosti, jak by se věci daly dělat jinak a lépe.

Rádi se stýkají s lidmi svého typu, ale k úspěchu potřebují i takové, kteří jsou schopni s nimi vášnivě debatovat, řešit konflikty, vyjednávat a přesvědčovat jiné. Dělá jim dobře, mají-li nablízku lidi některého typu S, aby se jim starali o detaily jejich projektů a návrhů, prostě o záležitosti, které jsou pod hranicí rozlišovací schopnosti NT. Bývají přesvědčeni, že jejich pozice, názory a přesvědčení jsou natolik zřejmé, že je nadbytečné je opakovaně vyhlášovat. Jejich podřízení většinou vědí, za čím stojí a za čím jdou, ale jenom tehdy, když se sami otáží.

Manažeři typu NT bývají totiž přesvědčeni, že jejich pozice, názory a přesvědčení jsou natolik zřejmé, že je nadbytečné je znovu vyhlášovat. U svých podřízených obdivují logické myšlení, racionalitu a inteligenci a nepocítují potřebu zásluhy ostatních v tomto směru jakkoliv zmenšovat.

Mezi jejich slabší stránky patří to, že se jim musí stále připomínat společenské rituály či obřady, které jiní pokládají za významné a důležité. Citlivost k těmto stránkám života nebývá u NT příliš vyvinuta. Nemají rádi nadbytečnost a proto bývají někdy úseční, a proto mohou občas opomenout pochválit něčí přínos, přestože si daného člověka třeba upřímně váží. Proto se mohou jevit jako necitliví. S mezilidskými vztahy mohou mít někdy potíže protože od ostatních očekávají, že – podobně jako oni – „pojedu na plný plyn“, budou profesionální a schopní. To vede k tomu, že mohou mít na lidi, ale někdy i na sebe, nerealistické požadavky, sklon nakládat více než je únosné.

Organizace, které postrádají ve svém managementu typ NT, se nebudou příliš měnit a v důsledku toho mohou dříve nebo později zaostávat a být méně úspěšné. Pokud se takoví lidé octnou v organizaci, která si nade vše cení stability, buď odejdou jinam nebo si vytvoří své ostrůvky odporu, pasivní nebo aktivní. Někdy mají sklon obcházet pravidla a neřít se jimi z čirého rozmaru nebo nudy. Dělají věci nově pro potěšení. Ve významnějších funkcích jsou inspirátory organizačních změn i inovací.

13.1 OSOBNOSTNÍ TYPY V PRACOVNÍM PROCESU

Obrázek 3 uvádí šestnácti osobnostních typů, které budeme následovně charakterizovat v souvislosti s pracovním procesem. Uvedené charakteristiky mají velký význam jak pro sebezpoznávání, tak pro zařazování jednotlivých členů do pracovního kolektivu.

Obrázek 3 Typologie MBTI – 16 osobnostních typů

ISTJ	ISFJ	INFJ	INTJ
ISTP	ISFP	INFP	INTP
ESTP	ESFP	ENFP	ENTP
ESTJ	ESFJ	ENFJ	ENTJ

alová 2006

V současné době se využívá analýzy osobnostních typů právě při sestavování pracovních týmů a je jedním z kritérií při přeřazování pracovníků v organizaci.

ISTJ

Uvážliví, zodpovědní, zásadoví, uměření, se smyslem pro detail, usilují o dokonalost až k puntičkářství. Rádi mají věci pod kontrolou dobře připravené a zorganizované. Silný pocit povinnosti, někdy umínění, paličatí, tvrdohlaví. Drží se předpisů, rozhodují se věcně a logicky, nároční k sobě i ostatním.

ISTP

Společensky zdrženliví, bravurně akční. Jsou ve svém živlu, pokud musejí bleskově, chladnokrevně, ale přitom uvážlivě vyřešit nastalou situaci s perfektním načasováním. Jinak v dobách klidu jakoby znudění. Realisté, bystře pozorující své okolí, nedávají se příliš poznat a

nahlédnout do svého nitra, dokud plně nedůvěřují, a proto občas těžko předvídatelní. Tolerantní a věcní, někdy trochu studení a odtaziťí.

ESTP

Velká energie a jakýsi neustálý neklid, smysl pro legraci, optimističtí realisté se sklonem k akci a schopností bez velkých okolků rozhýbávat věci kupředu. Stojí oběma nohama na zemi, mistři účelnosti, schopni zasahovat v krizích, kalamitách a stavech nouze. Umějí si všimnout věcí, které ostatním unikají. Někdy spíše společníci a kumpáni než opravdoví přátelé.

ESTJ

Nebojácní, věcně realističtí, kurážní, rozhodní, s „tahem na bránu“, spolehliví a vždy sví. Zaměření na výsledek, logičtí a nepřehlédnutelně energičtí ESTJ se často ocitají v čele a na vedoucích místech. Cenění pro svou spolehlivost, odpovědnost, důkladnost a pečlivost, smysl pro systém, pořádek a detail. Dobří v zavádění uspořádanosti a systému.

ISFJ

Nenápadní a skromní, ohleduplní, srdeční a tiše vřelí, se snahou být užiteční a prospěšní, nezištní a nesobečtí, s neokázalým zájmem o druhé. Stálí, spolehliví a pracovití realisté, ctící pravidla i tradice, usilující o praktická řešení prospívající lidem, spořádaní a loajální, se smyslem pro detail. Někdy trochu přecitlivělí a málo odolní vůči manipulaci či zneužívání jejich dobroty a ochoty.

ISFP

Laskaví, ohleduplní, soucitní, jemní a pozorní, s malou potřebou dělat na někoho dojem nebo mít druhé pod kontrolou. Nepředsudeční a nepředpojatí, obětaví až na hranici zanedbání vlastních potřeb a nároků. Nenápadně nespoutané povahy s „vlastní hlavou“, které si nepozorovaně " umějí najít svou cestu k radostem a svým soukromým dobrodružstvím.

ESFP

Nadšení a nabití energií, otevření, středem dění a legrace, optimističtí a umějící najít dobré i ve špatných věcech a pozvednout lidem náladu. Přijímající, nepodezíraví, berou každého takového, jaký je, oblíbení a komunikativní, snadno se seznamují a umějí to s lidmi. Milovníci života – mají rádi život a život má rád je. „Klikaři“, kdeco zvládnou s nečekanou bravurou, kdeco (si) zařídí a opatří svým vlastním způsobem.

ESFJ

Přátelští, citliví, vnímaví, otevření k lidem, energičtí, živí, pracovití a praktičtí, spořádaní, pečliví a zodpovědní. Mají rádi soulad a dobré vztahy, umějí však i pokárat, je-li to zapotřebí. Berou úkoly a povinnosti svědomitě a vážně, umějí být rozhodní, „nepárat“ se zbytečnostmi a malichernostmi, vyhmátnout podstatu a pustit se do akce.

INFJ

Senzitivní, trpěliví, taktní, chápající, uvážliví, nesobečtí, svědomití a pilní. Umějí myslet v souvislostech a kreativně, ale ne vždy schopni uvádět své nápady v život. Spořádaní, připravení ke spolupráci a dohodě, s darem tiché a přesvědčivé výmluvnosti i schopnosti vyslechnout, se smyslem pro povinnost.

INFP

Jemní, citliví, tolerantní. Mají rozvážené a přizpůsobivé vzezření INFP někdy překrývá jejich silnou zásadovost a idealismus. Bývají orientováni na nedalekou budoucnost, na to „co by mohlo být“, na možnosti a eventuality. Hovoří úsporně, ale barvitě a přesvědčivě, s darem zaujmout a dosáhnout vzácného souzvuku s ostatními.

ENFP

Inspirativní, idealističtí, nadšení a vřelí, charismatičtí romantici, s obrovským vnitřním nábojem, snadno navazují kontakt a budí dojem, že jsou dávní známí. Tvořiví, důvtipní, komunikativní, výmluvní, s organizačními schopnostmi. Občas přelétaví a nedůslední, jednou k neutahání, jindy snadno ztratí zájem a rychle se unaví.

ENFJ

Oddaní dobré věci, komunikativní a přesvědčiví, plní energie, pozitivní, často s osobním kouzlem a oblíbení. Bývají v centru dění, lidé je rádi vyhledávají a tráví s nimi čas. Rychle se seznamují, máme z nich okamžitý pocit blízkosti a osobního vztahu. Spolehliví, zodpovědní a vytrvalí, lehce se nevzdávají.

INTJ

Plní vnitřní energie, nedají si pokoje, zvědavě hloubaví, pochybovační, dají se těžko přesvědčit, ustavičně kladoucí skeptické otázky a ochotní jít do sporů a diskusí. Vážní s dávkou sebedůvěry, nezávislí individualisté, působí dojmem chladu a neosobní odtažitosti. Tvořiví s mnoha geniálními nápady a nabízející ucelená řešení, někdy poněkud nediplomaticky a umnutě. Někdy podivínští a nepřístupní.

INTP

Zájem o novinky a inovace je předurčuje k mnoha kreativním výkonům. Důvtipní, zvědaví, intelektuálně vynalézaví, někdy se sklonem k teoretizování a nepraktické abstrakci, kritice, za níž nenásledují činy, úseční a nad věcí. Skvělí pronikaví a nestranní analytici, kteří se nevnucují, ale na jejich slova nakonec většinou dojde.

ENTP

Podnikaví, energičtí, smělí, nápadití, důvtipní a originální, všestranní individualisté s mnoha zájmy. Rádi vymýšlejí různé možnosti a obírají se jimi, jsou rádi ve středu dění nebo jeho blízkosti, vstřícní, výřeční a asertivní. Snaží se zmocnit světa logikou a objektivní analýzou, ale osobitě a po svém.

ENTJ

Energičtí, rázní a rozhodní, s jasnými názory, častěji než jiní se ocitají ve vůdčím postavení. Akční, ledově logičtí a kritičtí, s organizačními schopnostmi, výřeční a asertivní, až příkří, dokáží jít tvrdě za svými cíli a se značnou dávkou sebedůvěry. Zodpovědní, spolehliví, pořádkumilovní a pracovití, přirozené autority, dokáží až neuvěřitelné věci.

Znalost osobnostních typů je významná nejen v osobním životě každého z nás, ale usnadňuje život i v následujících oblastech:

Lépe pochopit jak a v čem jsou jednotliví lidé jiní. Všichni víme, že lidé se navzájem liší. Většinou ale vnímáme tyto jejich odlišnosti povytce intuitivně. Typologie nám dává praktický nástroj, jak tyto odlišnosti rozumně a systematicky utřídit.

Orientuje naši pozornost k tomu, jaký přístup funguje na které lidi, jakým způsobem berou věci na vědomí a jak se rozhodují. Pokud toto vše bereme v úvahu, budeme lépe schopni se vyladit na jejich vlnovou délku.

Číst „mezi řádky“ a mluvit jejich jazykem. Typologický pohled nabízí vodítko, jak s lidmi nejlépe jednat jak je motivovat či vést, jak s nimi spolupracovat.

Pomoci vytvořit vztah důvěry a blízkosti. Většina spolupracovníků se nerozpovídá o svých potřebách, preferencích a zájmech před někým, koho nezná a komu nedůvěřuje. Máme-li být jako spolupracovníci či nadřízení úspěšní, měli bychom si umět vztah vytvořit, pokud se domníváme, že je to potřebné a užitečné. K tomu může přispět poučené pozorování znaků chování a vyjadřování našeho okolí a promyšlené přizpůsobení vlastního projevu. Tím, že se přiblížíme tónu, rytmu řeči, gestům a naslouchání charakteristickým pro druhý typ, nám pomůže vytvořit žádoucí vztah stejně dobře jako naše profesionalita a odborné znalosti.

Udržování loajality. Jistě, existují i pracovníci, kteří chodí do práce jenom proto, aby uspokojili své materiální potřeby, stejně jako existují nadřízení a zaměstnavatelé, jimž nejde o lidi.

Avšak většina své cti dbalých manažerů si chce své dobré pracovníky udržet, využít jejich znalostí a zkušeností a vybudovat pracovní vztah vzájemné výhodnosti. Typologie pomáhá vystihnout, co lidé potřebují nejenom jako jedna strana pracovně právního vztahu, ale i jako lidské bytosti. (DOČKALOVÁ, 2006)

Cvičení

Já a MBTI

Zamyslete se nad sebou a odpovězte na následující otázky:

- ✓ *Jaké jsou mé charakteristické projevy dle MBTI?*
- ✓ *Jaký je můj kognitivní typ?*
- ✓ *Co mne zaujalo?*
- ✓ *Jak mi pomáhá při studiu?*
- ✓ *Co někdy může zlobit mé okolí?*

14 PORUCHY OSOBNOSTI A CHOVÁNÍ

Poruchy osobnosti (psychopatie) představují soubor trvalých povahových odchylek vytvářející nevyváženou a nenormální osobnost, u níž jsou některé její složky příliš zdůrazněny a jiné potlačeny. Porucha negativně ovlivňuje chování a prožívání i uvažování postiženého, ztěžuje jeho zařazení do společnosti a vytváření mezilidských vztahů. Rozvíjí se již od dospívání a trvá po celý život, byť se ve středním věku a stáří stává méně výraznou.

Pro okolí bývají nejvíce patrné jejich zakořeněné, stereotypní a neměnné způsoby chování a reagování na široký okruh různých situací. Díky tomuto omezenému repertoáru reakcí mívají tyto lidé často problémy vyrovnat se s obtížnými situacemi nebo na ně (ve snaze to zvládnout) reagují způsobem, který ubližuje jim nebo lidem v jejich okolí. Porucha osobnosti tedy ovlivňuje veškeré oblasti života daného člověka a jeho chování také často výrazně ovlivňuje životy lidí okolo něj.

Protože vlastnosti, které okolí hodnotí jako „poruchové“ jsou součástí osobnosti daného člověka, on je obvykle vnímá jako normální, jemu vlastní. A to i přesto, že vedou ke konfliktům s ostatními, což mu způsobuje bolest a utrpení. Stává se tedy, že lidé s poruchou osobnosti nevidí problém u sebe, ale u ostatních.

Příčiny vzniku poruch osobnosti jsou *biologické* (genetické predispozice), dále *prenatální* (zátěžové faktory působící na těhotnou matku, např. stres nebo virová onemocnění) a *perinatální* (drobná poranění mozku dítěte při porodu) vlivy, které mohou negativně ovlivnit vývoj mozku.

Klíčové je potom rodinné prostředí v raném dětství - rizikový faktor představuje přítomnost rodiče s duševní poruchou nebo poruchou osobnosti, týrání nebo sexuální zneužívání dítěte, příliš tvrdá výchova i přílišné rozmazlování, neúplná rodina, hyperprotektivita spojená s nelibostí rodičů v případě, že se u dítěte začnou objevovat přirozené tendence k autonomii a osamostatnění, atd.

Obecně také působí negativně konfliktní emočně vypjaté prostředí. Další vliv má i škola, vrstevníci (party) a další kulturní vlivy (počítačové hry) a sociální vlivy - např. ztráta nebo opuštění blízké osoby.

SPECIFICKÉ PORUCHY OSOBNOSTI

Jedná se o těžká narušení v charakterové konstituci a tendencích chování takového jedince; nevycházející přímo z nemoci, poškození nebo jiného porušení mozku nebo z jiné psychiatrické poruchy.

Obyčejně postihují řadu oblastí osobnosti; téměř všechny jsou sdruženy se závažnou osobní tísní a sociálními poruchami; a obvykle se manifestují od dětství nebo dospívání a pokračují v dospělosti.

Paranoidní porucha osobnosti

Paranoidní porucha osobnosti je charakterizována nadměrnou citlivostí k odmítnutí, neodpouštěním urážek; podezřívavostí a tendencí zkreslovat zážitky chybným interpretováním neutrálně nebo přátelsky laděných akcí druhých jako nepřátelských; opětovným bezdůvodným podezíráním partnera ze sexuální nevěry a bojovným a tendenčním smyslem pro osobní práva. Může být sklon k excesivní důležitosti vlastní osoby a častá je excesivní vztahovačnost.

Schizoidní porucha osobnosti

Porucha osobnosti charakterizovaná distancováním se od citových, sociálních a jiných kontaktů s preferencí fantazie, činností v samotě a introspektivní rezervovaností. Je přítomna neschopnost vyjadřovat své city a prožívat radost.

Disociální porucha osobnosti

Porucha osobnosti charakterizovaná bezohledností v sociálních závazcích, nedostatkem citění pro druhé. Je zde velká nerovnováha mezi chováním a současnými sociálními normami. Chování nelze snadno změnit zkušeností, dokonce ani trestem. Je nízká tolerance k frustraci, nízký práh pro spouštění agrese včetně násilných činů; subjekt má tendenci klamat druhé nebo nabízet přijatelné vysvětlení pro chování, které ho přivádí do konfliktu se společností.

Emočně nestabilní porucha osobnosti

Porucha osobnosti, charakterizovaná určitým sklonem k zkratkovému chování bez uvážení jeho následků; nálada je nepředvídatelná a vrtošivá. Jde o sklon k neuváženým emočním výbuchům a neschopnost ovládat výbuchy svého chování. Je zde tendence k hašteřivému chování a ke konfliktům s ostatními, zvláště jsou-li zkratkové činy odmítány nebo potlačovány. Rozlišují se dva typy: (PRAŠKO, HARTLOVÁ, 2009)

- *typ impulzivní*, charakterizovaný hlavně emoční nestabilitou a chybějícím ovládním svých popudů,
- *typ hraniční*, charakterizovaný navíc i poruchou představy o sobě, cílů a osobních preferencí, dlouhodobými pocity prázdnoty, dále intenzivními a nestabilními interpersonálními vztahy a tendencí k sebezničujícímu chování, včetně sebevražedných náznaků a pokusů.

Histrionská porucha osobnosti

Porucha osobnosti charakterizovaná mělkou a labilní afektivitou, sebedramatizací, teatrálností, přehnaným projevem emocí, sugestibilitou, egocentričností, povolností vůči sobě, nedostatkem ohledu na druhé, bolestíinstvím a trvalým vyžadováním ocenění, vzrušení a pozornosti.

Anankastická porucha osobnosti

Porucha osobnosti charakterizovaná pocitem osobní nejistoty a pochyb, trpící nadměrnou svědomitostí, zaměřením se detaily, kontrolou, dále tvrdohlavostí, opatrností a rigiditou. Mohou být vtíravé a nevídané myšlenky nebo podněty, které však nedosahují vážnosti obsedantně-kompulzivní poruchy.

Anxiózní (vyhýbavá) osobnost

Porucha osobnosti charakterizovaná pocity napětí a obavy, nejistoty a podřízenosti. Jde o trvalou potřebu být milován a přijímán, výrazná přecitlivělost na odmítnutí a kritiku s omezenou osobní vazbou a tendencí vyhýbat se určitým činnostem z habituálního přehánění potenciálního nebezpečí nebo rizik v běžných situacích.

Závislá porucha osobnosti

Porucha osobnosti charakterizovaná pronikavou závislostí na druhých, než aby sami mohli udělat menší či větší životní rozhodnutí, trpící velkou obavou z opuštěnosti, pocity bezmocnosti a nekompetence, pasivním vyhověním přáním starších a dalších lidí a slabou odpovědí na požadavky denního života. Nedostatek průbojnosti se může projevit v intelektuální nebo emoční sféře; častá je tendence přenést odpovědnost na druhé.

SMÍŠENÉ A JINÉ PORUCHY OSOBNOSTI

Jedná se o takové poruchy osobnosti, které jsou často obtížně hodnotitelné, jelikož neprojevují specifický vzorec symptomů, jako poruchy popsané v předcházející kapitole.

Přetrvávající změny osobnosti, které nelze přisoudit poškození nebo nemoci mozku

Jedná se o poruchy dospělé osobnosti a chování, které se vyvinuly u osob bez předchozí poruchy osobnosti jako následek vystavení katastrofickému nebo extenzivnímu prolongovanému stresu, nebo následkem těžké duševní choroby. Přesné diagnózy by měly být stanoveny tehdy, když je přesvědčivý důkaz a trvalé změny v osobním vzorci vnímání, vztahu k prostředí a k sobě a k myšlení o prostředí a o sobě. Změna osobnosti by měla být významná a sdružená s neflexibilním a maladaptivním chováním, které nebyly přítomny před patogenní zkušeností. Změna by neměla být přímým projevem jiné duševní poruchy nebo reziduálním symptomem nějaké dřívější duševní poruchy.

Přetrvávající změny osobnosti po katastrofické zkušenosti

Přetrvávající změna osobnosti, přítomná alespoň dva roky, může následovat po expozici katastrofickému stresu. Stres musí být tak extrémní, že není třeba počítat s osobní zranitelností k vysvětlení jeho hlubokého účinku na osobnost. Porucha je charakterizována nepřátelským nebo nedůvěřivým postojem k světu, sociální zdrženlivostí, pocitem prázdnoty a beznaděje, chronickým pocitem „bytí na okraji“ jako trvale ohrožený a odcizením. Posttraumatická stresová porucha může tomuto typu poruchy osobnosti předcházet.

Změny osobnosti mohou nastat po: (PRAŠKO, HARTLOVÁ, 2009)

- zkušenostech z koncentračního tábora,
- pohromách,
- protrahovaném působení:
 - v zajetí s hroící možností být zabit,
 - vystavení situaci ohrožující život, oběti terorismu,
 - mučení.

Přetrvávající změna osobnosti po psychiatrickém onemocnění

Změny osobnosti, trvající alespoň dva roky, jejichž příčinou může být traumatický zážitek z prodělané těžké psychiatrické nemoci. Změnu nelze vysvětlit dřívější poruchou osobnosti a je nutno ji diferencovat od reziduální schizofrenie a jiných stavů neúplného uzdravení z předchozí duševní nemoci.

Tato porucha je charakterizována nadměrnou závislostí a vyžadujícím postojem k ostatním; přesvědčením o tom, že subjekt je chorobou změněn nebo stigmatizován, vedoucím k neschopnosti vytvářet a udržovat těsné důvěrné osobní vztahy a k sociální izolaci; pasivitou redukovanými zájmy a zmenšeným zapojením do dřívějších aktivit volného času; přetrvávajícími stížnostmi na nemocnost, které mohou být spojeny s hypochondrickými stesky a chováním jako v nemoci; dysforickou nebo labilní náladou, která není způsobena současnou ani dřívější duševní poruchou s reziduálními afektivními symptomy; a významnou újmou v sociálních funkcích a ve fungování v zaměstnání.

NUTKAVÉ A IMPULZIVNÍ PORUCHY

Jsou charakterizované opakovanými činy, které nemají žádnou jasnou racionální motivaci, nemohou být ovládnuty a obecně působí svým nositelům poškozování vlastních zájmů, i zájmů jiných lidí. Osoba hovoří o tom, že její chování je spojeno s impulzy k činnosti. Příčina těchto poruch není pochopitelná a jsou zde seskupeny společně vzhledem k popisným podobnostem v širším slova smyslu, nikoliv však proto, že by bylo známo, že mají jiné důležité společné rysy.

Patologické hráčství

Porucha spočívá v častých opakovaných epizodách hráčství, které dominují v životě subjektu na úkor hodnot a závazků sociálních, vyplývajících ze zaměstnání, materiálních a rodinných.

Patologické zakládání požárů (pyromanie)

Chování je charakterizováno mnohočetnými činy nebo pokusy o zakládání požárů majetku nebo jiných objektů bez zřejmého motivu a přetrvávajícím se zabýváním předměty okolo požárů a hoření. Chování je často sdruženo s pocitem stoupajícího napětí před aktem a intenzivním vzrušením po jeho provedení.

Patologické kradení (kleptomanie)

Porucha, při které nemůže osoba opakovaně odolat nutkání ukrást předměty, které nejsou získávány pro osobní použití nebo finanční zisk. Předměty místo toho jsou hromaděny, odkládány nebo zničeny. Toto chování je většinou spojeno se stoupajícím pocitem napětí před tímto činem a pocitem zadostiučinění v průběhu a bezprostředně potom.

Trichotillomanie

Porucha je charakterizovaná patrnou ztrátou vlasů, která je způsobena opakovaným selháním snahy odolat nutkání k vytrhávání vlasů. Vytrhávání si vlasů obvykle předchází stoupající napětí a je následováno pocitem uvolnění a uspokojení. Tuto diagnózu bychom neměli stanovit tam, kde je nějaký, již dříve se vyskytující, zánět kůže nebo jestliže je vytrhávání vlasů způsobeno jako reakce na bludy nebo halucinaci.

PORUCHY POHLAVNÍ IDENTITY

Transsexualismus

Žádost žít a být akceptován jako člen opačného pohlaví, obvykle spojený s pocitem nespokojenosti s vlastním anatomickým pohlavím nebo s jeho nevhodností, a s přáním chirurgického a hormonálního zásahu, aby tělo odpovídalo, pokud možno, preferovanému pohlaví.

Transvestitismus dvojí role

Nošení šatů opačného pohlaví pro část vlastní existence, aby se užila dočasná zkušenost členství v opačném pohlaví, ale bez přání trvalejší změny pohlaví nebo přidruženého chirurgického převodu, a bez sexuálního vzrušení provázejícího převlékání.

Poruchy sexuální preference

Fetišismus

Spoléhání na některé neživé předměty jako stimulus pro sexuální vzrušení a sexuální uspokojení. Mnohé fetiše jsou ve vztahu k lidskému tělu, jako oděvní součásti a obuv. Jiné běžné příklady jsou charakterizovány určitou strukturou, jako guma, plastické hmoty a kůže. Fetiše se různí ve své důležitosti pro daného jednotlivce. V některých případech jednoduše slouží ke zvýšení sexuálního vzrušení, které je docilováno normálními cestami (např. má-li na sobě část oděvu, který nosil partner).

Fetišistický transvestitismus

Nošení šatů opačného pohlaví, aby se dosáhlo sexuálního vzrušení, a aby se vytvořilo vzezření osoby opačného pohlaví. Fetišistický transvestitismus je odlišen od transsexuálního transvestitismu svou jasnou souvislostí se sexuálním nabuzením a silným přáním odstranit oblečení, jakmile se dostavil orgasmus a sexuální nabuzení klesá. Může se vyskytovat jako časnější fáze ve vývoji transsexualismu.

Exhibicionismus

Recidivující nebo přetrvávající tendence ukazovat genitál cizím lidem (obvykle opačného pohlaví) nebo lidem na veřejných místech bez výzvy nebo záměru intimního kontaktu. Sexuální vzrušení se obvykle, ale ne vždy, dostavuje v době expozice a tento čin je obvykle následován masturbací.

Voyerismus

Vracející se nebo přetrvávající tendence dívat se na osoby v sexuálním nebo intimním chování, jako je svlékání, aniž o tom pozorovaný objekt ví. Obvyčejně vede k sexuálnímu vzrušení a masturbaci.

Pedofilie

Sexuální preference dětí, buď chlapců nebo děvčat nebo obojího pohlaví, obvykle prepubertálního nebo časného pubertálního věku.

Sadomasochismus

Preference sexuální aktivity, která zahrnuje působení bolesti, ponížení nebo omezování osobní svobody. Jestliže subjekt raději takovou stimulaci přijímá, jde o masochismus, jestliže jí sám provádí, pak jde o sadismus. Subjekt často pociťuje sexuální vzrušení jak ze sadistických, tak masochistických aktivit.

Léčba poruch osobnosti

Léčba Je velmi svízelná a dlouhodobá, je spíše zaměřena na přijetí rysů osobnosti a způsoby, jak reagovat na konfliktní situace, aby nedocházelo k dekompenzacím. Na místě je dlouhodobá individuální psychoterapie (trvajících i roky) a následná skupinová terapie, která se hodí spíše jako vložená do tohoto procesu.

Je důležité, aby pacient nahlédl na své rigidní vzorce myšlení, chování i emočního prožívání a objevil i jiné možnosti. Další terapeutický postup je stejný jako u neurotických poruch.

Léky pomáhají zvládnout emoční projevy a projevy chování. Zde se více uplatní neuroleptika, pro kontrolu impulzivního chování, bývají vhodná i depotní, v podobě

dlouhodobě působících svalových injekcí (Moditen, Fluanxol, Haloperidol decaonat aj.). Stejně mohou být vhodné thymostabilizátory.

Ke zvládnutí přidružených neurotických příznaků jsou podávána rovněž antidepresiva. S anxiolytiky je nutno pracovat ještě opatrněji než u neurotických poruch vzhledem k vyššímu riziku vzniku závislosti.

ZÁVĚR

Psychologie zaujímá v současné době stále významnější místo ve společnosti. Intenzivněji se promítá a ovlivňuje pracovní i každodenní život lidí, především jejich vědomí. V dnešní hektické moderní době se lidé stále více zajímají o psychologické publikace a častěji se obracejí se svými problémy na odborné psychology a psychoterapeuty.

Psychologie proniká do všech profesních sfér společnosti. Je neodmyslitelná ve školství, obchodu, lékařství, soudnictví, hospodářství, politiky i v informačních technologiích. Podnikatelé a řídicí pracovníci denně přicházejí do osobního formálního i neformálního kontaktu s jednotlivci i skupinami lidí různého zaměření, různých schopností, dovedností, individuálních povah, temperamentů a názorů. Psychologie jim může pomoci jak s nimi optimálně jednat a adekvátně zdokonalovat sociální a materiálně technické pracovní podmínky (KOHOUTEK, 2000).

Psychologické vědy lze definovat jako vědy o duševním životě, které specifickým způsobem odráží skutečnost ve formě počitků, vjemů, představ, paměti, myšlení, citů apod. Psychika je nejvyšší regulační soustavou organismu. Nejvýznamnější vlastností člověka je duševní život, proud vědomí, chování a prožívání, které tvoří ucelenou jednotu. Chováním přitom nazýváme takovou aktivitu člověka, kterou může pozorovat druhá osoba nebo zachytit diagnostické přístroje. Jde o objektivní produkt psychiky.

Psychika tvoří jednotu s biologickou stránkou organismu. Rozvíjí se v činnosti a současně se činností projevuje. Psychika je determinovaná biologicky a sociálně. Proto psychologické vědy úzce spolupracují jak s vědami společenskými, tak s vědami přírodními, zejména s biologií.

Studijní opora psychologie je orientována jak na témata z obecné psychologie, kde se věnuje vzniku a vývoji názorů na duševno, lidské bytí a „jáství“, na kulturně-antropologické aspekty vývoje člověka a utváření lidské identity, tak i na témata z psychologie osobnosti, která se zaměřují na typologii osobnosti, vývoj názorů předních psychologů v této oblasti a na související teorie motivačního chování a jednání. Autorka vycházela z velkého počtu historicky dobových i současných literárních zdrojů z oblasti filozofie, teologie, antropologie, pedagogiky a psychologických oborů – sociální psychologie, psychologie osobnosti, vývojové psychologie a obecné psychologie. Ve studijním textu byly využity i monografické zdroje z oblasti managementu a psychologie organizace.

Studijní text vznikl za spolupráce odborníků z praxe, kteří byli zpětnou vazbou při vytváření teoreticko-praktické části. Proto patří velký dík především PhDr. Marii Dočkalové, která autorce poskytla informace a neocenitelné rady pro praktickou část studijní opory. Dále managementu vybraných zdravotnických zařízení, který umožnil cvičné testování typologie osobnosti podle MBTI a v neposlední řadě i Ing. Robertovi Kempnému za spolupráci a nezištnou pomoc při formální úpravě textu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] ATKINSON, R. L. *Psychologie*. 2., aktualiz. vyd., V Portálu 1. Překlad Erik Herman, Miroslav Petržela, Dagmar Břejlová. Praha: Portál, 2003, xxii, 751 s. ISBN 80-717-8640-3, s. 221, s. 55-58, s. 619 - 716.
- [2] BALCAR, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. 2.opr.vyd. Chrudim: Mach, 1991, 217 s.
- [3] BLATNÝ, M. *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010, 301 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3434-7, s. 44-48.
- [4] BLECHA, I. *Filosofie: hlavní témata, současné přístupy*. 4. oprav. a rozšíř.v. Překlad Irena Štěpaníková. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, 277 s. Management (Grada). ISBN 80-718-2147-0, s. 165.
- [5] CORETH, E. *Co je člověk?: základy filozofické antropologie*. 1. vyd. Překlad Vik, B. Praha: Zvon, 1994, 211 s. Management (Grada). ISBN 80-711-3098-2.
- [6] FLOSS, P. *Úvod do dějin středověkého myšlení: základy filozofické antropologie*. Vyd. 1. Překlad Vik, B. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, 153 s. Management (Grada). ISBN 80-706-7353-2.
- [7] HARTL, P. a HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000, 774 s. ISBN 80-717-8303-X.
- [8] HAYES, N. *Základy sociální psychologie: hlavní témata, současné přístupy*. Vyd. 3. Překlad Štěpaníková, I. Praha: Portál, 2003, 166 s. Psyché (Grada). ISBN 80-717-8763-9.
- [9] HELUS, Z. *Úvod do psychologie: učebnice pro střední školy a bakalářská studia na VŠ*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2011, 317 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-3037-0.
- [10] KAJZAR, P. *Personalistika*. 1. vyd. Slezská univerzita v Opavě, Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2010, 146 s. Č. publikace: 461-10-200.
- [11] KOHOUTEK, R. *Základy psychologie osobnosti*. Brno: CERM, 2000, 263 s. ISBN 80-720-4156-8.
- [12] KULKA, J. *Psychologie umění*. Vyd. 2., přeprac. a dopl., v Grada Publishing 1. Překlad Vik, B. Praha: Grada, 2008, 435 s. Psyché (Grada Publishing). ISBN 978-802-4723-297.
- [13] LANGMEIER, J. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Překlad Štěpaníková, I. Praha: Grada, 2006, 368 s. Psyché (Grada). ISBN 80-247-1284-9.
- [14] MIKULÁŠTÍK, M. *Manažerské psychologie*. 2. aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada Publishing, 2007, 380 s. ISBN 978-80-247-1349-6, s. 131, s. 156-158.
- [15] NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie* 1. vyd. Editor Stanislav Sousedík. Překlad Petříček, M., Rezek, P., Šprunk, K. Praha: Academia, 1999, 287 s. Studium (Karmelitánské nakladatelství), sv. 2. ISBN 80-200-0690-7, s. 131, s. 147-149.
- [16] NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie organizace*. Vyd. 1. Praha: Grada Publishing, 2005, 225 s. ISBN 80-247-0577-X.
- [17] NIETZSCHE, F. *Mimo dobro a zlo: předehra k filosofii budoucnosti*. 1. vyd. Překlad Koubová, V. Praha: Aurora, 2003, 199 s. ISBN 80-729-9067-5.
- [18] OBST, O. *Obecná didaktika*. 1. vyd. Editor Stanislav Sousedík. Překlad Petříček, M., Rezek, P., Šprunk, K. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002, 159 s. Studium (Karmelitánské nakladatelství), sv. 2. ISBN 80-244-0555-5.
- [19] PATOČKA, J. *Sókratés: přednášky z antické filosofie*. 1. vyd. Překlad Vik, B. Praha: Státní pedagogické nakl., 1991, 158 p. Psyché (Grada Publishing). ISBN 80-042-5383-0, s. 26.
- [20] PATOČKA, J. *Texty k studiu dějin středověké filosofie: přednášky z antické filosofie*. 1. vyd. Editor Stanislav Sousedík. Praha: Karolinum, 1994, 176 s. Psyché (Grada Publishing). ISBN 80-706-6877-6, s.48-56.

- [21] PAUKNEROVÁ, D. *Psychologie pro ekonomy a manažery*. 3., aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Grada, 2012, 259 s. Management (Grada). ISBN 978-80-247-3809-3, s. 21-22, s. 34-35.
- [22] PLHÁKOVÁ, A. *Dějiny psychologie*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006, 328 s. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-0871-3, s. 89-91.
- [23] PRAŠKO, J. a HARTLOVÁ, H. *Poruchy osobnosti*. 2. vyd. Praha: Portál, 2009, 359 s. ISBN 978-807-3675-585.
- [24] SOUKUP, M. *Antropologie v psychosociálních vědách*. 3. aktualiz. a dopl. vyd. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálních studií, 2010, 101 s. Management (Grada Publishing). ISBN 978-80-904541-1-8, s. 35 – 38.
- [25] STARK, S. *Problematika člověka v současné filosofii: přednášky z antické filosofie*. 2. vyd. Editor Stanislav Sousedík. Překlad Beneš, J. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, 80 s. Psyché (Grada Publishing). ISBN 80-708-2686-X, s. 21.
- [26] STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*. Vyd 8., V KNA 2. Editor Stanislav Sousedík. Překlad Petříček, M., Rezek, P., Šprunk, K. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, 653 s. Studium (Karmelitánské nakladatelství), sv. 2. ISBN 978-807-1952-060.
- [27] TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. 4. vyd. Editor Stanislav Sousedík. Praha: Paseka, 2002, 374 s. Studium (Karmelitánské nakladatelství), sv. 2. ISBN 80-718-5171-X.
- [28] *Velký sociologický slovník*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, 747 s. ISBN 80718416411, s. 376.
- [29] VYMĚTAL, J. *Rogersovský přístup k dospělým a dětem*. Vyd. 2. přeprac. Editor Stanislav Sousedík. Praha: Portál, 2001, 236 s. Studium (Karmelitánské nakladatelství), sv. 2. ISBN 80-717-8561-X, s. 48.
- [30] WILDING, Ch. *Emoční inteligence: vliv emocí na osobní a profesní úspěch*. Vyd. 1. Editor Stanislav Sousedík. Překlad Petříček, M., Rezek, P., Šprunk, K. Praha: Grada Publishing, 2010, 238 s. Psychologie pro každého, sv. 2. ISBN 978-802-4727-547.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- [1] <http://www.national-geographic.cz/detail/clovek-ma-8-druhu-inteligence-jak-jste-na-tom-vy-23617>. [online]. 1. července 2012. 2012 [cit. 2012-12-09]. Dostupné z: <http://www.national-geographic.cz/veda-a-poznani/>
- [2] <http://rudolfkohoutek.blog.cz/>: Vývojově psychologická teorie S. Freuda, E. H. Eriksona, J. Piageta a L. Kohlberga. [online]. 12. února 2010. [cit. 2013-02-05]. Dostupné z: <http://rudolfkohoutek.blog.cz/1002/vyvojove-psychologicke-teorie>
- [3] <http://rudolfkohoutek.blog.cz/0812/osobnost-a-jeji-schopnosti>. <http://rudolfkohoutek.blog.cz/0812/osobnost-a-jeji-schopnosti> [online]. 1. vyd. 6. prosince 2008 [cit. 2013-02-09]. Dostupné z: <http://rudolfkohoutek.blog.cz/>

- [4] <https://managementmania.com/cs/teorie-inteligence-edwarda-lee-thorndika> [online]. 27.09.2012. [cit. 2013-02-15]. Dostupné z: <https://managementmania.com/cs/psychologie>
- [5] [www.grada.cz: uvod-do-psychologie_5756/kniha](http://www.grada.cz:uvod-do-psychologie_5756/kniha). HELUS, Zeněk. [www.grada.cz: uvod-do-psychologie_5756/kniha](http://www.grada.cz:uvod-do-psychologie_5756/kniha) [online]. Praha: Grada, 2011, 17.10. [cit. 2013-02-20]. Dostupné z: http://www.grada.cz/uvod-do-psychologie_5756/kniha/katalog/listovani-google/
- [6] [www.blogspot.cz: Gestalt psychologie](http://www.blogspot.cz:Gestalt-psychologie). FRANČE, Vojtěch. [www.blogspot.cz: grafologie a psychologie](http://www.blogspot.cz:grafologie-a-psychologie) [online]. 09.2010 [cit. 2013-03-01]. Dostupné z: <http://ografologii.blogspot.cz/2010/09/gestalt-psychologie.html>
- [7] [www.vedeme.cz: ro-vedeni/kapitoly-vedeni/65-teorie-motivace](http://www.vedeme.cz:ro-vedeni/kapitoly-vedeni/65-teorie-motivace). HÁJEK, Martin. [Vedeme.cz: teorie-motivace](http://www.vedeme.cz:teorie-motivace) [online]. 8.5.2008. 2008, 7.9.2008 [cit. 2013-03-10]. Dostupné z: <http://www.vedeme.cz/pro-vedeni/kapitoly-vedeni/65-teorie-motivace/85-teorie-motivace.html>
- [8] [http://mojeskola.net: http://mojeskola.net/skolahrou/page0021.php](http://mojeskola.net:skolahrou/page0021.php). HOUŠKA, Tomáš. [Http://mojeskola.net/skolahrou/page0021.php](http://mojeskola.net/skolahrou/page0021.php) [online]. 05.02. 2007. [cit. 2013-03-09]. Dostupné z: <http://mojeskola.net/skolahrou/page0021.php>